

LA CONSCIÈNCIA MISSIONERA DE SANT PAU I LA DE LA NOSTRA ESGLÉSIA MALLORQUINA

per Jaume Reynés Matas, MSSCC

El Consell Presbiteral va dedicar la reunió del 30 d'octubre de 2008 a l'objectiu pastoral d'acréixer la consciència missionera de la nostra Església, aprofitant l'avinentsa de l'Any Paulí i seguint el Pla de Pastoral de la Diòcesi per al curs 2008-2009.

Em sembla un tema molt escaient per al present monogràfic de la revista *Comunicació*. Si ens prenem l'Any de Sant Pau amb una mica de seriositat, no creis que hauríem de començar per demanar-nos: a) Com fou la consciència missionera de Pau, capaç de configurar el model de més èxit de l'Església primitiva, i b) Com aquesta consciència missionera pot il·luminar l'Església mallorquina d'avui?

I. SANT PAU, L'APÒSTOL PER EXCEL·LÈNCIA¹

1. Vocació i missió

Estava convençut que havia estat elegit "apòstol, no de part dels homes ni per designació d'un home, sinó per obra de Jesucrist i de Déu Pare..., perquè jo l'anunciàs als pagans" (Gal 1,1.16). Ell es fa tan seu aquest signi

(1) Entre la nombrosa bibliografia existent, em limitaré als següents estudis: R. AGUIRRE, "¿Cómo evangelizaba Pablo? Estrategias del anuncio evangélico" a *Sal Terrae* 1001(1997), pàg. 407-420; G. BARBAGLIO, "El mayor misionero del cristianismo naciente" a *Pablo de Tarso y los orígenes cristianos*. Sígueme. Salamanca 1997, pàg. 77-98; J. J. BARTOLOMÉ, "Misionero" en *Diccionario de San Pablo*. Monte Carmelo. Burgos 1999, pàg. 766-784. La meva aportació personal serà resumir aquests estudis i destacar algunes suggeriments per a la nostra Església mallor-

diví, que l'anomena el "meu" evangeli, un projecte universalista superador de qualsevol ruptura i exclusió entre races, sexes i classes (Gal 3,28-29). "Ai de mi si no anunciàs l'evangeli!" (1Cor 9,16). A més, tenia "la consciència de ser un element indispensable en el gran drama que conclourà amb l'establiment final del regne messiànic" (O. Cullmann). La seva vocació missionera, amb les polítiques i estratègies que proposa, només es pot entendre des d'aquesta mística apocalíptica.

2. No mantenidor, sinó fundador de comunitats

Pau fou capaç de projectar la inculturació de l'evangeli a un context diferent (l'anomenat "moviment de Jesús":² "Crist no em va enviar a batiar, sinó a anunciar l'evangeli" (1Cor 1,17). No es deixarà absorbir pel culte i l'administració, sinó que serà un fundador de comunitats sempre en marxa (recorregué uns 15.000 km, 7.000 a peu i 8.000 en vaixell, amb una mitjana de 60 km per dia).

3. Programació pastoral

Per tant, Pau se concentrarà sobre un grapat de ciutats ben escollides (on podia expressar-se en grec i on vivia la gent més oberta a la novetat), situades estratègicament prop de les vies romanes, en quatre províncies de l'Imperi (Galàcia i Àsia, a l'Orient; Macedònia i Acaia, a l'Occident).

4. Col·laboració missionera del laïcat

Com a servidor i col·laborador de Déu (1Cor 3,5-9), estava ben convençut que l'evangeli anunciat "s'obre camí per ell mateix" (Bornkamm). "Pau, a les comunitats que havia fundat, per tendres que fossin, les feia tot d'una responsables del servei missioner" (Eichholz). "Pau va saber mobilitzar al voltant del seu projecte missioner moltes persones i programar un treball articulat i eficaç de propaganda. Va ser un òptim organitzador i un savi planificador, un líder carismàtic d'equips missioners prou elàstics, on s'ajuntaven col·laboradors estrets i permanents, ajudants ocasionals, personalitats fortes i humils gregaris, companys de viatge, representants de comunitats..." (Barbaglio, 97-98).

Valorava la maduresa de la fe per la seva consciència missionera: "Gràcies a vosaltres ha ressonat la paraula del Senyor" (1Tes 1,6-7). "Tot i això, no cal exagerar l'influx que les comunitats tot just creades varen poder tenir en la

quina, en la línia del que ja he fet a J. REYNÉS, "El model de l'Església primitiva" a *Comunicació* 111-112 (2005), pàg. 8-10.

(2) "Pau estava ben equipat per a això: jueu, però hel·lenista; home de la ciutat i no del camp; preparat intel·lectualment, autosuficient en l'economia; ciutadà romà i de bona situació social; fariseu, cosa que el predisposava a acceptar la fe en un ressuscitat" (Aguirre, p. 410).

seva regió, atesa la poca rellevància social dels seus membres i el seu nombre reduït; la comunitat de Corint podia comptar un centenar de cristians en una ciutat que superava el mig milió d'habitants. Però això mateix fa més significativa la tàctica evangelitzadora de l'apòstol; va voler semblar l'imperi de petites cèl·lules, estratègicament situades i permanentment lligades a la seva persona, a les quals encarregava estendre la seva missió personal” (Bartolomé, 769).³

5. Des de l'Església local a l'Església universal

L'Església paulina s'articula en una triple dimensió. En primer lloc, es basa en les *esglésies domèstiques*; per exemple, la de Tròada, amb dues o tres dotzenes de persones, on es té esment de les relacions afectives i emocionals, i amb les institucions pròpies per atendre els problemes dels seus membres. En segon lloc, un parell d'esglésies domèstiques constituïrien l'*ekklesia local* de la ciutat i de la regió; per exemple, d'Efes o Corint. En tercer lloc, aquestes esglésies se senten molt unides a l'Església mare de Jerusalem i a l'*Església universal*.⁴

Naturalment, a les comunitats sorgiren les tensions inevitables entre l'estructura sectària (de petit grup) i l'obertura missionera (universal). Aleshores, Pau es mostrà inflexible en els principis del seu credo universalista (Gal 3, 28-29); a la pràctica, però, cedí a la circumcisió de Timoteu, al vel de les dones, a la norma de retornar l'esclau al seu amo, encara que amb un estatus de cristià, i, sobretot, a la dieta dels aliments sacrificats als ídols. Tot això per salvar la unitat i no escandalitzar els febles (1Cor 8,13). D'altra banda, donà molta importància a la col·lecta solidària organitzada per atendre l'Església de Jerusalem.⁵

6. Des de la feblesa de la creu

En el centre de l'evangeli paulí, “Jesús ressuscitat és el Jesús crucificat. Ara bé, el tema de la creu és tan important, que esdevé l'eix central no tan sols de la doctrina sobre Crist, sinó també de la doctrina sobre l'Església, la

(3) X. Pikaza, al seu blog de religiondigital.com resumeix les dades sociològiques de S. Stark, *El auge del cristianismo*. Bello. Barcelona, 2001, el qual suposa que entre els anys 70 i 100 dC no hi devia haver més d'uns 7.500 cristians en tot l'Imperi Romà.

(4) Pareix que les esglésies locals es mencionen 41 vegades i 16 l'Església universal.

(5) “Pau no va considerar la col·lecta tant com un acte de caritat solidària intraeclesial, sinó més aviat com la millor expressió de la seva concepció d'església... Si bé és cert que possiblement cap com Pau havia posat en perill la unitat de l'Església, cal reconèixer-li el mèrit d'haver treballat com ningú per la unitat de les seves comunitats amb la de Jerusalem, d'haver-les educades a sentir-se responsables dels més necessitats i d'haver realitzat el seu projecte amb realisme i imaginació: la col·lecta donava base real i un contingut tangible a la consciència d'unitat eclesial” (Bartolomé, 783).

vida cristiana i la vida missionera”.⁶ A l'himne de Flp 2,6-11 trobam l'expressió més eloqüent dels seus sentiments més íntims i que nosaltres hem d'imitar. “En la creu, el món està crucificat per a mi, i jo, per al món” (Gal 6, 14): “Pau es refereix a tota la vida –sobretot apostòlica–, que hem d'entendre com una realitat *kenòtica, crucificada*.”⁷

Va escollir evangelitzar des de l'abaixament i la feblesa, que en aquella societat urbana va trobar en el treball manual (2Tes 2,8)⁸. Vivint en el barri obrer, renunciant a una dona cristiana que el servís o a esser mantingut com els altres apòstols, sense apel·lar als drets adquirits de la ciutadania, de la saviesa humana, ni del mestratge espiritual... Podríem dir que encunyà una consigna (com altres trien avui un lema episcopal): “Quan som dèbil és quan som realment fort” (2Cor 12,10).

7. En vista a crear petites comunitats cristianes

A diferència d'altres predicadors itinerants del seu temps, Pau no cercà la simple conversió moral, sinó la creació de comunitats (*koinonia*). I això l'obligà a passar de missioner a pastor: “Encara que tinguéssiu deu mil guies en Crist, no teniu molts de pares, perquè som jo qui, en anunciar-vos l'evangeli, us vaig engendrar en Jesucrist” (1Cor 4,15).

II. SUGGERIMENTS PER A LA NOSTRA ESGLÉSIA D'AVUI

1. Conservar la nostra tradició missionera

“L'Església de Mallorca, feel a la seva tradició secular, vol respondre actualment a la crida tothora vigent dins l'Església d'anunciar l'Evangeli als pobles que menys el coneixen o aquells on les Esglésies locals tenen més pocs mitjans per a l'evangelització integral” (Sínode Diocesà de Mallorca 1998-1999, “L'Església oberta” 6.2.10.)

(6) J. COMBLIN, *Pablo, apóstol de Jesucristo*. San Pablo. Madrid, 1993, pàg. 94-100. Pau cita 17 vegades la creu com a clau de la seva teologia.

(7) J. M. GONZÁLEZ RUIZ, *La Cruz en Pablo. Su eclipse histórico*. Sal Terrae. Santander, 2000, pàg. 37.

(8) “Pau té una estratègia missionera i desitja penetrar en el món romà i en la cultura hel·lenística, però..., vol expressar a través de la seva mateixa forma de vida, de la seva aparença externa i del seu mètode de predicació, que predica un Messies crucificat. No es fonamenta en la retòrica hel·lenista, en l'especulació filosòfica o en la saviesa humana... Però tampoc no es basa en la llei dels jueus. El seu evangeli deixa Pau a la intempèrie, vulnerable a molts de fronts opositors. Se sent crucificat amb Crist (Gal 2,19), però sap que la força de Déu es manifesta en la debilitat dels homes... Per a Pau, el seu treball manual és «el criteri definitiu de la creu i de l'opció per la debilitat» (J. Comblin)” (Aguirre, 417-418).

És cert que estam orgullosos d'una tradició que ens marcà profundament i que feim el que podem perquè no es perdi, ans es conegui millor?⁹

La missió “ad gentes”, a Àfrica (segles XIII-XIV)

Devers els anys en què Ramon Llull viatjava per l'Orient i quasi contemporàniament a la seva estada a Gènova, apareix el **primer contacte del clergat mallorquí amb el Marroc**. A partir de l'any 1225, els franciscans i dominics hi tingueren diverses encomanes. “Quan les recerques documentals s'hagin conduït d'una manera sistemàtica, és probable que la descripció de la presència cristiana en el Marroc i en les regions veïnades ens mostri una tasca heroica d'aquells eclesiàstics, seculars i religiosos, així com la dels laics, com Alzina, per fer present d'alguna manera l'església, que atenia els mercaders cristians, en el nostre cas catalans, balears i valencians, alguns dels quals s'havien nodrit, des del naixement de la nova cristiandat mallorquina d'una espiritualitat evangèlica i missionera.”

“Una quinzena d'anys abans (que l'inquisidor N. Eimerich investís contra tots els seguidors de Ramon Llull, 1369) eren precisament uns mercaders mallorquins que proposaven la **missió a les Canàries** amb el més pur l'enguatge i esperit lul·lià, trinitari i encaminat a la conversió per la persuasió i l'aprenentatge de les llengües dels gentils... Havien de ser triats entre els religiosos *e els hòmens setglars*. Fins i tot hauran de ser disposats a passar pel martiri... (i es ressalta) el caràcter pacífic de la missió... Completa el color lul·lià de la missió a les Canàries el fet que també uns ermitans (amarats de l'espiritualitat de mestre Ramon, missionera per definició), amb altres persones, volgueren encaminar-se a..., evangelitzar les Illes de la Fortuna” (88-89). Com va escriure Elies Serra Ràfols el 1954, “podem dir sense exagerar que el segle XIV és la nostra gran illa mediterrània l'única terra on es viu l'esperit de missió i que el país triat per ella no és altre que les Illes Canàries.”¹⁰

“Climent VI aprovava un projecte de característiques lul·lianes, que era insòlit. No posava objeccions al caràcter laïcal dels missioners, i recollia el fet que parlassin català i que ensems parlassin la llengua de les Canàries... L'atenció d'aquests homes es centrava en Déu, que és Trinitat; no esmentaven expressament l'Església, i pretenien la conversió dels gentils...

(9) En aquest apartat, em referiré a algunes publicacions de Josep Amengual i Batle, ja editades o en preparació. A la *Història de l'Església a Mallorca*, Ed. Ll. Muntaner. Palma 2002, vol. II, 91-93 aporta una extensa bibliografia. Hi cita, per exemple, Pere Fiol i Tornila sobre els missioners mallorquins a Amèrica, i Nicolau Pons i Llinàs sobre els jesuïtes mallorquins arreu del món. També convé consultar les llistes que la Delegació de Missions publica periòdicament.

(10) J. AMENGUAL BATLE, “L'herència lul·liana i la missió mallorquina a Canàries: la missió sense espasa”, a *Randa* 61 (2008), pàg. 73-91.

La teologia lul·liana de la missió era trinitària, mentre que la del Papa era eclesiocèntrica.”¹¹

La missió a l'exterior (segles XVII-XVIII)

“Independentment de les restriccions comercials, imposades a Catalunya i als Regnes de Mallorca i de València, pel que fa al comerç amb Amèrica, la **participació dels mallorquins en l'evangelització i colonització del Nou Món** fou molt notable. Els jesuïtes sortiren cap a Amèrica, ja per l'any 1568. Més tard, Benet Reus va ser martiritzat a Bolívia el 1629 i el P. Ignasi Fiol, morí de la mateixa forma a Nova Canadà el 1684. Al Paraguai hi tingué responsabilitats l'altre jesuïta Pere Joan Andreu (+1765) i 26 mallorquins varen ser sorpresos per l'ordre reial de supressió de la Companyia el 1767, en els territoris de la monarquia hispànica. No mancaren mallorquins a **les Filipines**, com el dominic fra Rafel de la Càrcel (+1647), l'agustinià Joan Bautista Bover (+1693). El franciscà Antoni Llinàs i Massanet (1635-1693) és el primer d'un rosari de mallorquins que s'escamparen per les regions centreamericanes i s'obriren pas a la Califòrnia. A ell se deu la reorientació més pastoral de l'evangelització a Amèrica. N'hi hagué que moriren assistint els empestats com Miquel Fontcuberta (+1691, d'altres que fundaren moltes comunitats, com els franciscans Beat Juníper Serra (1713-1784), que tingué un company de gran qualitat espiritual, Joan Crespí Fiol (1721-1782), als quals hem d'unir el germà d'orde Francesc Palou i Amengual (1723-1785), que fou historiador, i Lluís Jaume, martiritzat el 1775. Fra Rafel Josep Verger i Suau (1722-1790) el 1782 va ser nomenat bisbe de Monterrey. Va promocionar l'agricultura, i fins i tot compongué tractats sobre la seva millora. També és l'autor de mapes de les regions en les quals treballà. Un altre missioner distingit va ser el P. Joan Bonaventura Bestard (1763-1831), que treballà a Mèxic, Cuba i altres països. Per la seva banda, el P. N. Bernat, jesuïta, missioner a **Egipte**, va informar sobre la religió dels coptes, pels anys 1698-1700.”¹²

2. Reforçar l'església local amb la seva vocació comuna a la santedat

Segons la constitució dogmàtica *Lumen Gentium* del Concili Vaticà II, “en cada comunitat d'altar, sota el sagrat ministeri del Bisbe, és representat el símbol d'aquella caritat i unitat del Cos místic, sense la qual no hi pot haver salvació. En aquestes comunitats, ni que sovint siguin minses i pobres, o visquin escampades, és present Crist, per la virtut del qual és aplegada l'Església una, santa, catòlica i apostòlica” (LG, 26).¹³

(11) *Ibid.* pàg. 85-86.

(12) J. AMENGUAL BATLE, *Història de l'Església a Mallorca II*, pàg. 91-93.

(13) J. AMENGUAL BATLE, “Església local i església particular. Una paràfrasi de textos del concili Vaticà II” a RCatT 13,(1988)135-177; id. “L'Església local com a presència i representació

Mirau per on, actualment, les nostres comunitats duen camí d'esser petites, pobres i disperses, i es veuen retratades en la formulació d'un cas extrem!

“Tots els fidels cristians, de qualsevol condició i estat” compartim una mateixa vocació a la santedat (LG, 11), a la qual no podem renunciar. Aleshores, no ens empegueïguem del floriment de santedat a la nostra Església, cadascú amb els seus trets diferents. Com es digué en motiu de les darreres beatificacions, que fóren les dels Màrtirs del Coll:

“D'entre ells, sis són fills de la nostra Església de Mallorca que a Barcelona trobaren la palma del martiri... Són dels nostres pobles, porten llinatges comuns entre nosaltres. Nasqueren i visqueren en temps no massa llunyans i en ambients semblants als nostres o que encara recordam. Però sobretot reberen el Baptisme a les nostres parròquies, i la primera catequesi i la Confirmació i l'Eucaristia. En la nostra Església, per la freqüència de sagraments, la predicació de la Paraula de Déu, la proximitat i l'acompanyament espiritual, refermaren la vocació cristiana i reberen l'específica de cadascun a la vida religiosa, en Congregacions d'origen mallorquí...

Efectivament podem dir amb joia que a la nostra Església venim d'una *casta de màrtirs*. Tenim la seva intercessió segura, promesa, no ho dubtem, “de molts de fruits en la collita que vindrà”, encara que no ens ho sembli de moment en la tardor que vivim. I també la responsabilitat de saber, de voler, d'implorar del Senyor a través d'ells, continuar l'Església que els va fer possibles amb vocacions de tota casta.”¹⁴

“Què traurem d'aquesta beatificació que avui agraïm enmig de l'Església de Mallorca? Primer de tot, sentim que l'Esperit ens atorga el do de voler servir com a comunitats religioses i laïcals per a la misericòrdia i la cordialitat. Volem ser senzills, servidors, evangelitzadors des de la simplicitat evangèlica, no tan sols simple sinó arriscada i valenta, fins i tot, profètica. En segon lloc, avui tenim l'oportunitat de dir davant del Bisbe, del presbiteri de Mallorca, dels laics i els religiosos que esperam el vostre suport per ser fidels als màrtirs, que han deixat de

de l'Església de Jesucrist, una, santa, catòlica i apostòlica” a *L'Església com a Poble de Déu*. Lucus. Mallorca, 1993, pàg. 322-351. Encara que hagin passat gairebé 25 anys, és molt aprofitable la relectura de B. BENNÀSSAR, *Església a la part forana de Mallorca. Arrels d'una pastoral*. Mallorca, 1985, on tracta els temes: Una Església *enterrada*; una Església popular, identificada amb “tal” poble; una Església perifèrica, forana, ¿marginal?; una Església cultural, creativa, *inculturada*; una Església local, petita, original.

(14) MONS. JESÚS MURGUI, BISBE DE MALLORCA, “Davant la beatificació de sis màrtirs fills de la nostra Església” (28.10.2007).

ser nostres, que ja són vostres i nostres, de Mallorca, de Barcelona i de l'Església Universal.”¹⁵

3. I la seva vocació missionera

La responsabilitat de la missió recau en tota l'Església apostòlica (els bisbes, els preveres i feels).¹⁶ En l'Església hi ha diversitat de ministeri, però unitat de missió. “L'Església de Mallorca, reunida en Sínode, explicita la voluntat de viure i testimoniar la dimensió de la seva catolicitat, que l'empeny a una tasca oberta als quatre punts del món, especialment en tres camps: la tasca ecumènica, l'activitat missionera i l'acollida dels turistes”,¹⁷ encara que el Concili especifica la distinta qualitat de les tres tasques.

“L'Església de Mallorca comparteix amb goig i interès la vocació i la dedicació missionera dels instituts religiosos”. “El Sínode demana als preveres que, considerant-ho com una gràcia, s'oferesquin voluntàriament per servir l'Església en terres de missions”. “Com un pas endavant en la responsabilitat eclesial dels laics, fomentarà la vocació missionera dels seglars perquè també dediquin tota o part de la seva vida a l'anunci de l'Evangelí i a la promoció sociocultural dels països del Tercer Món.”¹⁸

No creis que podríem centrar les nostres reunions i debats en preguntes més vitals com aquestes:

- És que ja no ens serveixen aquestes afirmacions del nostre Sínode? No les rubricaríem avui?
- Quines passes podríem donar en vistes a superar la divisió entre les missions pròpiament diocesanes de les que duen les congregacions religioses?
- Què podem fer perquè la disminució del clergat no ocupi els capellans cada vegada més en tasques sacramentals i burocràtiques?
- Com podem enfrontar els nous desafiaments?

Recordem sempre el que diu el Concili sobre el laicat: “Els Bisbes, els rectors i els altres sacerdots d'ambdues clerecies han de tenir present que el dret i el deure de practicar l'apostolat és comú a tots els fidels, tant a clergues com a laics, i que en la construcció de l'Església també els laics tenen llur propi paper.”¹⁹

(15) J. AMENGUAL BATLE, SUPERIOR GENERAL MSSCC. Parlament a la missa d'acció de gràcies per la beatificació a la Seu de Mallorca (10.11.2007).

(16) CONCILI VATICÀ II, decret *Ad gentes* obre l'activitat missionera de l'Església, 5-6.

(17) SÍNODE DIOCESÀ DE MALLORCA, l.c. 6.0.

(18) SÍNODE DIOCESÀ DE MALLORCA, 6.2.11-13.

(19) CONCILI VATICÀ II, decret *Ad gentes* sobre l'activitat missionera de l'Església, 25.

Inspirant-nos, per exemple, en els escrits –clàssics sobre el tema– de Dionísio Borobio, demanem-nos:

- “Què és més important: que una comunitat romanguí sense Eucaristia, per defensar a ultrança el model actual, model de ministre ordenat, o l'ésser flexibles amb aquest model, perquè la comunitat sigui eucarística. No seria possible una major flexibilitat en les condicions actuals per a l'ordenació (v. gr. celibat, tipus de preparació), de manera que poguessin ser ordenats, per a presidir la comunitat i l'Eucaristia, aquelles persones seglars que de fet ja exerceixen, de manera provada i eficaç, la responsabilitat de direcció?”²⁰

I essent així que fins al moment la resposta ha estat negativa, caldria no deixar de passar a noves preguntes, com aquesta:

- “Què té més avantatges en aquest moment eclesial: ordenar diaques o promocionar ministeris laïcals?”²¹ Aprofundiguem la resposta del mateix Borobio: “En l'actual conjuntura eclesial, i donada d'una banda la crisi del ministeri presbiteral, i per una altra la necessària renovació de la imatge de l'Església des d'una veritable corresponsabilitat de tot el poble de Déu, caldria posar l'accent més en els anomenats *ministeris laïcals* que en el ministeri del diaconat.”²²
- Què vol dir el bisbe i teòleg R. Berzosa Martínez²³ quan escriu que s'imposa entre els experts el consens de superar el binomi clergue-laic, i fins i tot el trinomi clergue-laic-religiós, per a situar-se en el context d'una eclesiologia de misteri-comunio-missió?
- Estam d'acord que, en definir la teologia i espiritualitat laïcals, ens jugam com entenem l'eclesiologia i les seves relacions transversals de clericalització i de patriarcalització de l'Església, i fins i tot de relació de l'Església amb el Món?
- No vos sembla del tot incoherent cercar inspiració missionera en la praxi paulina sense fer passes fermes en la recuperació del paper i de les funcions de la dona dins l'Església?²⁴

(20) *Los ministerios en la comunidad*. CPL. Barcelona, 1999, pàg. 25.

(21) *Los ministerios en la comunidad*, pàg. 257.

(22) *Los ministerios en la comunidad*, pàg. 258.

(23) “Ser laico en la Iglesia y en el mundo”, Plec de *Vida Nueva* 2640 (2008), pàg. 21-32.

(24) Sobre tema tan debatut, m'atrevesc a proposar tres llibres de consulta: R. AGUIRRE, “La mujer en el cristianismo primitivo” a *Del movimiento de Jesús a la Iglesia cristiana*. VD. Estella, 1998, pàg. 187-221; “La situación de la dona en els segles I-III d. C.” a LL. DUCH - J. C. MÈLICH, *Escenaris de la corporeïtat*. PAM. Barcelona, 2003; J. Gil i Ribas, *Al principi hi hagué la dona. Un assaig de recepció teològica del feminisme*. Claret. Barcelona, 2002.

4. Situar-nos des de la feblesa de les primeres comunitats i de la bogeria de la creu

Prenguem-nos seriosament el Concili Vaticà II i el darrer Sínode de Mallorca, el Pla Diocesà de Pastoral i l'Any de Sant Pau.

Com repeteix un eslògan –una mica sospitós perquè procedeix del món de les finances–, la crisi es converteix en un desastre per a molta gent i en alternativa per a una minoria, la que té futur. L'hivern eclesial que vivim, no ens pot apropar a la comunitat primitiva, que es definia al mateix temps petita i pobra, feble i capaç de salvar el món, petit ramat perseguit però sempre en mans del Pare del cel?

No deu ser el moment de tornar a optar per centrar la nostra predicació en la creu i en la resurrecció de Crist? Com deia D. Bonhöffer: “Déu, clavat en la creu, permet que el treguin del món. Déu és impotent i feble en el món, i precisament només així està Déu amb nosaltres i ens ajuda. Mt 8,17 indica clarament que Crist no ens ajuda per la seva omnipotència, sinó per la seva debilitat i pels seus sofriments.”²⁵ És que tal vegada no hem de purificar la nostra fe en el Déu “tapaforats” que invoquen molts de cristians, o que s’alia amb els poderosos de certes jerarquies, sinó que es revela en els pobres i pobles crucificats?

No podríem tornar a centrar l’evangeli en una consciència lliure que es fa servent dels altres per amor (Gal 5,13)?

I la predicació “sense cap ostentació d’eloqüència o de saviesa” (1 Cor 2,1)? Què preferim una autoritat exercida “amb el bastó a la mà, o bé amb amor i esperit de dolcesa?” (1Cor 4,21).

La pèrdua de poder i prestigi del clergat, i fins i tot la minva de vocacions religioses, no pot ajudar perquè molts de cristians superin la consciència de soldats rasos i recobrin el caràcter militant de tot cristià, aquell viure “crucificats amb Crist”, que ens fa viure com uns ressuscitats ja en aquest món?²⁶

Què hem de canviar perquè se salvin les “autèntiques innovacions històriques de les comunitats paulines”: el mestissatge cultural, l’heterogeneïtat social i el protagonisme de la dona?²⁷

Es tracta de qüestions antigues i modernes que no podem defugir, si volem comprendre la pastoral missionera de sant Pau i volem que sigui inspiradora per a la nostra pastoral d’avui.

(25) *Resistencia y sumisión*. Sígueme, Salamanca, 1983, pàg.252.

(26) *La Cruz en Pablo*, pàg. 52.

(27) AGUIRRE, pàg. 412.

PAU DE TARS: TESTIMONI DE LA SAVIESA DE DÉU

“Crist és força de Déu
i Saviesa de Déu”
(1Cor 1, 24)

per Francesc Ramis Darder

L'Antic Testament revela com la Saviesa orienta la vida envers el si de Déu. Tanmateix, la Saviesa de l'Antic Testament desemboca en la figura de Jesús de Natzaret revelat en la Nova Aliança: “Moltes vegades i de moltes maneres parlà Déu antigament als nostres pares [...], ara en aquest moment final ens ha parlat pel seu Fill, a qui ha constituït hereu de totes les coses i pel qual ha fet també l'univers” (Hb 1,1-2).

El Senyor es manifestà a Pau en el camí de Damasc seduïnt-lo per sempre (Fets 9,1-9). Pau visqué de llavors ençà la saviesa de Jesús, i sembrà el cristianisme en el món pagà. Ens acostarem a la vivència evangèlica de Pau per adonar-nos que la saviesa cristiana és el ferment transformador de les nostres comunitats i de la societat sencera.

Començarem presentant la figura de Pau de Tars. Després esbossarem la noció de Saviesa traçada en la Carta als Romans. Seguidament en comentarem el capítol dotze. A continuació contemplarem la nostra vida a la llum de la saviesa evangèlica. Finalment proposarem un model de *lectio divina* per aprofundir en la saviesa cristiana que impregna la vida i el ministeri de l'apòstol.

1. Introducció: reflexió sobre la saviesa de Pau

“Per a mi és bo d'estar prop de Déu i fer del Senyor el meu refugi i poder contar les seves meravelles” (Sal 73,28). Aquest verset del Saltiri és un bon exemple del testimoni cristià. Durant la vida sol preocupar-nos allò que puguem fer per Déu i el proïsme, però per molt que fem sempre ens pareix

poc. I no obstant això, el més important no és allò que podem fer per Déu, el més important és conèixer el que Déu fa per nosaltres.

El cristià comprèn la seva vida com el teixit brodat pels dits de Déu (cf. Sal 139,13), o com la ceràmica modelada en el torn del Senyor (cf. Jr 18). El cristià forjat per Déu esdevé llavor del Regne enmig del món. En contemplar la vida com a resultat de la tasca de Déu en nosaltres, ens convertim en la bona terra (cf. Mt 13,8) on creix la Paraula, o en el llevat que transforma la societat a imatge de les Benaventurances (cf. Mt, 5,1-11; 13,33).

La vida de Pau relata l'experiència d'una història entreteixida en el teler de Déu. Nasqué a Tars de Cilícia (Fets 22,6) i, com a jueu de la diàspora, pertanyia a la tribu de Benjamí (Rom 11,1). Posseïa la ciutadania romana, indicatiu de pertinença a la classe distingida. En néixer, rebé vora el nom jueu de "Saule" el nom romà de "Pau" (Fets 13,9). La vida en la ciutat de Tars el familiaritzà amb la llengua, la cultura i la religió gregues i romanes. Aprengué l'ofici de fabricant de tendes (Fets 18,3). Durant tota la vida patí el dolor provocat per una malaltia crònica (Ga 4,13; 2Col 12,7). Educat en la més estricta religiositat jueva (Fl 3,5) fou enviat a l'escola de Gamaliel. Assimilà la mentalitat rabínica, i es convertí en defensor fervent del judaisme i en fariseu exemplar (Fets 22,3; Ga 1,14).

La vida de Pau està marcada per dos moments en què Déu transformà de rel el seu cor: l'encontre personal amb el Senyor en el camí de Damasc i la predicació a l'Arèopag d'Atenes.

1r. El camí de Damasc (Fets 9,1-19)

Pau com a fariseu exemplar perseguia els cristians: "Saule, que perseguia amenaçant de mort els deixebles del Senyor, es presentà al summe sacerdot i li demanà cartes per a les sinagogues de Damasc, amb el fi de dur encadenats a Jerusalem els seguidors d'aquest camí que trobàs" (Fets 9,1-2). Camí de Damasc, "una resplendor del cel" l'envoltà; Pau caigué a terra i sentí una veu que deia: "Saule, Saule, per què em persegueixes?" (Fets 9,3).

Qui és la llum i d'on procedeix la veu?

En el Nou Testament, sovint, la paraula "llum" revela la presència de Déu: el sacerdot Zacaries, en el Temple, diu referint-se al Senyor "per la misericòrdia entranyable del nostre Déu ens visitarà un sol que ve del cel per il·luminar els qui viuen a les fosques" (Lc 1,78); i Joan en el Pròleg de l'Evangelí afirma de la Paraula: "Però la Paraula era la llum vertadera, que en venir al món il·lumina tot home" (Jo 1,9). Jesús, el Senyor, és la llum que il·lumina tot home, i el sol que ve del cel i dóna aixopluc a l'existència humana.

L'experiència de Pau prova la certesa que Déu ens ha estimat primer (1Jo 4,10). El Senyor, sense que Pau ho hagués demanat, envolta el futur apòstol amb la seva llum i li adreça la paraula. Pau, atònit, demana: "Qui ets, Se-

nyor? (Fets 9,5). La utilització del terme “Senyor” per a dirigir-se a la veu que li parla conté un significat profund.

L’Antic Testament mostra com l’expressió “Senyor”, quan es dirigeix a Déu, constitueix sempre l’expressió de la fe que denota la presència divina vora l’èsser humà (Gn 15, 2; Is 40, 10; Ez 4, 14). Darrere el so de la veu, Pau entreveu la presència de Déu i per això demana: “Qui ets, Senyor?”

La veu respon a Pau dient-li: “Jo som Jesús, a qui tu persegueixes” (Fets 9,5). De la mateixa manera que l’Antic Testament es dirigeix a Déu amb el terme “Senyor”, el Nou Testament reconeix Jesús com “el Senyor” (Fets 11,20; 15,26). Percebre en la persona de Jesús la presència del Senyor suposa penetrar en la intimitat de Crist (cf. Fets 7,54-59), i descobrir en la figura del fuster de Natzaret la identitat de qui confereix sentit ple a la nostra vida (Fets 15,11).

Notem un detall important. Pau perseguia els cristians, però la veu afirma: “Jo som Jesús, a qui tu persegueixes” (Fets 9,5). Pau perseguia l’Església, però Jesús li assegura que el persegueix a Ell mateix. El text identifica Jesús amb la comunitat cristiana perseguida. Aqueixes paraules del Senyor marcaran per sempre la vida de Pau. La comunitat cristiana perseguida per la fidelitat al Senyor no és un grup entre d’altres, sinó el Cos de Crist, el lloc privilegiat on batega la presència salvadora de Jesús ressuscitat (cf. Rom 12,1-8).

El si de la comunitat cristiana i els successos del món són els llocs privilegiats on experimentam la presència de Jesús que ens converteix en deixebles seus (1Cor 12,12-31). Els qui acompanyaven Pau l’ajudaren a aixecar-se i el conduïren a Damasc. En arribar a la ciutat, la comunitat representada per Ananies acollí Pau i el convertí en germà (Fets 9,10-18).

2n. La predicació a Atenes (Fets 17,16-32)

Camí de Damasc, Pau experimentà la manera en què Déu modelava la seva vida. El Senyor s’ha avançat a parlar-li i l’ha introduït en l’Església; però la veu del Senyor és exigent, afegeix: “Aquest és un instrument elegit per a portar el meu nom a totes les nacions, als seus governants, i al poble d’Israel”; i encara insisteix: “Jo li mostraré el que haurà de patir pel meu nom” (Fets 9,15-16). Pau es llança a ser testimoni de Jesús, però encara ha d’aprendre que la vivència evangèlica implica la contradicció i el sofriment. La predicació a la ciutat d’Atenes li ensenyarà la lliçó i constituirà el segon moment en què Déu forjarà les entreteles de la seva vida.

Detinguem-nos un instant per fixar-nos en la forma en què el llibre dels Fets descriu l’estil de vida dels habitants d’Atenes: “Tots els atenesos i els estrangers que hi vivien no tenien altre passatemp que parlar sobre les darreres novetats” (Fets 17,21). Pau dialoga, devora l’Areòpag, amb els filòsofs epicuris i estoics que l’escolten només per curiositat i ganes d’entretenir-se.

Mentre Pau comenta algunes dades sobre Jesús els filòsofs escolten atents. No obstant això, quan anuncia que Jesús viu i actua en la vida de cada persona, es posen a riure i es burlen de l'apòstol (Fets 17,31).

La disputa d'Atenes ensenya a Pau que l'Evangelí és molt més que una teoria brillant per a distreure l'ànim en temps de lleure. L'Evangelí constitueix un estil de vida que passa per la creu.

Després de l'experiència d'Atenes, quan Pau parli de Jesús, no dissertarà sobre una caricatura de Jesús, fàcil i ensucrada, que satisfà l'expectativa de l'entreteniment. Pau dirà convençut: "Nosaltres predicam un Crist crucificat, que és escàndol per als jueus i follia per als pagans; mes per als qui han estat cridats, es tracta d'un Crist que és força de Déu i *saviesa de Déu*" (1Cor 1,23-24).

La decisió de ser testimoni de Crist passa per la contradicció i el conflicte amb els qui exerceixen el poder opressor, sembren la injustícia i manipulen la Paraula de Déu. La vida de Pau es converteix d'aqueixa manera en testimoni de Crist. Jugant amb el model catequètic, podríem dir que quan demanaven a Pau: "Quin testimoni dones de Crist?"; no responia dient "mirau la quantitat de cartes que he escrit, o fixau-vos quants d'admiradors tenc" com haurien dit, segurament, els filòsofs d'Atenes.

Pau responia dient: "Cinc vegades he rebut dels jueus els trenta-nou assots; tres vegades he estat assotat amb vares, una vegada apedregat, tres he naufragat; he passat un dia i una nit a la deriva a la mar [...], els viatges han estat incomptables; amb perills en travessar rius, perills provinents d'assaltadors, dels meus compatriotes i dels pagans [...], sovint nits sense dormir, molts de dies sense menjar, passant fred i nuesa" (2Cor 11,18-30). Tota aqueixa tasca sacrificada la realitzava Pau pel seu zel a favor de les Esglésies que havia fundat, deia l'apòstol: "La preocupació diària que suposa la sol·licitud per totes les Esglésies" (2Cor 11,28).

L'amor apassionat de Pau consistia a fer créixer les comunitats cristianes; i a favor d'aquesta causa no escatimava cap esforç. Sabia que en el cor de les comunitats batejava la presència del Senyor ressuscitat.

Pau, camí de Damasc, cregué en el Senyor; i de llavors ençà, Jesús de Natzaret es convertí en la llum definitiva que il·luminà per sempre la vida de l'apòstol. Predicant als atenesos experimentà que el cristianisme no és una il·lusió adolescent, sinó la vivència de l'amor que travessa el llindar de la creu. Pau transmet el testimoni cristià, que és capaç de contagiar la certesa que el més important de la vida és adonar-nos de tot el que Déu fa per nosaltres. Pau experimentà que quan l'amor travessa la creu és quan la vida cristiana reflecteix feelment el rostre de Jesús de Natzaret, i aquesta és la saviesa de Déu (1Cor 1,23-24).

Alguns ecos de la filosofia clàssica que traspuen en el discurs de Pau a l'Areòpag d'Atenes. La falsa creença segons la qual Déu viu tancat en els temples (17,24a; Plutarc: *Mor.* 1034b; Lucreci: *De Sacrif.* 11). La transcendència absoluta de Déu respecte de l'ésser humà (17,24b; Plutarc: *Mor.* 1052a; Plató: *Tim.* 33-34; Sèneca: *Epist.* 95,47). La referència a Déu com aquell en qui vivim, ens movem i som (17,28^a; Plató: *Tim.* 37c; Plutarc: *Mor.* 477). La transcripció de la primera meitat d'un hexàmetre del poeta Arat (17,28b; Arat: *Faenomenon.* 5; al·lusió indirecta a Cleantes: *Fragm.* 537). L'al·lusió als déus desconeputs (*Pausanias*, I 1,14). La certesa que Déu ha sembrat una llavor en el cor de l'home perquè pugui intuir l'essència divina (17,27; Dió de Prusa: *Or.* XIII 28-30; Sèneca: *Espiat.* 41,1). La crítica contra el culte idolàtric (17,29; Pulcra: *Mor.* 167; Màxim de Tir: X).

2. Quin tipus de saviesa transmet la Carta als Romans?

La saviesa de Pau és la saviesa de Déu: “Nosaltres predicam un Crist crucificat, que és escàndol per als jueus i follia per als pagans; mes per als que han estat cridats, es tracta d'un Crist que és força de Déu i saviesa de Déu” (1Cor 1,23-24).

La saviesa de Déu apareix reflectida en els escrits de l'apòstol. La majoria d'estudiosos de l'obra de Pau divideix les cartes en dos grups. Per una part, hi ha les “cartes protopaulines” nascudes de la ploma del mateix Pau: la primera als Tessalonicencs, les dues als Corintis, les remeses als Gàlates i als Romans, la carta als Filipencs, i la dirigida a Filèmon. Per altra banda, las anomenades “cartes deuteropaulines” haurien estat escrites, segons l'opinió majoritària dels comentaristes, després de la mort de Pau per deixebles seus anònims vinculats a les comunitats fundades per l'apòstol dels gentils. Aqueixes són: segona als Tessalonicencs, Colossesos, Efesis, primera i segona de Timoteu, i l'epístola a Titus.

La carta als Romans és la més extensa; potser el capítol 16 formàs part d'una segona carta afegida posteriorment al contingut de la primera. Pau realitzà una col·lecta entre les Esglésies nascudes en el món pagà per socórrer la comunitat de Jerusalem. Un poc abans de partir cap a la Ciutat Santa, Pau redactà la carta als Romans des de Corint, urbs on residia (anys 54-57). En la seva carta, Pau recapitula i sintetitza el seu pensament, però també diàloga amb la comunitat romana amb la intenció de reconduir-la per la senda evangèlica.

L'apòstol es dirigeix als romans amb gran delicadesa: “Els qui estau a Roma heu estat elegits amorosament per Déu per a constituir el seu poble” (Rom 1,7). La ciutat de Roma entorn dels anys 54-57 comptava prop d'un milió d'habitants de tota raça i condició. La població jueva resident a Roma

estava constituïda per persones de totes les categories socials; però el col·lectiu més nombrós estava integrat per esclaus, lliberts i estrangers residents, amb una capacitat econòmica i cultural baixa.

La proclamació de l'Evangelí arribà prest a Roma. Segurament alguns jueus procedents de Palestina iniciaren les primeres comunitats; i sembla que el cristianisme s'espargí ràpidament entre els jueus. Dos detalls evidencien la importància de la comunitat cristiana. D'una banda, l'arqueologia ha tret a llum la làpida funerària d'una matrona romana cristiana enterrada l'any 43. D'una altra, coneixem l'edicte de l'emperador Claudi pel qual decidí expulsar els jueus de Roma tal volta alarmat pels conflictes sorgits entre els jueus i els qui ja llavors s'havien fet cristians (Fets 18,2). Des del moment de l'expulsió, les comunitats cristianes deixaren de ser dirigides pels feels procedents del judaisme i començaren a rebre l'orientació dels cristians procedents del paganisme.

Després de l'any 54, el decret de Claudi deixà d'aplicar-se amb rigor, molts de cristians pogueren tornar a Roma incorporant-se a les comunitats que abans s'havien vist en la necessitat d'abandonar. En reintegrar-se en les comunitats d'origen, advertiren que estaven bàsicament formades per cristians convertits del paganisme, els que no hagueren d'abandonar Roma quan es promulgà l'edicte de Claudi.

Els cristians d'origen jueu havien dirigit les comunitats cristianes fins a la publicació del decret de Claudi; però ara, en tornar a Roma, se'n temeren que les comunitats eren regides per cristians procedents del paganisme. Aleshores esclataren els problemes. L'entesa entre els cristians provinents de la religió jueva i els del món pagà fou difícil. Els judeocristians desitjaven imposar-se sobre els paganocristians. Pau, conscient de les dificultats, escrigué als cristians romans una carta extensa, amb una intenció doble. Per una part, desitja calmar les tensions entre tots dos grups cristians; i, per l'altra, desitja exposar a la comunitat romana una síntesi ordenada i serena de la fe cristiana.

No obstant això, encara podem percebre una tercera motivació en la carta de Pau: la gran passió missionera de l'apòstol. Pau, que fins a finals de l'any 57 ha desenvolupat la tasca evangelitzadora en la zona del Mediterrani Oriental, creu que ha arribat l'hora d'eixamplar l'horitzó missioner fins al punt que desitja arribar a Hispània (Rom 15,24).

La decisió d'arribar a Hispània implicava la necessitat de fer escala a Roma. Quan l'apòstol hi arribàs, els cristians de l'Urbs ja haurien tingut ocasió de llegir la carta que els havia escrit; d'aquesta manera Pau podria comentar amb els cristians romans els punts essencials de la doctrina i encoratjar i corregir el funcionament de la comunitat.

Tanmateix, a pesar de l'impuls missioner, sap que el projecte que l'impulsa a visitar Hispània ha d'esperar, ja que abans d'embarcar-se cap a Occident

li urgeix arribar a Jerusalem i entregar-hi la col·lecta replegada en favor de l'Església mare (Rom 15,25-32).

La carta als Romans mostra la maduresa teològica de l'apòstol i la seva habilitat literària. Pau, entregat a l'ideal religiós, carrega el contingut de la carta amb himnes (Rom 11,33-36), catequesis (Rom 12,9-21), sèries encadenades de textos bíblics (Rom 15,9-13), comentaris a la Sagrada Escripura (Rom 13,8-10), etc. Literàriament utilitza les tècniques hebrees i també la retòrica clàssica, especialment l'antítesi i la diatriba. El contingut teològic, entreteixit amb un estil elegant, confereix a la carta una gran brillantor i una enorme profunditat.

La carta comença amb la salutació inicial, l'acció de gràcies i l'expressió del desig de l'apòstol de visitar la comunitat de Roma (Rom 1,1-15).

A continuació, trobam una llarga secció de contingut teològic (Rom 1,16-11,36) que desenvolupa el tema central de la carta: "No m'empegueesc de l'evangeli, que és la força de Déu perquè se salvi tot el qui hi creu, tant si és jueu com si no. Perquè en ell (Jesús) es manifesta la força salvadora de Déu a través d'una fe en continu creixement, com diu l'Escripura: 'Qui assolosqui la salvació per la fe, aquest viurà'" (Rom 1,16-17).

Amb la intenció de comprendre el sentit de Rom 1,16-17 tornem per un moment enrere en l'orde de l'exposició. Al principi, la comunitat romana estava constituïda per cristians procedents del judaisme; per tant, és possible afirmar que l'assemblea estava aferrada al compliment de les normes legals del judaisme. Tal volta, en qualque moment, arribà a donar més importància al compliment de les normes externes que a la fidelitat al mateix Evangeli. Les normes de la Llei jueva, quant a la pràctica habitual, tendien a ser externes: rentar bé plats i olles, purificar-se les mans rentant-les reiteradament, o pagar el delme de la menta i l'herba-sana amb gran escrupolositat.

L'edicte de Claudi forçà la fuga de Roma dels jueus, devora els jueus també hagueren d'abandonar la ciutat molts de cristians d'origen jueu; per aquesta raó, com dèiem abans, la comunitat cristiana de Roma passà a ser formada majoritàriament per cristians procedents del paganisme. Aquests, per desconèixer l'aplicació precisa de la legislació jueva, donaven menys importància al compliment dels preceptes externs i atorgaven tota la rellevància a la Bona Nova del Senyor. La comunitat anà centrant la seva vida entorn de la fe en Jesús i obviant la pràctica externa de la Llei.

Emperò, quan els jueus expulsats per Claudi tornaren a Roma, també tornaren amb ells els cristians convertits des del judaisme. Trobaren una comunitat distinta a la que havien deixat, dominada, com també hem tingut ocasió d'exposar, per cristians procedents del paganisme; els paganocristians descuraven les minúcies rituals de la legislació mosaica, perquè la desconeixien en gran part. Els judeocristians que havien tornat a Roma desitjaren

restablir les coses en l'estadi anterior afavorint, amb gran ímpetu, el compliment de les normes legals.

Abans de continuar l'exposició, cal deixar clara una qüestió: tant els judeocristians com els paganocristians tenien assentada la fe en Crist Jesús, l'únic salvador. Malgrat això, els judeocristians, els dirigents de l'Església romana fins a la publicació de l'edicte de Claudi, conferien una importància enorme a l'observança de les tradicions mosaïques, mentre que els cristians procedents del paganisme, desconixedors de la Llei hebrea, no donaven importància a l'observança de les múltiples normes culturals de la religiositat jueva.

La disparitat de criteris entre judeocristians i paganocristians provocà una crisi en la comunitat, tan forta que quasi provocà la ruptura de l'Església. Pau prengué la línia dels paganocristians, però amb una bona dosi de realisme sabé mitigar el furor dels judeocristians contra els paganocristians. L'apòstol afirmà que allò decisiu no és el compliment de les obres de la Llei, sinó la fe en Jesús. Reitera l'apòstol que només trobarà el sentit de la vida cristiana el qui depositi plenament la confiança en Jesús, al marge del compliment de les normes externes de la Llei jueva; diu Pau: "Però ara, amb independència de la llei, s'ha manifestat la força salvadora de Déu testimoniada per la llei i els profetes" (Rom 3,21).

Pau sosté la primacia de la fe sobre la llei: "Amb independència de la llei, s'ha manifestat la força salvadora de Déu" (Rom 3,21a). No obstant això, l'apòstol recorda que l'Antiga Aliança no ha estat inútil, ja que la força salvadora de Déu ha estat "testimoniada per la llei i els profetes" (Rom 3,21b).

Una volta confirmada la fe en Jesús com a eix de la vida cristiana, la Carta als Romans s'endinsa en una nova secció de tipus exhortatiu (Rom 12,1-15,13). Pau aclarirà que la fe no es redueix a un contingut teòric ni al rebuig de les normes del judaisme. La fe en Jesús es manifesta en la vivència de l'amor. La fe adquireix l'aspecte de l'amor. Pau proposa a la comunitat l'inici d'una nova vida, basada en la fe incondicional en Jesús i en la capacitat de contagiar l'amor de l'Evangeli: "Els preceptes [...] es resumeixen en aquest: 'Estimaràs el proïsme com a tu mateix.' El que estima no fa mal al proïsme; en resum, l'amor és la plenitud de la llei" (Rom 13,9).

Pau continua la carta relatant els seus projectes missioners i el seu interès per visitar les comunitats que havia fundat (Rom 15,1-32). Conclou l'epístola amb un capítol de salutacions (Rom 16,1-24) i una pregària de lloança (Rom 16,25-27).

La saviesa de Déu que exigia Pau als Corintis (1Cor 1,23-24) s'explicita en la carta als Romans. Viure la saviesa de Déu és creure fermament que el sentit de la nostra vida se sosté en les bones mans de Jesús de Natzaret i en la decisió convençuda de sembrar en tot el món la força transformadora de l'amor cristià.

3. La saviesa de Déu: la nova vida en Crist

Endinsem-nos ara en un episodi significatiu de la Carta als Romans que explica, amb gran claredat, el contingut de la saviesa cristiana. Començarem llegint-ne el text i després ens introduïrem en el contingut espiritual i teològic.

A. Lectura de Rom 12,9-21

Que el vostre amor no sigui una farsa; avorriu les coses dolentes i abraçau-vos a les bones. Estimau-vos de bon de veres uns als altres com a germans i sigueu rivals en l'estimació mútua. No sigueu peresosos per a l'esforç; manteniu-vos fervorosos i prompts per al servei del Senyor. Viviu alegres per l'esperança, sigueu pacients en la tribulació i perseverants en l'oració. Compartiu les necessitats dels creients; practicau l'hospitalitat. Beneïu els qui us persegueixen; beneïu, no maleïu. Alegrau-vos amb els qui s'alegren; plorau amb els qui ploren. Viviu en harmonia uns amb els altres i no sigueu altius, ans bé posau-vos al nivell dels senzills. I no sigueu autosuficients.

No torneu a ningú mal per mal; procurau fer el bé davant tots els homes. Feu tot el possible, tant com pugueu per part vostra, per viure en pau amb tots. No prengueu la justícia per la vostra mà, benvolguts meus, sinó deixau que Déu castigui, perquè diu l'Escriptura: "A mi em toca de fer justícia; jo donaré a cadascú el que es mereix". És això que diu el Senyor. Per tant, "si el teu enemic té fam, dona-li menjar; si té set, dona-li beure". Actuant així, faràs que torni vermell d'empeguèit.

No et deixis vèncer pel mal; ans bé, venç el mal a força de bé.

B. Comentari

La segona part de la Carta als Romans (Rom 1,16-11,36) insisteix en la necessitat de centrar la vida cristiana en la fe en Jesús Ressuscitat i no a abaixar-la vers la servitud a les normes de la llei. Ara bé, Pau no presenta la fe com un conjunt teòric estrany al caminar de l'existència humana. En la tercera part de la carta (Rom 15,14-16,27), insisteix en la necessitat d'expressar la fe mitjançant la vivència de l'amor. El contingut de Rom 12,9-21 revela les normes de conducta que fan possible que la fe es concreti en l'experiència de l'amor cristià.

Els consells de Rom 12,9-21 confereixen la saviesa de Déu a qui els practica de forma convençuda (1Cor 1,23-24). Com exposa la teologia de l'AT, el savi desenvolupa sis actituds que en possibiliten el creixement humà i el compromís social: la consciència de ser qualcú limitat; el sentiment de la responsabilitat; la capacitat de pensar, de pregar i d'estimar; la consciència de pertànyer a una comunitat concreta; el desig d'encarrilar la vida en el projecte de Déu; i la intuïció i després la certesa que el destí final de la vida reposa en les

bones mans de Déu per tota l'eternitat. Vegem succintament les referències amb què Rom 12,9-21 al·ludeix a la saviesa latent en la Sagrada Escripura.

L'apòstol afirma la necessitat de fer el bé a tots, "procurau fer el bé davant tots els homes" (Rom 12,17). Ara bé, Pau es mostra prou realista i percep la limitació humana en la pràctica de la bondat, sap que no sempre podem acontentar-los a tots i per això diu: "Feu tot el possible, tant com pugueu per part vostra, per viure en pau amb tots" (Rom 12,18).

La responsabilitat implica dues coses. Per una part, suposa un estil de vida semblant al dels profetes, és a dir, la decisió de sembrar l'amor per la vida i l'afany per la pràctica de la justícia en el nostre entorn; Pau aprofundeix en aquest aspecte: "Que el vostre amor no sigui una farsa; avorriu les coses dolentes i abraçau-vos a les bones" (Rom 12,9). Per l'altra, la responsabilitat implica la decisió de voler viure com un savi, saber observar en la naturalesa i en la societat el batec del projecte de Déu i, com a conseqüència de l'observació, adquirir el compromís de sembrar la llavor del Regne; per això afirma l'apòstol: "No sigueu peresosos per a l'esforç; manteniu-vos fervorosos i promptes per al servei del Senyor" (Rom 12,11).

El ser humà és espiritual per excel·lència (Rom 2,14-16). Viure espiritualment implica desenvolupar la capacitat de pensar, pregar i estimar. La capacitat de pensar es desenvolupa des de dues perspectives.

D'un costat, suposa la decisió d'adquirir un notable sentit crític, una notòria capacitat de discernir; ara bé, només discerneix les situacions personals i socials qui sap distanciar-se'n i té la humilitat suficient per a demanar consell a qui amb solvència pugui donar-n'hi. Per això Pau comenta la necessitat de distanciar-se del món i adquirir un pensament propi: "No et deixis vèncer pel mal; ans bé, venç el mal a força de bé" (Rom 12,21).

De l'altre, la capacitat de pensar requereix assossec, paciència i reflexió: "Sigueu pacients en la tribulació i perseverants en l'oració" (Rom 12,12).

La vivència de l'amor és el tret rellevant de Rom 12,9-21. L'amor ha de manifestar-se en el si de la comunitat cristiana: "Compartiu les necessitats dels creients; practicaeu l'hospitalitat" (Rom 12,13). Això no obstant, el text recalca l'aspecte més difícil de l'amor i per això el més compromès, l'amor als enemics: "Si el teu enemic té fam, dona-li menjar; si té set, dona-li beure" (Rom 12,20). L'apòstol recull les sentències que exposa en el seu escrit del fèrtil camp que constitueix el llibre dels Proverbis (Prov 25,21).

Pau recorda a la comunitat la força essencial que confereix la pregària. L'apòstol insisteix en l'oració: "Sigueu perseverants en l'oració [...] Beneïu els qui us persegueixen" (Rom 12,12.14).

Les normes pràctiques sobre la vivència de l'amor no es limiten a l'interès privat de cada cristià, sinó que s'han de viure en el si de la comunitat i en l'entorn social. L'episodi contingut a Rom 12,9-21 refereix la vivència de l'amor en el si comunitari; i l'episodi següent, Rom 13,1-14, extrapola la pràc-

tica de l'amor a l'àmbit social, on la comunitat cristiana ha de ser testimoni de Crist.

L'apòstol sap que la vida cristiana ha d'encarrilar-se en el projecte de Déu; per això diu: "No prengueu la justícia per la vostra mà, benvolguts meus, sinó deixau que Déu castigui, perquè diu l'Escriptura: 'A mi em toca de fer justícia; jo donaré a cadascú el que es mereix.' Es això que diu el Senyor" (Rom 12,19). [Podríem traduir "castigui" per "actui"; en el sentit de "deixar que Déu actui per a posar cada cosa al seu lloc"]. La nostra missió no és fer justícia amb la pròpia mà, sinó el compromís d'estar atents a la nostra conducta (Rom 14,12), i comprometre'ns en la transformació cristiana del món (Rom 13,8-14).

La vida cristiana no persegueix l'èxit efímer, sinó la victòria final. L'home feel està cridat a viure en les mans de Déu. En aquest sentit la carta està plena de mirades envers la transcendència i remet constantment a la vida en plenitud: "Perquè si hem estat empeltats en Crist a través d'una mort semblant a la seva, també en compartirem la resurrecció [...] Déu ofereix com a do la vida eterna per mitjà de Crist Jesús, nostre Senyor" (Rom 6, 5.23).

Des de l'òptica cristiana l'Antic Testament desemboca en el Nou Testament. Pau sintetitza a Rom 12,9-21 la saviesa de l'Antiga Llei, però centrant-la en Crist. La saviesa no s'assoleix només contemplant el batec del món com a imatge del batec de Déu, sinó, sobretot, contemplant Jesús mort i ressuscitat, l'únic que omple de sentit i curulla de saviesa la vida humana.

4. Síntesi final i al·lusió a l'Antic Testament

L'Antic Testament revela com la Saviesa orienta la vida del ser humà envers la certesa de saber-se segur en les mans de Déu (Sav 3,1).

El llibre dels Proverbis presenta la saviesa rere la figura de "Dona Saviesa", i ens convida a deixar-nos guiar per ella. Conduït per "Dona Saviesa", l'home topa amb la realitat del patiment que batega en el llibre de Job. Davant la prova del dolor, "Dona Saviesa" recorda que el sofriment pot ser una ocasió privilegiada per a l'encontre personal amb el Senyor.

La presència de Déu no aflora només en el sofriment, sinó en tota circumstància de la vida. Per aqueix motiu, l'Eclesiastès sosté que tot té el seu moment i el seu temps (Ecl 3,1); afirma que en el fons de tota situació humana pot glatir la presència de Déu, encara que sigui de forma callada i incompreensible.

La certesa de la presència divina en el caminar de la vida, mou l'autor del llibre de l'Eclesiàstic a oferir multitud de consells per a practicar la Llei en qualsevol situació. Finalment, el llibre de la Saviesa descriu la meta on es dirigeix l'existència del savi. El savi es compromet en la lluita per la justícia

(Sav 2,12), gaudeix d'un esperit intel·ligent (Sav 7,22-23), i sap que la seva meta és viure per sempre en el si de Déu (Sav 3,1).

Tanmateix, la Saviesa de l'Antic Testament desemboca en la figura de Jesús de Natzaret, revelat en la Nova Aliança: "Moltes vegades i de moltes maneres parlà Déu antigament als nostres pares [...], ara en aquest moment final ens ha parlat pel seu Fill, a qui ha constituït hereu de totes les coses i pel qual ha fet també l'univers" (Hb 1,1-2).

El Senyor es revelà a Pau per constituir-lo en el testimoni feal de la saviesa de Déu; per això diu l'apòstol: "Nosaltres predicam un Crist crucificat, que és escàndol per als jueus i follia per als pagans. Més per als que han estat cridats, siguin jueus o grecs, es tracta d'un Crist que és força de Déu i saviesa de Déu" (1Cor 1,23-24).

Pau aprengué la saviesa de Déu en dues ocasions privilegiades. Camí de Damasc cregué en el Senyor; llavors Jesús es convertí en la llum que il·luminà la seva existència (Fets 9,1-9). Predicant a Atenes, experimentà que el cristianisme rau en la vivència de l'amor que transcendeix la fosca de la creu (Fets 17,16-34). Totes dues experiències provocaran que Pau centri la vida en la fe en Jesús ressuscitat, i des de la fe proposi la vivència de l'amor com a manifestació de la fe vertadera (Rom 12,9-21).

Bibliografia

La bibliografia sobre Pau i els seus escrits és immensa, en ressenyam algunes obres que poden ajudar el lector a aprofundir en la vida i el missatge de l'apòstol dels gentils.

Pablo, mensajero del Evangelio, ed. Paulinas, Madrid 2008. Fulletó molt breu que exposa la personalitat de Pau i les línies mestres de la seva teologia.

S. BENETTI, *Pablo y su mensaje*, ed. Paulinas, Madrid 2007. Obra que emmarca la vida de Pau en el context històric i social que li tocà viure; exposa també amb claredat i senzillesa el contingut de les Cartes.

S. CARRILLO ALDAY, *Pablo, apóstol de Cristo: su vida y sus epístolas*, ed. Verbo Divino. Estella 2006. El llibre comenta des de la perspectiva literària i teològica el contingut de les Cartes paulines; relaciona prou bé la descripció de la vida de l'apòstol amb la teologia de les Cartes; al·ludeix a l'experiència personal de Pau tal com apareix al llibre dels Fets dels Apòstols.

La Casa de la Biblia, *Llamados a la libertad; guía para una lectura comunitaria de Romanos, Gálatas, Filipenses y Filemón*, ed. Verbo Divino, Estella 2007. L'obra està dissenyada per a la pràctica de la *lectio divina*, tant a nivell personal com comunitari. Consta de dos volums breus: el més gros serveix

de base a l'animador del grup de *lectio divina*, el petit és el llibre que utilitza cadascun dels membres.

F. PASTOR-RAMOS, *1 Corintios*, ed. PPC. Estudi panoràmic de la 1a Carta als Corintis, dissenyat per a l'estudi personal i comunitari.

SÁNCHEZ BOSCH, *Escritos paulinos*, ed. Verbo Divino. Llibre voluminós i erudit sobre la personalitat i la teologia de sant Pau.

BENET XVI, *Pablo de Tarso, el Apóstol de las gentes*, ed. Paulinas, Madrid 2008. Recull les exhortacions del Papa referents a l'Any Paulí; conté una síntesi molt clara de la figura i el pensament de sant Pau.

U. VANNI, *Acoger el Espíritu; según san Pablo y san Juan*, ed. Paulinas, Madrid 2008. Llibre breu sobre l'espiritualitat paulina i la joànica. Molt interessant per a l'oració i la reflexió, tant personal com en grup.

A. PAVÍA, *Llamada y misión de Pablo: Señor, ¿qué quieres que haga?*, ed. Paulinas, Madrid 2008. Descriu la personalitat de Pau i el contingut teològic de les Cartes; agradable i profund.

B. MAGGIONI, *El Dios de Pablo, y el Evangelio de la gracia*, ed. Paulinas, Madrid 2008. Ofereix un esbós de la personalitat de Pau; descriu des de la perspectiva espiritual i sociològica l'entitat de les comunitats cristianes que fundà Pau; aprofundeix en les Cartes, es concentra en aspectes concrets de la teologia paulina: la creu, la caritat, el do de l'Esperit, etc.

G. BIGUZZI, *Pablo, comunicador: entre interculturalidad y globalización*, ed. Paulinas, Madrid 2008. Pau és el primer gran comunicador del cristianisme, i també el més ambiciós: cap altre missioner del cristianisme primitiu no es posà metes tan llunyanes en la seva missió evangèlica. Gràcies a la seva missió, el cristianisme assoleix una dimensió vertaderament universal.

DESTINATS A SER IMATGE

MEDITACIÓ ARRAN D'UN TEMA PAULÍ

per Jordi Gayà Estelrich

En començar aquest curs 2008-2009¹ no podem oblidar que ens trobam en l'Any Jubilar de sant Pau, que el Sant Pare Benet XVI obrí el passat 28 de juny. Ben segur que durant aquests mesos hi haurà nombroses iniciatives que oferiran l'oportunitat de complir amb allò que suposa un Any Jubilar, és a dir la pregària i la renovació de la vida cristiana, ja sia amb la pràctica cristiana del pelegrinatge a la tomba de l'Apòstol o amb les celebracions jubilaris que tindran lloc en tota l'Església. Junt a aquest objectiu, propi per definició de l'Any Jubilar, la commemoració servirà per a multiplicar la reflexió sobre el missatge de sant Pau i difondre'l per tots els conductes disponibles.

Estic segur que els companys del Departament de Sagrada Escriptura, tant del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca com de l'Institut Superior de Ciències Religioses ens ajudaran –de fet, ja ens ajuden– a la celebració d'aquest Any Jubilar. El meu propòsit en aquesta intervenció, com resulta evident, no pot pretendre entrar en aquest camp específic. Per tant, amb aquesta limitació i amb la del temps prudent que ara cal ocupar, voldria respondre a la invitació del Papa Benet XVI, que en les seves paraules a les Vespres que inauguraren l'Any Jubilar afirmava: “Sant Pau vol parlar amb nosaltres avui.” Vull entendre aquestes paraules com una invitació a rebre el missatge de Pau des de la perspectiva cultural que ens ha tocat viure, des de la perspectiva del món contemporani, de les seves grans qüestions, dels seus reptes, àdhuc de les seves confusions.

Des del Concili Vaticà II, la imatge de Pau a l'Areòpag intervé i esperona la voluntat de mantenir un diàleg, feixuc i degut, amb el món contemporani. El que passa, però, és que sembla que de la nostra part estam traumatitzats

(1) El text fou llegit a la inauguració del curs Acadèmic 2008-2009 del CETEM-ISUCIR.

pel final d'aquella jornada paulina, i que de bon començament ja sentim l'esclafit de rialles dels que l'escoltaven. Oblidam massa aviat que la iniciativa partí dels altres, dels que havent-lo sentit, "se l'endugueren amb ells i el van portar a l'Areòpag" (Fets 17,19). Aquesta és ja la victòria, que la seva proposició –apologètica humil, per emprar un concepte avui corrent en la teologia fonamental– el duia, com diuen els Fets dels Apòstols, "a la plaça de la ciutat [on] parlava cada dia amb els qui hi trobava" (Fets 17,17), i així irrompé en aquella cultura, provocà la pregunta i entrà en diàleg. També avui, l'accés a l'Areòpag cal que tengui inici a la plaça.

Refer l'episodi de l'Areòpag, i el de la plaça, abans. Dit així, sembla que es posa en marxa una porta giratòria que ens pot abocar cap a mil direccions. Vos explicaré quina he elegit. Limitada i sense presumir que sia la més important.

La pregunta ètica

Què cerquen, doncs, els homes i dones de la plaça? També entreteniment, segur, però amb una constància no sempre visible al primer cop d'ull, cerquen poder conversar de tot allò que pot fer la vida més digna. Personalment i social. I posats a formular-ho d'una manera més general, diríem que la pregunta és aquesta: com s'han d'assolir i fonamentar decisions amb vista a accions que promoguin la justícia i la pau?

No és ni molt menys una qüestió abstracta o teòrica. Neix del malestar quotidià i immediat de les coses que passen en el nostre entorn. Neix de la certesa que el futur de moltes persones està amenaçat. I sorgeix juntament amb l'esperança i la voluntat de trobar una alternativa.

Tot plegat ha derivat en un aprenentatge accelerat que, ni que sia en detalls encara mínims, ha modificat maneres de pensar i de comportament. Diguem-li un cert sentiment de responsabilitat. Una de les seves expressions és el principi de sostenibilitat, que proposa no hipotecar els mitjans necessaris per a la vida del futur en benefici de la superfluïtat del present.

En aquesta "custòdia de l'herència" hi traspua, com senyalava H. Jonas, un pensament "de la semblança",² que reflecteix no sols un desig de pervivència, sinó que remet a l'origen. La responsabilitat pel futur s'estalona així en una memòria que obliga més enllà d'allò que seria deixar les coses a les altres generacions tal com les hem trobades.

La memòria "de la semblança" és, en efecte, allò que podrà convertir el conservacionisme, que tantes vegades és l'única definició de l'actitud ecolo-

(2) HANS JONAS, *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt: Suhrkamp, 1984, pàg. 392.

gista, en proposta de millorament. O sia, en la recuperació del vertader sentit de la intervenció ecologista, que no sols ha de preservar, sinó que ha de millorar les condicions del planeta i de la vida, les de les persones en primer terme.

Els mites de l'edat daurada o del paradís perdut poden traduir i alimentar la memòria "de la semblança". No seran, però, aquests relats mítics ni les seves traduccions filosòfiques el que podrà figurar avui com a horitzó de la pregunta plantejada. La seva impossibilitat ha estat testificada amb escreix per la postmodernitat, amb la pèrdua de la universalitat i la resignació a la inestabilitat.³

Un punt en aquesta revisió ens ha deixat de manera particular indefensos. Perquè el qüestionament dels grans relats ha qüestionat fins a negar la possibilitat del subjecte que hauria de prendre aquelles decisions amb vista a accions que promoguin la justícia i la pau.

Hem assistit, en efecte, durant la segona meitat del segle XX, a una frenètica campanya d'arqueologia –per recordar ja d'entrada una de les obres cabdals d'aquesta cultura.⁴ I l'arqueologia és paradoxal en els seus resultats, perquè amb vista a reconstruir, posem per cas una casa romana, ha d'anar cavant, retirant, destruint, en definitiva, el caramull que té davant. De la mateixa manera, la sospita enfront de la veritat dels grans sistemes i de les certes inamovibles per molts de segles, desencadenà una anàlisi frenètica de qualsevol i cada una de les peces que els conformaven, començant pels puntals. En sabem les etapes. Començant pels filòsofs de la sospita (Nitzsche, Marx, Freud), l'anàlisi esdevingué crítica i la crítica desembocà en la dissolució. La sospita es traduí en rebuig, per a engendrar el nihilisme.

No és necessari entrar en detalls. El resultat final fou una conformació de la cultura –almanco l'occidental, europea, aquella en què ens toca viure– on la certesa, gairebé ferma, de les dades físiques, va acompanyada de l'assumpció de la impossibilitat de conèixer les causes de l'acció humana. Tant en el pla de la decisió personal com en el de vertebració social i política, bona part dels nostres contemporanis donen per fet que la persona no és capaç de reconèixer de forma suficientment exhaustiva ni les raons dels propi comportament ni els mecanismes del fet social. D'aquí deriven, en bona mesura, les opcions d'instal·lació en el fonamentalisme i en el relativisme, tan freqüents avui, i amb les quals s'expressa l'alternativa d'entregar-se de bell nou a l'heteronomia o de renunciar a la fonamentació d'allò que s'afirma. Ambdues coses, tan oposades a l'esperit de la modernitat, defineixen justament la postmodernitat.

(3) Cf. JEAN-FRANÇOIS LYOTARD, *La condició postmoderna*, Madrid: Cátedra, 1987, pàg. 51.

(4) Em referesc a l'obra 'L'arqueologia del saber' de Michel Foucault.

En aquestes circumstàncies, quines possibilitats de resposta té la qüestió: com hem d'assolir i fonamentar decisions amb vista a accions que promoguin la justícia i la pau.

Els darrers anys s'hi han dedicat molts de llibres a debatre aquesta qüestió o alguns dels molts de temes relacionats, des de la sociologia a la psicoanàlisi, des de la literatura al cinema. És clar, tampoc no hi ha hagut gaire novetats. Els noms perennes d'Aristòtil, Kant o Hegel retornen una i altra vegada. Però, després de tants de debats potser ens trobam en un moment de síntesi, on les propostes són més calmades, manco extremistes. Una mostra d'aquestes propostes ens servirà per a introduir-nos en aquest debat, ni que sia d'una manera tan resumida que de segur resultarà superficial.

Em referiré a la filòsofa Judith Butler. Ella acarà el tema en una de les seves darreres obres, publicada l'any 2005, amb un títol que podem traduir com 'Donant compte d'un mateix'. El seu punt de partida és una revisió rigorosa de les tesis d'autors com Nietzsche, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jacques Lacan o Emmanuel Levinas. Considera Butler que la situació inicial en què es veu situat el subjecte és un espai on ell es troba interpellat pels altres i respon amb la narració de si mateix, amb l'autobiografia. Hem d'entendre, referint-nos també a l'obra de Paul Ricoeur, que l'autobiografia és el mitjà de què disposa la persona per a construir la pròpia identitat. Perquè l'autobiografia, més que un mer currículum de dates, expressa l'opció, la direcció de sentit que la persona imprimeix als seus actes. Amb l'autobiografia la persona du a terme una interpretació de si mateix amb el resultat de donar-se identitat. A través de la narració d'aquesta identitat, amb què respon als altres, el subjecte té també l'oportunitat de confrontar-se amb la identitat que li atribueixen els altres, de forma que s'instaura un espai per al reconeixement. En aquest sentit l'autobiografia suggereix i registra els canvis que es van produint en la pròpia identitat.

Doncs bé, l'herència dels pensadors que estudia Butler insisteix en la dificultat, fins a la impossibilitat, d'aquesta narració, sobretot pel que fa als capítols inicials. Al subjecte li és gairebé impossible donar compte dels seus orígens, conèixer i assumir en la narració les condicions que assenyalaren la seva aparició i la seva primera formació. És l'herència de Freud. Però li és igualment impossible conèixer i assumir totes aquelles condicions culturals i socials que són el seu bressol, aquelles que determinen la seva manera de ser amb els altres. És l'herència de Nietzsche i de Marx. A resultes d'això, afirma Butler, l'autobiografia haurà de comptar sempre amb un moment d'opacitat, tant en el mateix subjecte com en els altres, que l'exposa a la fallida, a la interrupció.

És precisament això el que, per a l'autora, introdueix una nova possibilitat de fonamentació ètica i crida a la responsabilitat. Perquè aquesta opacitat, que amenaça d'interrompre la narració de l'autobiografia, retorna el sub-

jecte al motiu de la seva narració, és a dir, donar compte d'allò que fa com a resposta a una interpel·lació dels altres. En l'espai d'interpel·lació i narració s'origina el judici sobre les accions i sobre els desitjos i les necessitats, com també sobre les conseqüències. En aquest judici –i sovint en la revolta contra aquest judici– la persona es capacita per a l'acció transformadora.

De l'exposició de la proposta de Butler vull subratllar dos punts. Una fa referència a l'actitud que haurà d'adoptar el subjecte. Diu Butler: aquella mancança “ens disposa a la humilitat i a la generositat: necessitaré ésser perdonat per tot allò que no conec del tot, i hauré de sentir-me obligat a oferir el perdó als altres per tot allò que constitueix la seva parcial opacitat.”⁵ Cert que la introducció del perdó com a condició d'existència no és de nova invenció, però és remarcable com es concreta a una de les experiències més angoixoses de la cultura actual. Pensem que per a molts aquesta opacitat és identificada com a violència, producte de la repressió, i que sols pot ésser superada per la violència o l'anomia. Aquest reconeixement, a més, predisposa al canvi. És a dir, permet la continuació de la narració autobiogràfica, perquè aquesta se sabrà possible i necessària si és possible i necessari donar compte d'un canvi.

En què ha de canviar el subjecte? És el segon punt remarcable de la proposta de Butler. I la resposta remet al camí levinasià de “l'altre”. D'aquell altre, però, que, també amb la seva opacitat, necessita canviar, que vol “viure bé” –què és, en definitiva, l'objectiu ètic. És en aquest reconeixement mutu (del límit de cada u) i comú (que és una situació dels dos), que s'obre la possibilitat de percebre els canvis necessaris.⁶

Reprement la nostra qüestió, podem dir, per tant, que és en aquest encontre d'humilitat i de perdó on es poden assolir i fonamentar decisions amb vista a accions que promoguin la justícia i la pau per a tots.

Per altra banda, la lectura de l'obra de Butler em suggereix remarcar dues notes simptomàtiques. Una és el lloc sistemàtic que ocupa l'opacitat; l'altra, la proximitat que s'entreveu entre la decisió i l'aposta (amb reminiscència pascaliana).

El fet és que aquestes dues notes, en el meu entendre, es fan també presents, quasi com a llocs comuns o obstacles omnipresents, en les obres d'altres pensadors que dominen avui certs espais culturals. Les obres d'aquests autors contenen una crítica i una superació de la postmodernitat, i curiosament recuperen una tradició teològica, i més concretament paulina, al marge i àdhuc en contra de la tradició eclesial. Sense fer-ho massa llarg em referiré a tres:

(5) J. BUTLER, *Giving an Account of Oneself*, New York: Frodham Univ. Press, 2005, pàg. 42.

(6) Cf. A. THIEM, *Unbecoming Subjects. Judith Butler, Moral Philosophy, and Critical Responsibility*, New York: Forham Uni. Press, 2008, pàg. 256.

Recerca de resposta en la lectura de sant Pau

El primer a recordar seria el filòsof francès Alain Badiou (nat el 1937). L'any 1988 publicava una obra titulada 'L'èsser i l'esdeveniment',⁷ extensa i complicada, on amb una clara ruptura amb la moda imperant proposava una ontologia de llenguatge matemàtic. Segons això el fet ontològic primer s'ha de pensar com un conjunt (segons les lleis matemàtiques) i, per tant, com a pluralitat. L'èsser com a tal queda fora d'aquest conjunt, o, millor, ha de ser pensat com a conjunt buit, encara que, d'acord amb les matemàtiques, ell és el "dominant" del conjunt. De manera semblant, la multiplicitat es presenta en una actualitat històrica, que implica una exterioritat de possibilitats, que es considera "lloc d'esdeveniments". Una de les conseqüències d'això afecta el subjecte, que, per dir-ho figurativament, sense cap punt exterior de referència, queda dissolt en el conjunt. Ara bé, sempre seguint les lleis matemàtiques, Badiou justifica que el subjecte pot decidir d'anomenar aquella exterioritat per si mateixa innominable i igualment actuar una de les possibilitats externes al conjunt històric donat. Un procés que ell defineix com a procés de veritat i que, en definitiva, ve a coincidir amb la constitució del subjecte. Aquest existeix en tant que lloc d'un procés de veritat.

Ara bé, aquest procés no es pot fonamentar en la situació actual i queda sempre sobre el marge. Badiou recorre explícitament a Pascal per qualificar-la d'aposta. I d'una manera més general, usant les seves categories, comenta: "En el cristianisme i sols en ell s'afirma que l'essència de la veritat consisteix en un esdeveniment suprem i que estar en la veritat no és qüestió de coneixement sinó d'intervenció. Perquè el nucli del cristianisme és que l'esdeveniment és la mort del fill de Déu a la creu."

El que havia exposat referint-se al cristianisme en general, Badiou ho tractà més concretament en un llibre titulat 'Sant Pau, la fundació de l'universalisme', publicat l'any 1997 i reeditat el 2002. El que interessa a l'autor és mostrar en sant Pau l'exemple com la proclamació d'un fet –la mort de Crist a la creu– funciona com a punt de partida per a un procés de veritat. Això es produeix en tant que el fet és interpretat a partir de l'esdeveniment (en el sentit de Badiou, no històric sinó exterior a la situació real) de la resurrecció, que permet reclamar una validesa universal que posa de manifest la buidor d'allò en què els individus fins ara han xifrat la seva identitat –en el cas paulí, la llei dels discurs jueu i la saviesa del discurs grec. En aquest sentit l'amor és l'expressió d'aquest universalisme i l'esperança l'imperatiu de continuar amb fidelitat. I això ara és encara vàlid. "Pau, el nostre contemporani", és el títol del primer capítol, i el seu exemple es presenta com a arma

(7) A. BADIOU, *L'être et l'événement*, Paris: Seuil, 1988, 2006².

contra la uniformització de la globalització i contra tota mena d'exigències d'identitat (nacional, lingüística, religiosa, etc.).

En resum, atenent a més recents reflexions que ha presentat Badiou, la possibilitat del subjecte queda indicada per les coordenades que determina el procés de veritat, i això s'expressa millor com un espai en què es poden donar diferents situacions "subjectives" a partir de la irrupció de l'esdeveniment. D'una manera o de l'altra, però, la figura que proposa Badiou no aconseguiria allunyar-se d'una definició del subjecte per la ideologia.

El segon autor que podem esmentar és el filòsof eslovac Slavoj Žižek (nat l'any 1949). Els seus escrits, profusos i sovint confusos, on sovintegen les exegesis dels grans filòsofs juntes amb els comentaris de cinema, presenten també una ontologia peculiar, on allò real sempre descansa sobre un punt de negativitat i el subjecte roman sempre limitat enfront de la totalitat irrepresentable. Que això no aboqui irremeiablement a l'escepticisme, ho salva el postulat d'un vector de veritat que travessa tots els punts de vista. Es tractaria d'una realitat simbòlica, un conjunt de significats però mai completament integrats en l'horitzó del subjecte. Detectar els moments de diferència, d'inaadequació entre allò real i aquests significats, seria el que mostra la necessitat i la possibilitat d'una acció transformadora.

Per a formular i exemplificar aquests procés és de bell nou el cristianisme el punt de referència. En un text, que és inclòs en diferents obres (el fet que l'autor publiqui en diversos idiomes li permet aquestes combinacions), s'apunta que la "bona nova" del cristianisme consisteix en aquell miracle de la fe, que fa realment possible una decisió capaç de recomençar la vida, en contra de tot el que la realitat ens ha imposat fins ara com si fos vàlid per a tota l'eternitat.⁸

En el llibre 'La titella i el nanet. El nucli pervers del cristianisme',⁹ Žižek identifica l'arrel de tots els mals en la voluntat universalista dels grans dimonis del nostre temps, segons ell, com són la democràcia liberal i el mercat. L'actitud que s'ha d'adoptar contra ells l'ensenya Pau que, enfront de l'universalisme de la llei, introdueix l'universalisme que neix de l'entrega a la mort per part de Crist. En aquest acte rupturista no s'oposen llei i gràcia, sinó que amb la "mort en la llei" es romp la dialèctica gràcies a l'excés de l'amor. El fet de la mort de Crist introdueix la possibilitat universal, és a dir, tothom pot reproduir el gest de ruptura i assolir la llibertat operant de l'amor.

Una tercera obra, que referiré sols de passada, és la de Giorgio Agamben, publicada l'any 2000 amb el títol 'El temps que resta. Comentari a la carta als Romans'. És una lectura del text paulí des de la reflexió política que do-

(8) Cf. S. ŽIŽEK, *Die gnadenlose Liebe*, Frankfurt: Suhrkamp, 2001, pàg. 185.

(9) *The Puppet and the Dwarf: the Perverse Core of Christianity*, Cambridge, MA: The MIT Press, 2003.

mina el conjunt dels escrits d'Agamben i que s'expressen com a crítica a la "biopolítica", que fonamenta tant els totalitarismes com la societat de masses consumista i hedonista.¹⁰ La necessària subversió d'aquest estat de coses, sols pot anunciar-se com una ruptura del singular que troba la seva definició com a subjecte a l'exterior i al marge d'aquesta situació. Doncs bé, segons Agamben, això és el "temps messiànic" que anuncia Pau i que es pot prendre com a punt central del seu missatge. La fe, per la seva banda, és proclamació de la irrupció del temps messiànic. L'autor, però, té una molt personal interpretació d'aquesta fe. El món de la fe, diu, "no està fet de substància ni qualitat", és un "pur esdeveniment de paraula" que haurà de resistir la permanent temptació d'articular-se en preceptes i continguts dogmàtics. L'experiència de la paraula, resumeix, "es presenta com un simple i comú poder dir, capaç de fer un ús lliure i gratuït del temps i del món".¹¹

De moment, però, no resulta gaire clar què pot afegir tot això a la definició del subjecte. I en aquest sentit no és excessiva la crítica que li fa Žižek.¹²

Bé, una aturada per reprendre el fil.

Com hem d'assolir i fonamentar decisions amb vista a accions que promoguin la justícia i la pau. Aquesta, deia, és la qüestió que tenim davant. I dues possibles respostes. Una, que amb més o manco radicalitat, afirma que és impossible. Que ja n'hi ha prou amb les solucions conegudes, siguin de caire fonamentalista o relativista, o de simple sotmetiment a allò que dicten el mercat, els poders, l'hedonisme. L'altra resposta, sia de forma explícita, sia adorant "sense conèixer" (cf. Fets 17,23), també hi és. És la recerca de la justícia i de la pau en el diàleg, en la participació, en l'acció, sense exigència d'evidències definitives. En té prou de veure els rostres ferits per a obligar-se a l'acció. És l'esperança que cova dins una memòria que es fa referència explícita no sols en l'actitud religiosa, sinó també en actituds filosòfiques –recordem E. Levinas– o en les recuperacions parcials i extravagants –per camins que haurem de fiar a l'Esperit– d'autors com els que he indicat.

La reflexió teològica té el deure d'exercir una serena crítica sobre aquestes propostes i indicar-ne els errors i les confusions. Però no podrà oblidar mai que és un exercici de caritat. I això implica un esforç constant per dirigir la seva atenció primer de tot a les necessitats que aquelles propostes manifesten i amb un exercici profund de la fe extreu de la riquesa del missatge de Crist una "bona nova" per a aquesta concreta situació històrica.

(10) G. AGAMBEN, *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, Frankfurt, 2002, pàg. 21 (introducció a la traducció alemanya de *Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*, Milano: Einaudi, 1995).

(11) G. AGAMBEN, *El tiempo que resta. Comentario a la carta a los Romanos*, Madrid: Trotta, 2006, pàg. 132 seg.

(12) *The Puppet and the Dwarf: the Perverse Core of Christianity*, pàg. 107 seg.

La paraula cristiana sobre l'home

En aquest sentit, resulta evident que la pregunta que ens serveix de fil d'aquesta meditació d'avui ens condueix cap a la paraula sobre l'home continguda en el missatge cristià.

En efecte, ben sovint, del Concili Vaticà II ençà, s'ha afirmat que la resposta a les preguntes i a les necessitats de la humanitat s'ha de cercar en aquella definició de l'home oferta per la Revelació. Ho reiterava Joan Pau II en la *Veritatis splendor*, afirmant: "Allò que és l'home i allò que és el seu deure es manifesta en el moment en què Déu es revela" (VS, 10). El centre d'aquesta acció autoreveladora és l'encarnació, per la qual cosa el Concili havia afirmat de manera contundent: "El misteri de l'home sols és aclarit en el misteri del Verb encarnat" (GS 22).

Com a xifra del missatge de la Revelació sobre l'home, serveix aquella afirmació inicial que trobam en el Gènesi: "Déu va crear l'home a imatge seva, el va crear a imatge de Déu, creà l'home i la dona" (Gn 1,27).

"L'home és imatge de Déu". Gosariem dir que es tracta quasi d'una definició evident, acceptable per una gran part de la humanitat, admesa com a consens interreligiós. Més encara si l'explicació de la definició concreta el fet de la semblança en la raó, la llibertat o la comunitat, que són notes essencials de l'home. D'aquesta manera, la definició revelada avala la imatge antropològica dels drets humans universals. I està bé que ho faci, almanco des del punt de vista pedagògic.

No hauríem d'oblidar, però, una precisió important que assenyalava ja sant Agustí. Ell, que elevà l'ànima, el que es diu l'estructura psicològica, a clau explicativa de la Trinitat, precisament en el "Llibre sobre la Trinitat" i després de referir-se a la trinitat de l'ànima, que consisteix en memòria, enteniment i voluntat, adverteix: "Aquesta trinitat de l'ànima no és imatge de Déu perquè es recorda, s'entén i s'estima a si mateixa, sinó perquè pot recordar, entendre i estimar aquell que l'ha feta."¹³

Podem dir, per tant, que allò que constitueix la imatge de Déu de l'home és la "memoria Dei". O si voleu, el reconeixement per part de l'home de la seva creaturalitat.

Afegeix Agustí que aquesta "memoria Dei" implica necessàriament un comportament, una tasca, que ell expressa amb els termes de "donar culte a Déu" i progressar en la saviesa.

La precisió d'Agustí, per tant, és doble. Per una part, la imatge no s'identifica amb una propietat més o manco excel·lent, de la naturalesa de l'home,

(13) "Haec igitur trinitas mentis non propterea Dei est imago, quia sui meminit mens, et intelligit ac diligit se; sed quia potest etiam meminisse, et intelligere, et amare a quo facta est. Quod cum facit, sapiens ipsa fit. Si autem non facit, etiam cum sui meminit, seque intelligit atque diligit, stulta est." *De trinitate* XIV, 12 (15).

sinó amb la seva capacitat de girar-se envers Déu com al seu creador. Per altra part, la imatge no és pensada com una cosa estàtica, sinó com un procés d'actuació, de conformació a la saviesa de Déu. Jean-Luc Marion, en una obra publicada recentment, fa una lectura semblant del text d'Agustí i afirma: "Allò que suposa una semblança en la imatge no es fonamenta en un mode de ser, una propietat o una essència d'aquesta imatge, sinó en un moviment, en la tensió i en la *intentio* vers Déu, per tant en el grau de participació actualitzat en la *capacitas*".¹⁴

Encara més, el text d'Agustí, sense explicitar-ho, insinua un tema sobre el qual vull reflexionar seguidament.

És un detall curiós, propi del geni d'Agustí. En el text que comentam, quan es refereix a la saviesa, explica, d'acord amb el que precedia, que es tracta no de saviesa humana, sinó de saviesa divina, de la saviesa que l'home participa amb Déu. Per fer-ho més entenenent posa un cas semblant i aquest és la justícia: "Perquè –escriu Agustí– es diu justícia de Déu no sols aquella per què ell mateix és just, sinó també aquella que dóna a l'home quan justifica l'impíu."¹⁵

El recurs hermenèutic d'Agustí evoca molt més del que diu. Perquè resulta gairebé impossible no establir connexions entre la saviesa i el Verb, i entre la justificació i Jesucrist, de mode que el sentit antropològic d'"imatge de Déu", que és el que es vol explicar, no sia percebut conjuntament amb el seu sentit trinitari (el Verb imatge del Pare) i cristològic (Jesucrist imatge de Déu).

En resum, el text de sant Agustí no és un argument, però sí un incentiu per a recordar quelcom d'evident. És a dir, que la definició antropològica "l'home és imatge de Déu" implica necessàriament un aspecte cristocèntric. I aquest aspecte és el que sant Pau posà de relleu.

"Imatge de Déu" en els escrits paulins

En el Nou Testament no hi trobam qualque cosa de semblant a un comentari al text de Gènesi. Això també val per a la literatura jueva del temps. Però sant Pau se serveix del concepte "imatge" per a referir-se al Crist i per a definir el terme de la renovació obrada en el cristià.¹⁶

Els textos més rellevants on Pau es refereix a aquests temes poden ser distribuïts en tres grups i resumits en tres afirmacions:

(14) JEAN-LUC MARION, *Au lieu de soi. L'approche de Saint Augustin*, Paris: Presses Universitaires de France, 2008, pàg. 349.

(15) "Sic enim dicitur ista hominis sapientia, ut etiam Dei sit. Tunc enim vera est: nam si humana est, vana est. Verum non ita Dei qua sapiens est Deus. Neque enim participatione sui sapiens est, sicut mens participatione Dei. Sed quemadmodum dicitur iustitia Dei, non solum illa qua ipse iustus est, sed quam dat homini cum iustificat impium". *De Trinitate*, ibíd.

(16) Cf. P. SCHWANZ, *Imago Dei als christologisch-anthropologisches Problem in de Geschichte der Alten Kirche von Paulus bis Clemens von Alexandrien*, Göttingen, 1979.

1. Crist és imatge de Déu

Pau introdueix aquest tema en dos contextos. El primer, que trobam a 2Co 4,4, fa referència al paper de Jesucrist com a revelador del Pare. Per a la descripció d'aquest fet revelador, Pau recorre a la categoria de "glòria", tan freqüent en la tradició bíblica i en els escrits neotestamentaris, sobretot en Joan. En aquest sentit, la glòria de Déu "brilla en el rostre de Jesucrist" (v.6), constituint aquest fet una expressió adequada del nucli del missatge de l'evangeli. En efecte, a través de l'anunci de l'evangeli "som il·luminats" (v.6) amb el coneixement d'aquest fet, de forma que s'accepta i es confessa que "Jesucrist és el Senyor" (v.5), resum nuclear del reconeixement de l'obra del Fill encarnat, com també apareix al final de l'himne de la carta als Filipencs (Fil 2,11).

D'aquesta manera, en la figura que usa Pau per explicar la revelació a través de Jesucrist, s'ajunten dues tradicions conceptuals importants. Per una part, una d'arrels bíbliques, la referència a la "glòria", que és una referència a la presència i a l'obrar de Déu. Per l'altra, una de tradició més grega, la referència a la il·luminació o a la llum, que expressa presència i transformació. Fins i tot es podria pensar que, segons això, els dos conceptes es complementen, ja que el primer sembla referir-se a una realitat més estàtica, mentre el segon introdueix un aspecte dinàmic.

En introduir el concepte "imatge de Déu" els dos aspectes queden units i passen a definir la persona de Jesucrist. Aquest caràcter de definició es manifesta en el fet que Pau no entra a raonar, ni que sia amb una mínima indicació, per què Jesucrist és imatge de Déu. Simplement ho addueix com un predicat: "L'evangeli del Crist gloriós, que és imatge de Déu". De totes maneres hem de notar que aquesta traducció (de la Bíblia catalana traducció interconfessional) no transmet la literalitat del text paulí (tou euangeliou tes doxes tou Xristou), com apareix en altres traduccions i en la vulgata nova, on podem llegir més fidelment "euangelii gloriae Christi". És a dir, el text paulí uneix molt estretament "glòria" i "imatge", amb una forta reminiscència del salm 8,6, on "glòria i dignitat" funcionen al lloc de "imatge".

El segon context en què Pau parla de Crist com a imatge de Déu fa referència a Crist com a mediador de la creació. El text més directe és el que es troba a l'himne recollit a la carta als Colossencs (1,15), on Pau escriu: "Ell es la imatge del Déu invisible, engendrat abans de tota creació, ja que Déu ha creat per ell totes les coses". I en el verset següent reitera: "Tot ha estat creat per ell i destinat a ell". Remarquem que la mediació de què es tracta no és quelcom de purament instrumental. Les tres preposicions que usa Pau (en auto, di'autou i eis auton; que la vulgata tradueix in ipso, per ipsum et in ipsum) s'han de pensar conjuntament. D'altra manera seria del tot impropï parlar de Crist mediador en la creació com a imatge de Déu.

2. L'home és imatge del Crist

D'entrada hem de dir que aquesta expressió no és del tot correcta, perquè Pau no l'usa mai en present. Sempre s'hi refereix com a realitat *in fieri* i, àdhuc, com a futur.

No fa falta insistir, per altra banda, en allò que és un dels punts centrals de la teologia paulina, és a dir que la fe introdueix el creient en una realitat nova en relació amb el Crist, que Pau expressa a través d'una preposició (verbs composts amb l'afix *syn-* en grec, o el *cum-* llatí). Valgui un per tots, el de Colossencs 2,12, on llegim: “Pel baptisme heu estat sepultats (*syntafentes*) amb Crist, i amb ell també heu resuscitat (*synegerzete*)”, o segons la vulgata “consepulti ei in baptismo, in quo et conresuscitati estis”.

Doncs bé, aquesta unió personal amb Crist és el que es pot concretar relacionant el nou ésser del cristià amb la definició de Crist com a imatge de Déu, de manera que l'ésser amb Crist esdevengui ésser imatge seva. I podríem afegir, així com ell, el Crist, és amb Déu, com a imatge seva.

D'aquesta manera, en l'afirmació que l'home és imatge de Crist, s'expressa la novetat creatural del creient. Novetat creatural que Pau expressa amb la contraposició Adam i la humanitat / Jesucrist i els creients. En aquest context Pau escriu: “Així com som semblants (literalment “portarem la imatge”) a l'home fet de pols, també serem semblants (literalment “portarem la imatge”) a l'home que és del cel” (1Co. 15,49). De forma implícita, per tant, es defineix l'home nou com a imatge del Crist.

La mateixa idea, és a dir la primogenitura del Crist, és el que apareix de forma llampanant en la carta als Romans (8,29), on Pau escriu: “Perquè ell [Déu], que els coneixia des de sempre, els ha destinats a ser imatge del seu Fill, que així ha estat el primer d'una multitud de germans”.

Potser sia aquest lloc on el concepte “imatge del Crist” presenta tota la plenitud significativa. Perquè resumeix de fet aquell “mysterion” que, segons el càntic inicial de la carta als Efesis, Déu ha desplegat amb la creació, la revelació, la redempció i la vocació a ser “lloança de la seva glòria” (Ef 1,3-14).

3. L'home és imatge de Déu

És la tercera afirmació que trobam en els textos paulins. De totes formes, podem ja avançar, es tracta d'una afirmació quasi circumstancial.

Així, per exemple, el text més explícit és el que trobam a la primera carta als Corintis, en un context que no podem dir sia dels més favorables a la imatge de sant Pau. Es tracta, en efecte, quan parla que en les assemblees litúrgiques la dona s'ha de cobrir el cap. Com a raó escriu: “Pel que fa a l'home, no s'ha de cobrir el cap, perquè és imatge i glòria de Déu, mentre que la dona és la glòria de l'home” (1Cor 11,9). Estaria bé, tanmateix, que quan se cita aquest pensament de Pau, no s'oblidàs el comentari posterior, aquest sí ben

plenament paulí, en la línia de la més fonamental afirmació: “Ja no hi ha jueu ni grec, esclau ni lliure, home ni dona: tots sou un en Jesucrist” (Gal. 3,28).

Un altre text que pot semblar referir-se a l’home com a imatge de Déu, el trobam a la carta als Colossencs. Diu: “Us heu revestit de l’home nou, que es va renovant a imatge del seu creador” (3, 10). Encara que puguem considerar aquesta expressió com a sinònim, la referència a l’home nou circumscriu el seu significat en el procés de la nova criatura en Crist.

Hi ha un tercer text, que sembla referir-se també a aquesta tercera afirmació, però que no resulta del tot clar. És un text que trobam a la segona carta als Corintis. Pau parteix de la figura bíblica que presenta Moisès amb un vel a la cara, per expressar que els jueus “tenen un vel damunt el cor”. Però per als creients, el vel ha desaparegut “gràcies a Crist” i viuen la llibertat de l’Esperit, i afegeix: “I tots nosaltres, sense cap vel a la cara, reflectint com un mirall la glòria del Senyor, som transformats a la seva mateixa imatge, amb una glòria cada vegada més gran” (2Cor. 3,18). Ara bé, no convé separar aquest text del que diu a continuació, i on es troben les paraules que ja hem comentat abans, és a dir l’afirmació de 4,4: “Crist gloriós, que és imatge de Déu”.

En resum, la teologia de sant Pau, reflectida en l’ús del concepte d’imatge de Déu, que hem examinat, ens obliga a usar aquesta definició de l’home sempre en sentit cristocèntric. Juan L. Ruiz de la Peña, per exemple, afirma: “A partir d’aquí [és a dir, dels textos de Pau], el destí de l’home ja no és ser imatge de Déu, sinó imatge de Crist. Millor encara, l’únic mode com l’home pot arribar a ser imatge de Déu és reproduint en si mateix la imatge de Crist.”¹⁷

Considerar l’home des de la perspectiva d’imatge de Déu, és considerar-lo en la seva vocació, definir-lo amb les possibilitats que ha obtingut per la fe en Jesús. Es tracta d’un concepte dinàmic que remet, en últim terme, a l’essència dinàmica (trinitària) de Déu.

La reflexió teològica

En la tradició teològica la tendència dominant és cercar el significat d’“imatge de Déu” en elements antropològics com la raó, la llibertat o la virtut, entenent que aquestes propietats són les necessàries per a reproduir la intenció central del creador, és a dir, que l’home sia semblant a Ell en exercir el seu domini sobre la creació. Aquest és, per exemple, el bessó de l’exposició que trobam en una obra patrística amb amplíssima difusió en l’Edat Mitjana,

(17) JUAN L. RUIZ DE LA PEÑA, *Imagen de Dios. Antropología teológica fundamental*, Santander: Sal terrae, 1988, pàg. 79.

l'obra de Gregori de Nissa titulada *De officio hominis*. No hi trobam cap referència ni al tema de Crist imatge de Déu ni al de l'home imatge de Crist.

El nostre objectiu, però, no és fer un seguiment de tota la història teològica. Per tant, en el que segueix voldria ressaltar algunes mostres de l'altra tradició, és a dir, aquella que considera la definició "imatge de Déu" amb un sentit cristocèntric. Em referiré, en primer lloc, a Martí Luter.

La doctrina paulina fou resumida per Luter, amb una fórmula que sembla un exabrupte però és densa i pregnant, al número 32 de les seves "Tesis sobre l'home". Diu el text "Paulus [ad] Rom[anos] 3. Arbitramur hominem iustificari fide absque operibus, breviter hominis definitionem colligit dicens: hominem iustificari fide". Tenint present que la primera frase és una cita del text paulí, la traducció podria ser aquesta: "Quan Pau a Rom. 3, 28 diu: 'sabem que l'home és fet just gràcies a la fe sense les obres', de fet resumeix breument la definició d'home dient: l'home és justificat per la fe."¹⁸

Si qualificava d'exabrupte la formulació d'aquesta tesi, no és sols per les seves paraules, sinó sobretot pel fet com apareixen en el context. I és que la primera tesi comença per recordar que "la filosofia, saviesa humana, defineix l'home com a ésser animal, sensible, corpori". En l'opinió de Luter, formulada en les tesis següents, la definició filosòfica erra precisament en allò que li és més essencial. Perquè la filosofia, que s'autodefineix com a explicació per les causes, en aquest cas erra del tot perquè desconeix la vertadera causa eficient (Déu creador) i la vertadera causa final de l'home (que per a la filosofia és la vida feliç [*pacem huius vitae*]). Enfront d'això, la tesi 20 afirma que és la teologia la que coneix la definició de l'home "totum et perfectum". Definició que la tesi següent reproduïx amb tres notes essencials: criatura de Déu, imatge de Déu, i amb l'objectiu d'engendrar i de dominar la creació. Aquesta darrera nota, referida a la generació i al domini, és entesa per la tradició teològica com a implícita en la de imatge de Déu.

Ara bé, Luter dedica les deu tesis següents a insistir detalladament en els efectes del pecat original sobre aquelles notes que per a una àmplia tradició especifiquen el contingut de "imatge de Déu": la raó, la llibertat d'elegir el bé, la possibilitat d'obres meritòries etc., acabant amb una sentència radical: tots aquells que defensen que el pecat no tingué conseqüències sobre aquests aspectes de l'home "no saben de què parlen".

En aquest punt, introduint la tesi esmentada, Luter contraposa la seva lectura paulina a la filosofia i a la teologia que ell creu haver de criticar. En especificar les derivacions de la seva tesi, de la tesi paulina, Luter introdueix l'element que, al final, ens pot interessar més de tot l'escrit.

(18) Per a aquestes notes sobre l'antropologia de Luter em serveix de GERHARD EBELING, *Lutherstudien II: Disputatio de Homine*, 3 vols., Tübingen: J.C.B. Mohr, 1977-1989. El tercer volum tracta concretament de les tesis 20-30, que són les pròpiament teològiques.

En efecte, considerar l'home com a subjecte de justificació (*homo iustificandus*) ve a ser considerar-lo en la seva integritat actual sols com a “pura materia Dei”, és a dir com a matèria en les mans de Déu, sense cap realitat per la qual l'home pugui erigir-se en subjecte agent, espai on sols serà possible quelcom de significatiu gràcies a l'acció de Déu. Déu causa eficient no és, per tant, sols el creador, sinó de forma més pròxima, històrica, Déu justificador, el Pare del Senyor Jesús.

De manera consegüent, el contingut de la definició “imatge de Déu” és ara desplaçat i esdevé causa final. No sols això, sinó que Luter ho referma parlant d'una “futura forma”, encara que seria discutible que aquí s'atén al concepte estricte de causa formal. En conclusió, la tesi 38 diu: “Talis est homo in hac vita ad futuram formam suam, cum reformata et perfecta fuerit imago Dei”.

L'home serà imatge de Déu. Aquest és, en conclusió, el sentit de l'exposició de Luter. Ara bé, pel que ja hem dit, no es tracta d'un futur incert o del tot desconegut. En desplaçar cap al futur la definició de l'home, la teologia no s'apunta a la tesi de la modernitat que de l'implícit “Deus definiri nequit”, passà a l'explícit “homo definiri nequit”, com recorda Eberhard Jüngel. La teologia sap bé que les dues definicions apunten cap al futur i cap a la història. De forma que, com ell ho formula, “l'home s'ha de definir com a home, en tant que Déu es defineix en ell com a Déu.”¹⁹ O com apunta Gerhard Ebeling, “l'ésser de l'home és l'acció de Déu en ell.”²⁰

Consideració final

Ecce homo. Ecce imago Dei. Perquè és en la creu pasqual, on Déu se defineix com a Déu davant l'home, que fa néixer la criatura nova, on l'home queda definit com a home davant Déu. La creu és el punt de partida i la criatura nova és el destí escatològic. “La categoria d'imatge de Déu –apunta Jüngel– és idèntica amb el nom històric Jesucrist.”

Aquest és el missatge de Pau, el que l'actual anunci de l'Evangeli ha de dirigir també a tots els que es demanen: com han d'assolir i fonamentar decisions amb vista a accions que promoguin la justícia i la pau.

El nom propi Jesucrist és l'Evangeli a proclamar. En ell –per respondre a Žižek, un dels autors abans esmentats– sí que és real aquell amor que abraça a tots, universalment i en la seva més petita concretesa. En la caritat el cristià cerca de complir l'ensenyament evangèlic que l'esmentat Gregori de Nissa va resumir amb aquestes paraules: “Déu és amor i font d'amor. Ho va declarar Joan tot dient que ‘l'amor és de Déu’ i que ‘Déu es amor’. I el Creador de

(19) EBERHARD JÜNGEL, *Entsprechungen: Gott – Wahrheit – Mensch. Theologische Erörterungen*, München, pàg. 297.

(20) O.c. III, pàg. 484.

la nostra natura ha fet que també aquesta sia la nostra constitució. Per això, si ell és absent, tota traça de la semblança queda pertorbada.”²¹

La pertorbació de la semblança és el regne de la mentida. De la mentida inscrita en el desig de les persones, fomentada en tota estratègia de poder, acumulada en les ferides del rostre de tots els pobres.

La memòria jubilar de sant Pau és una invitació a la urgència del diàleg. Els “epicuris i estoics” del nostre temps ens són més pròxims que no ho eren de Pau els del seu temps. Cal penetrar la logomàquia dels seus discursos. Com, una vegada més, els de Slavoj Žižek, que després de dedicar desenes de pàgines a la interpretació de sant Pau tanca la seva obra ja citada ‘La titella i el nanet’ amb aquest interrogant: “I què és, en definitiva, Crist sinó el nom d’aquest excés inherent a l’home, el bessó avaluable de l’home..., que sols pot ser designat com ‘ecce homo’?”²²

I no sols ens són pròxims els “epicuris i estoics”. Són àdhuc ells mateixos que ens retreuen la nostra por. L’any 2006 Julia Kristeva, fou convidada a participar en les conferències de Quaresma de Notre-Dame de París. A l’inici de la seva intervenció es declarava convençuda de la força innovadora del cristianisme. “No hem acabat –deia– de mesurar la força reveladora i, en cert sentit, revolucionària d’aquestes innovacions, que els cristians mateixos no gosen reconèixer ni fer reconèixer com a ‘diferència cristiana’ per mor del debat de les religions en curs.”²³ Seguidament feia una sincera reflexió sobre el sentit del sofriment a partir de Jesús.

Una d’aquestes innovacions perennement reveladores i revolucionàries és, sens dubte, la paraula sobre l’home, la radical bona nova del destí de l’home. Amb ella s’ha d’atendre la qüestió que de bell nou preocupa, la qüestió que ha quedat sense resposta, la qüestió que incita al retorn de la religió. “Es tracta de saber què vol dir amb precisió aquesta simple paraula: home”, repetia no fa tant Jean-Luc Nancy.²⁴

El perill primer que assetja aquesta pregunta és fer-la retòrica, abstracta, universal. Recordem-ho: “Cal tenir present que tots els atenesos, com també els estrangers residents a la ciutat, en res passaven el temps més de gust que contant o escoltant novetats” (Fets 17,21). Recordem-ho també –aquesta vegada l’autor és Joan Pau II: “L’home en la seva realitat singular... és el primer i fonamental camí de l’Església.”²⁵

(21) GREGORI DE NISSA, *De opificio hominis*, 5; PG 44, 137.

(22) O.c., pàg. 143.

(23) JULIA KRISTEVA, *Cet incroyable besoin de croire*, Paris: Bayard, 2007, pàg. 160.

(24) JEAN-LUC NANCY, *La Déclosion. (Déconstructions du christianisme, 1)*, Paris: Galilée, 2005, pàg. 10.

(25) JOAN PAU II, *Redemptor hominis*, 14.

Per això cal insistir, com Pau, en el nom de Jesucrist, proposar-lo com a definició de l'home, com a meta cap on ha d'apuntar tota decisió. Potser els nostres arguments resultaran neciesa en comparació amb la inflada saviesa dels entesos d'aquest món. Sabem de qui ens hem fiat. Sabem que la nostra aposta ha de ser proposada amb humilitat i respecte, però amb la ferma certesa que és resposta a la recerca que ocupa els homes de la plaça. Perquè, ja abans que ho digués Jacques Lacan al seu seminari,²⁶ sabíem que l'aposta sobre Déu és aposta sobre el subjecte, sobre l'home. I que, per això, la nostra *memoria Dei* és i ha de ser sempre alhora *memoria crucis* i *memoria hominis*.

(26) JACQUES LACAN, *Le Séminaire livre XVI: D'un Autre à l'autre*, Paris: Seuil, 2006, pàg. 119.

EL VIATGE DE SANT PAU A HISPÀNIA, I LA PRESÈNCIA DELS JUEUS, FETS CORROBORATS PELS ACTES DELS APÒSTOLS APÒCRIFS?

per Josep Amengual i Batle, MSSCC

El debat dels orígens apostòlics del cristianisme hispànic¹

Encara que vulguem evitar l'escull del tòpic historiogràfic segons el qual no tan sols les Esglésies mediterrànies, sinó fins alguna de les illes Britàniques, han cercat el seu origen en la predicació d'algun apòstol, es fa necessari plantejar de forma documentada la relació que pot tenir la tradició d'una arribada de l'apòstol Pau de Tars a Hispània amb el començament del cristianisme en l'extrem del món mediterrani. No és que el viatge de Sant Pau interessàs ja en l'Edat Mitjana.² Tampoc no va preocupar gaire els historiadors moderns, més interessats en la tradicions medievals entorn del viatge impossible de Sant Jaume el Major i en la de la predicació dels anomenats "barons

(1) Vegeu-ne una exposició paral·lela a la que oferim aquí, a Josep AMENGUAL I BATLE, *Ju-díos, católicos y herejes: el microcosmos balear y tarraconense de Seuerus de Menorca, Consentius y Orosius (413-421)*, (Universidad de Granada), Granada 2008, pàg. 36-54.

(2) Chantal REYNIER, *Paul de Tarse en Méditerranée. Recherches autour de la navigation dans l'Antiquité (AC 27-28,16)*, (Lectio Divina, 206-Cerf), París, 2006, pàg. 150, ressalta com aquest possible viatge no va deixar petja en una tradició local antiga.

apostòlics”. D’ambdues tradicions no ens n’ocuparem en absolut.³ Amb tot hi ha una sèrie de textos cristians, molt respectable, que afavoreix la historicitat del viatge paulí.

Voldria precisar que excloure la historicitat del viatge de Sant Jaume el Major a Hispània no afebleix gens la importància del lloc de peregrinació de Santiago de Compostel·la.⁴ Aquests santuaris no es fonamenten en un raonament del qual se’n succeeix una verificació històrica d’un fet. Si fos així, ben pocs santuaris s’aguantarien. Podríem començar per eliminar la Meca, o Lluc, a Mallorca. Qui peregrina a Lluc no demana quin dia, a quina hora es va aparèixer la Mare de Déu, ni si hi havia o no un pastoret i un monjo al pujol dels misteris. Els santuaris no es creen per lògica ni per decret, sinó que, més aviat, s’originen a partir d’una successió d’experiències religioses, afavorides per les condicions misterioses del lloc, per la presència d’algunes persones atraients, o per altres condicionants. La pregunta pels orígens, o la resposta a aquesta pregunta, són molt posteriors, i, generalment, no enriqueixen l’afluència de pelegrins a aquests indrets.

Tornant als textos que afavoreixen el viatge de Pau a Hispània, és remarcable comprovar que n’hi ha que són molt primitius, com són ara l’incís de Climent de Roma i el Fragment de Muratori, seguits, a la distància d’un

(3) Vegeu el que escriví, fa més d’un segle, Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, I, (BAC 150) Madrid ²1956, pàg. 96: *Si la venida de Santiago a España no es de histórica evidencia, la de San Pablo descansa en fundamentos firmísimos y es admitida aun por los que niegan o ponen en duda la primera*. De fet, paga la pena escoltar un altre eminent historiador, més recent, Josep VIVES, “Boletín de hagiografía hispánica. Nota preliminar”, *Hispania Sacra* 1 (1948) 229: *No es raro oír la acusación de demoleadora contra la hagiografía científica, por escandalizar al pueblo fiel, o de antipatriotismo contra sus cultivadores, por socavar los fundamentos de las tradiciones nacionales o locales. Acusaciones del todo infundadas*. Crec que pressuposar que hom cerqui la veritat, en la mesura possible, fins i tot en aquelles tradicions més estimades, mai no farà mal. No és possible que la veritat sigui pernicioso. La ignorància, sí.

(4) Sembla que ja ha passat l’època en la qual des de qualque centre d’estudis aragonès enviaven pàgines retallades de B. LLORCA - R. GARCIA-VILLOSLADA - F. J. MONTALBÁN, *Historia de la Iglesia Católica*, (BAC 64), Madrid ⁴1964, al bo i fins i tot ingenu P. Bernardí Llorca, SI, professor de Salamanca, perquè no afirmava apodícticament l’anada de Maria, encara vivent, a Saragossa, a consolar Jaume. On era aquest, a Galícia, o a Saragossa? Cal pensar en les possibilitats del calendari, en la supervivència de Maria, en una època en què la mitjana d’edat era entre 25-30 anys, tirant per amunt. Cal tenir present que si, segons sembla, la qüestió de l’admissió dels pagans no la varen resoldre els apòstols fins quan Jaume feia mitja dotzena d’anys que Herodes l’havia assassinat, cf. Justin TAYLOR, «Hechos de los Apóstoles», dins *Comentario Bíblico Internacional. Comentario Católico y ecuménico para el siglo XXI*, (dir.) William R. Farmer y Armando J. Levoratti, Sean McEvenue, David L. Dungan, (Editorial Verbo Divino), Estella, ³2003, pàg. 1373-1408, especialment, pàg. 1395, ben poc sentit hauria tingut encaminar-se al *Finem Terrae* més occidental, lloc on ben segur que no hi havia jueus. Altres tradicions, com la que sembla seriosa, segons la qual els apòstols no sortiren de Palestina, fins passats 12 anys des de la Resurrecció, tampoc no deixen espai per a aquest viatge.

segle, pels Fets dels Apòstols Apòcrifs. Amb tot, crida l'atenció que no és fins entrat el segle IV quan es reprèn la tradició, i això amb bastant força. Ara bé, davant uns autors que cobreixen aquest segle i la primera meitat del segle V, cal plantejar-se diverses preguntes, per a calibrar el motiu del ressorgiment d'aquesta tradició i per a amidar-ne d'alguna manera l'abast. Ens preguntarem per què els autors que representen aquesta tradició són orientals, ja que l'únic occidental que la sustenta va residir molts anys a Palestina. I avançarem com a hipotètica resposta la dependència d'aquests autors de la lectura dels llibres apòcrifs del Nou Testament.

Però abans volem recollir les dades disponibles, que són a l'arrel de tota aquesta tradició, la qual cosa ens duu a situar la promesa que Pau de Tars va fer de visitar la Hispània dins el seu projecte missioner, que s'originava a Jerusalem i arribava fins a l'extrem de l'Occident. Un altre element a tenir en compte és el d'evitar que quedem enlluernats per la declaració de Pau com a apòstol dels gentils, per molt real que sigui. Vora aquesta realitat, n'hi ha una altra, ben palesa en els Fets dels Apòstols canònics, segons els quals el veiem indissolublement vinculat a una trajectòria que el manté fidel a un model d'acció ben establert, com va ser el de moure's des de Jerusalem fins a l'extrem del món, en direcció occidental. És cert que anava cap als pagans, però sempre iniciava la labor missionera en les sinagogues. Per això, de fet, Pau és l'apòstol del qual coneixem com va desenvolupar una missió més perseverant amb els jueus. Si no és l'apòstol dels jueus, almenys és apòstol infatigable dels jueus, i a causa d'això va córrer molts riscos, fins que aquestes aventures el portaren als tribunals jueus i romans. Aquests darrers el deixaren en una situació poc coneguda per nosaltres, que, en principi, no exclou la possibilitat d'un viatge a Hispània.

Una promesa de Pau als romans: arribar a Hispània

Pau, apòstol dels jueus

En coherència amb el que hem insinuat, podem assegurar que una interpretació dels documents emanats de la ploma de Pau de Tars, i dels altres que en el Nou Testament es refereixen a ell, com són els Fets dels Apòstols, ens demana que ens alliberem de certs condicionaments teològics, per importants que aquests siguin.

Indubtablement no pretenem posar en qüestió que aquest tan conegut jueu sigui reconegut com l'apòstol dels gentils. El mateix text bíblic ho sustenta. Amb tot, la història construïda a partir dels esmentats escrits ens el mostra proclamant successivament que ha fracassat cada vegada que ha predicat en una comunitat de jueus. La conclusió que reitera és que, per tant, des de llavors es dirigirà als pagans. La realitat és ben altra. Seguidament el

tornam a trobar en la seva marxa cap a l'Occident, que es desplega amb una seqüència de permanències en noves ciutats, en les quals tornava a emprendre la seva tasca d'anunciar Crist, començant per dirigir-se precisament a la sinagoga dels hebreus.

Seguint el seu curs, anterior i posterior a l'anomenat concili apostòlic de Jerusalem, reunit pels volts de l'any 50 (15,1-29), la praxi missionera de Pau no va variar ni en la seva presència en les sinagogues ni en les contradiccions que va patir. Així va començar a Salamina de Xipre (Act 13, 5),⁵ Pafos (13,6), Antioquia de Pisídia (13,14-52), Iconi (14, 1-7), Listra d'Iconi (16,1-3), també Lídia creia en l'únic Déu, i esdevingué la primera cristiana europea (16,14). Els mateixos Fets ens diuen a 17,2, que, arribat a Tessalònica, va seguir el seu costum de dirigir-se a la sinagoga. En aquest cas va predicar en aquest indret tres dissabtes seguits. En la sinagoga de Berea, Pau i Siles van trobar una acollida millor (17,11). També va començar la missió d'Atenes predicant en la sinagoga (17,17), encara que en aquesta ciutat dirigís un discurs de gran abast ecumènic, a l'areòpag, lloc on va parlar dels molts déus venerats pels atenesos. A Corint va trobar jueus que fugien de Roma, a causa de l'expulsió decretada per Claudi, i cada dissabte predicava en la sinagoga (18,1-4). Amb tot, davant l'oposició que s'hi va alçar, va prometre que des d'aquell moment es dirigiria als pagans (18,6).⁶ Però al poc temps, a Efes, va tornar a predicar als jueus (18,19; 20,20-21).

Que aquest mètode fos seguit fora de Palestina, encara ajuda més a entendre com, de retorn a Jerusalem, es dirigís al Temple (21,27). En aquesta ciutat va ser capturat vers els anys 56 o 57, fet a conseqüència del qual va ser deportat a Roma, on va arribar, però no en llibertat.⁷ Finalment a Roma, va convocar els principals dels jueus per exposar-los les causes de la seva captivitat, els va recordar el rebuig dels jueus a Jesús, segons ho havia anunciat Isaïes 6,9-10, recordat a Mt 13,14-15 (=Mc 4,10-12=Lc 8, 10), afegint-hi una conclusió: sapiguen que aquesta salvació ha estat enviada als pagans i ells sí que l'escoltaran (28,17-30). Així conclou el llibre dels Fets dels apòstols, escrit per sant Lluç. Recordem que Sever de Menorca, al començament del segle V, va preferir concloure la seva Circular amb una altra expressió, presa també de Pau, Rm 11,25-26: "Tot Israel se salvarà". Aquesta va ser l'esperança mai esgotada del jueu fariseu Pau. Tornant a la conclusió dels Fets, cal dir que la resta de la seva vida ens queda en la penombra. Serien els anys que van del

(5) TAYLOR, «Hechos de los Apóstoles», pàg. 1392.

(6) Alfred WICKENHAUSER, *Los Hechos de los apóstoles*, (Biblioteca Herder. Sección de Sagrada Escritura, 96. Editorial Herder), Barcelona 1967, (ed. en alemany 1956), pàg. 312; Gustav STÄHLIN, *Die Apostelgeschichte*. (Das Neue Testament Deutsch, 5. Vandenhoeck & Ruprecht), Göttingen 1962, pàg. 244; Josef KÜRZINGER, *Los Hechos de los apóstoles*, (El Nuevo Testamento y su mensaje, 5/2. Editorial Herder), Barcelona ²1979, (ed. en alemany 1974), pàg. 98.

(7) TAYLOR, «Hechos de los Apóstoles», pàg. 1408.

58-59 al 60. No sabem si la seva deportació romana va acabar en la llibertat, de manera que quedàs un temps per a viatjar a Hispània o a un altre lloc, o si va romandre arrestat fins a la mort.⁸

En conseqüència, la conclusió que vam treure després de recórrer el llibre dels Fets dels apòstols és coherent amb la seva trajectòria enmig dels jueus, barrejada d'acollida i rebuig; però, per més que aquest document testimonia que Pau sent la crida a ser l'evangelitzador dels pagans, la realitat que expressa el text és que va consumir la major part de les seves energies en la predicació als jueus. És evident que he de construir la història de Pau comptant amb les dades que ofereixen les seves nombroses cartes. Però la impressió justificada que deixa el llibre dels Fets és que la història de l'apòstol és la d'una constant passió efectiva per evangelitzar els jueus. Si arribam a aquesta conclusió, es deu al fet que el text de sant Lluç, com en general tota informació, se centra en els esdeveniments més cridaners. Ara bé, en el cas de la relació de Pau amb les successives sinagogues que va visitar, són més les contradiccions que els èxits. Es van succeir les expulsions de les sinagogues, pallisses, acusacions a les autoritats, processos davant el sanedrí de Jerusalem i davant l'autoritat romana. Més encara, si va caure pres de l'emperador romà, va ser a causa dels avalots que va causar en els medis jueus, no entre els pagans. Quan tanca el llibre dels Fets, Pau era sota arrest domiciliari, a Roma,⁹ esperant el judici de l'emperador, a qui havia apel·lat. El qui el va ajusticiar tenia suficients mitjans per tal de destriar si carregava o no amb aquesta responsabilitat.

Diverses interpretacions dels darrers esdeveniments de la vida de Pau

Recentment, al Congrés Internacional "Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona (segles I-VIII)", el professor de Dortmund Rainer Riesner va indicar que hi ha bons arguments que donen suport al fet que Pau eventualment pogués arribar a Hispània.¹⁰ Va afegir que, fins i tot, els Fets dels Apòstols en donen pistes.

Una altra postura va ser la de la professora Heike Ormezu de Magúncia, segons la qual, solament en el cas que hagués estat alliberat per un cert temps, hauria pogut viatjar a Occident. Ara bé, les dues tradicions que hi ha sobre aquest darrer temps de la vida de Pau, divergeixen palesament. La dels Fets dels Apòstols i la dels Fets de Pau només impliquen un únic arrest de

(8) Jost ECKERT, "Paulus, Apostel", dins *Lexikon für Theologie und Kirche*, 7 ([1998]2006), 1498.

(9) TAYLOR, «Hechos de los Apóstoles», pàg. 1408.

(10) Crec que és molt més coherent mantenir aquesta denominació, car *Hispania*, en temps romans, comprenia molt més que l'Espanya actual. També hi entrava Portugal i, en l'època tardoromana, també englobava la *Mauritània tingitana*, que es correspon amb una part septentrional del Marroc. La història ha de ser també intel·ligible per a les persones d'aquests dos països.

Pau a Roma, i no esmenten per a res el projecte de viatjar a Hispània, mentre l'altra tradició, representada per les Cartes Pastorals, la Primera Carta de Climent de Roma, els Fets de Pere, el Fragment de Muratori, i Eusebi de Cesarea¹¹ inclouen viatges missioners de Pau després del primer judici.

Ormezu exclou que Act 28, 30 i 31, que es refereixen a un període de dos anys d'estada a Roma i al fet que no tenia impediments, no són termes jurídics, com sovint hom ha entès sovint. Analitza també quines eren les provisions legals per tal d'apel·lar una causa, i també apunta les pràctiques jurídiques més probables en el segle I, que poden incloure un judici bipartit, així com també l'exili com a sentència alternativa (*deportatio/relegatio*). Si aquestes solucions s'haguessin donat, hi hauria hagut la possibilitat que Pau hagués viatjat a Hispània sense cap absolució formal. La conclusió a la qual arriba Ormezu és que Pau, quan va arribar a Roma, no va ser alliberat de nou, sinó que va morir durant el seu primer i únic arrest, bé per causes naturals, o bé després que Neró el condemnàs a mort. Per tant, el viatge a Hispània és ben improbable des d'aquest plantejament.

Encara hi ha una tercera visió, proposada a l'esmentat congrés. És la del professor Armand Puig i Tàrrrec, que conclou que el viatge de Pau a Hispània i concretament a Tarragona és un fet històricament plausible. Si Act, 1Climent i 2Tm no informen explícitament sobre el viatge, es deuria a una estratègia per tal de no posar en evidència l'autoritat imperial, responsable de la mort de Pere i Pau. Les informacions indirectes que ens donen constituïren l'*ultima pars vitae Pauli*, en la qual hi hauríem de precisar quatre elements: a) el judici a Roma, culminat amb la pena d'exili (1Cl 5,6); b) missió de Pau a Hispània; c) retorn a Roma, empresonament i segon judici; d) pena de mort i execució.

A la publicació de les actes del congrés podrem esbrinar millor l'abast dels arguments de cada postura. La forma jurídica segons la qual es va proposar el judici de Pau esdevé la clau de la qüestió.

Qualsevol que sigui la conclusió sobre la historicitat del viatge de Pau a Hispània, ens queda que cap comunitat cristiana no se'n va declarar hereua. D'aquí que, des d'aquest angle, el viatge no tingué gens de transcendència. Una altra cosa degué ser en realitat, car una presència cristiana a Tarragona en una època ben primerenca no s'ha d'excloure per diverses raons. Una, la

(11) EUSEBI DE CESAREA, *Historia Eclesiástica*, II,22,2-8, dins vol. I, (Texto, versión española, introducción y notas), Argimiro VELASCO DELGADO, (BAC 350), Madrid, 21997, pàg. 104-105. Prenem solament el núm. 2, pàg. 104: *Es pues tradición que el Apóstol, después de haber entonces pronunciado su defensa, partió de nuevo para ejercer el ministerio de la predicación y que, habiendo vuelto por segunda vez a la misma ciudad, consumó su vida con el martirio, en tiempos del mismo emperador. Estando preso, compuso la segunda carta a Timoteo, y alude a la vez a su primera defensa y a su fin inminente.* Atès que Eusebi no precisa que viatjàs a Hispània, no adquirem més endavant el seu testimoni. De la resta d'autors, ens n'ocuparem més endavant.

importància de la capital de la província més extensa de l'Imperi, la Cite-rior. En segon lloc, la ben probable presència de jueus a la ciutat, i, en tercer terme, la seva condició de ciutat amb port de mar.

Dos horitzons diversos

La presència jueva a Hispània

Hi ha una altra dada important a tenir en compte, quan ens referim al viatge de Pau, i és la presència jueva a Occident. Uns autors consideren més coherent l'esmentat viatge, promès a Rm 15,24.28, perquè a Hispània hi havia jueus.¹² L'apòstol era coherent amb la seva tendència d'anar cap a l'Occident i de començar la seva predicació per les sinagogues dels jueus, malgrat els seus molts fracassos en aquesta labor.¹³ La promesa era molt escaient amb l'objectiu que s'havia proposat i amb les decisions que prengué per aconseguir-lo. En efecte, ell pretenia predicar on cap altre apòstol ho havia fet (cf. Rm 15,20; 2 Cor 10,15), i la seva tendència s'orientava cap a l'Occident.¹⁴

La possibilitat d'iniciar la missió hispànica pel call jueu era real. Essent sant Pau l'únic apòstol que es va traçar un pla missioner,¹⁵ hauria abrigat el propòsit d'arribar fins a Hispània, mogut també perquè va poder conèixer

(12) H. SCHLIER, *Der Römerbrief*, Freiburg-Basel-Wien, 1977, p. 435; Marcel SIMON, "Judaïsme et christianisme en Gaule, (Les martyrs de Lyon [177])", dins *Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*, 575, París 1978, pàg. 261, reproduït a Id., *Le christianisme antique et son contexte religieux. Scripta Varia*, II, Tübingen 1981, pàg. 697; G. BORNKAMM, *Paulus 2.c.*, a *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 5 (31961), 174.

(13) J. AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, I, (Els Treballs i els Dies 36), Mallorca 1991, pàg. 37-55. En aquestes pàgines hi podreu trobar tots els textos coneguts fins al moment, que al·ludeixen al viatge de Sant Pau. Alguns són molt pròxims a ell. No cal oblidar que es tracta gairebé sempre d'autors orientals o que van passar per l'Orient. Van tenir importància els "Fets dels apòstols" apòcrifs, molt llegits en l'Església. Observi's que cap autor no afirma que coneix dades sobre la realització del trajecte. Tots pressuposen que si Pau va prometre viatjar, com a home seriós, va complir la seva paraula. Dades externes permeten dir que l'itinerari paulí va seguir un altre rumb. Possiblement sigui pertinent apel·lar al refrany tan socorregut: "Uns comptes fa l'ase i uns altres el traginer." Per altra banda, tal vegada pugui interessar llegir l'article que vaig publicar amb aquest títol: "¿Para cuándo, el Tercer Milenio del cristianismo hispánico?", a *XX Siglos*, 11/núm. 45 (2000), 30-39.

(14) Günther BORNKAMM *Paulus*, (Verlag W. Kohlhammer), Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1970, pàg. 70-73.

(15) Karl HOLL, "Die Missionsmethode der alten und die der mittelalterlichen Kirche", dins Heinzgünter FROHNES und Uwe W. KNORR, *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, I, München 1974, pàg. 5. Vegeu, també, Einar MOLLAND, "Besaß die Alte Kirche ein Missionsprogramm und bewußte Missionsmethoden?", en el mateix volum, pàg. 55.

l'existència de diverses comunitats jueves en aquesta part occidental del món romà.¹⁶

Si l'existència de jueus per a alguns va ser un pressupòsit perquè Pau prometés embarcar-se fins a l'extrem de l'Orient, com escriví Climent de Roma, per a altres historiadors, és precisament la promesa de viatjar la que els fa descobrir que Pau no s'hagués arriscat a anar tan lluny si no hagués estat que sabia que hi havia jueus.

Ambdues postures es fonamenten en el procés que seguia Pau, que consistia a anar on no hi havia arribat cap altre apòstol i començar la seva predicació per les sinagogues. Són dues característiques d'un procediment prou conegut.

Les escales en el trajecte entre Roma i Hispània, en concret Tarragona

Si sembla raonable acceptar aquesta hipòtesi per a Hispània en general, sobretot per a la part que banyen les aigües del Mediterrani, la possibilitat pot ser major si tenim presents les Balears, ja que en aquestes illes s'han descobert vestigis hebreus molt antics que formen un dels conjunts més notables dels que coneixem com pertanyents a l'època romana.¹⁷

I si una de les vies que es van obrir per a l'expansió del cristianisme va ser la transmissió de les creences religioses per obra dels comerciants i viatgers,¹⁸ és lògic que Pau pensàs d'acostar-se a Hispània aprofitant les comunicacions que des d'Òstia Tiberina o, com diuen els apòcrifs, des de Putèoli es dirigirien cap a l'Occident.

És a partir d'aquesta manera de moure's a l'Antiguitat que arrib a no considerar completa una exposició del procés del viatge paulí, si l'historiador fa un salt entre Roma i la península Ibèrica. Pel mig hi són dos arxipèlags, el del Tirrè amb Còrsega i Sardenya i les illes menors, i el de les Balears. Que aquí per motius obvis prescindim d'aquelles dues grans illes no afecta el plantejament del tema historiogràfic. I, just és dir-ho, si d'una banda la convivència dels jueus i cristians fins entrat el segle V va ser proverbial, hem de reconèixer que els conflictes entre ambdues religions pertanyen també a la història balear del món tardoromà. Fins l'únic bisbe mallorquí que coneixem de l'anti-

(16) H. SCHLIER, *Der Römerbrief*, Freiburg-Basel-Wien, 1977, 435. Vegeu, Marcel SIMON, "Judaïsme et christianisme en Gaule, (Les martyrs de Lyon [177])", a *Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*, 575, París 1978, pàg. 261, reproduït dins ID., *Le christianisme antique et son contexte religieux. Scripta Varia*, II, Tübingen 1981, pàg. 697.

(17) Un conjunt de bones informacions varen ser publicades per Luis GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos en la España antigua*, Madrid 1978. N'hem afegides d'altres de caràcter arqueològic, topogràfic i onomàstic, cf. *Els orígens*, I, pàg. 26-33 i els mapes de la pàg. 35.

(18) W. H. C. FRENK, "Der Verlauf der Mission in der Alten Kirche bis zum 7. Jahrhundert", dins FROHNES - KNORR, *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte*, pàg. 35.

guitat duu nom veterotestamentari, Elies, fet llavors gairebé insòlit entre els cristians. Es tracta d'un convertit? Pertanyia a una família jueva?¹⁹

Retornat a la trajectòria que va seguir o hauria pogut prendre Pau, cal dir que la via marítima seria la que té més possibilitats. Ara bé, si un dia vàrem mostrar l'astorament davant un mapa del viatge paulí per via terrestre, que en situava el començament a l'actual frontera entre Catalunya i la Catalunya Nord, a la Jonquera,²⁰ car Pau havia d'haver arribat als Pirineus d'alguna manera humana, un mode de viatjar que aquell mapa ocultava. També cal advertir als historiadors continentals, que malgrat sigui cert que els trajectes entre Roma i Tarragona, per exemple, eren possibles fets d'una tirada, no és el més probable que un home pobre com Pau fos tan privilegiat que trobàs una nau de tant d'abast. Per això, sempre cal pressuposar que el seu possible patró fes recalar la nau a qualque port del Tirrè i a qualcun altre de les Balears. No debades Cabrera era ben coneguda, i no és casualitat que els altres ports balears presentin greus problemes de drenatge, per la gran quantitat de naus que s'hi enfonsaren al llarg dels segles.

També, com mostrarem en un altre lloc, en el cas de Pau, les Balears haurien pogut confirmar el que ja va escriure von Harnack, que les sinagogues no van ser solament una font de persecucions, com havia proclamat Tertul·lià, sinó que de la convivència i de les múltiples tensions el cristianisme va ser creixent en tot l'Imperi.²¹ La campanya del bisbe Sever de Menorca n'és una mostra fefaent.²²

Una qüestió dels apòcrifs del Nou Testament?

Hem vist que les escriptures canòniques no contenen prou informacions per a decidir la historicitat del viatge de Sant Pau a Hispània. Tampoc els

(19) Cf. *Els orígens*, I, pàg. 30-32 i 320-325.

(20) És molt curiós el mapa, inclòs en un treball premiat, de Serafin DE AUSEJO, "Itinerarios de San Pablo en España", a "San Pablo en España", *Boletín Informativo* 3, Tarragona 1963-1964, pàg. 123. Segons el mapa, tenim una nau dibuixada sobre l'illa de Mallorca. L'itinerari paulí hispànic comença a *Iuncaria*, l'actual la Jonquera, cap a l'interior, no en la costa, de la frontera oriental actual amb França, que data del segle XVII. Un no arriba a descobrir com l'autor no va parlar extensament del viatge de sant Pau per les Gàl·lies, ja que en la seva hipòtesi les va haver de travessar pel sud. Des d'aquell lloc hauria passat a Hispània. A quina zona? Per altra banda, l'ombreig del mapa no es correspon amb les regions històricament més romanitzades i amb presència cristiana més antiga.

(21) Adolf VON HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, I, Leipzig 1924, pàg. 5.

(22) Cf. Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens*, I, pàg. 115-128; ID., "La singularitat de la convivència dels jueus i cristians a Magona, durant la Romanitat Tardana", dins *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, I, (Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura. Direcció General de Cultura), Palma 2002, pàg. 121-143.

primers escrits cristians, que les seguiren, no són d'un abast apodíctic, perquè no aclareixen la boira que ens deixen la carta als Romans i els Fets dels Apòstols canònics.

I després d'aquests escrits dels segles I-II, s'imposa un silenci que no fou trencat fins al darrer quart del segle IV, i precisament són els autors orientals que s'ocupen d'un fet occidental. Es tracta d'un interès que haurem d'explicar.

Ara bé, abans d'esbrinar totes aquestes qüestions, s'ho val dir que, a l'hora de preguntar-nos pel promès viatge de Pau, i en vistes a seguir-ne el rumb, els escrits més orientadors són els *Actus Petri cum Simone*. Aquests textos mostren clarament com la mar era l'espai que millor servia per a la comunicació entre diversos països. Per això els *Actus* al·ludeixen clarament al viatge marítim que va emprendre Pau. Com que la nau que el conduiria havia de salpar d'Òstia, a la riba del Tíber, en dirigir-se a Occident versemblantment hauria de creuar l'estret de Bonifaci, per a recalar en una de les illes Balears, abans d'arribar a la Hispània continental. Aquesta era la ruta afavorida pels corrents marins i els vents mediterranis, ambdós coneguts des de molt antic, segons consta ja en Estrabó.²³

Els itineraris marítims grecs i llatins van trobar en això una continuïtat en els llibres de viatges dels àrabs. Tenint present aquesta secular experiència, no resultarà sorprenent que alguns historiadors balears s'hagin ocupat d'aquesta qüestió. Ara de cap manera pretenem entrar en una extensa exposició de tot el que es refereix al viatge de Pau, essent així que seriosos autors ja ho van portar a terme de manera que consideram satisfactòria, d'entre els quals ens permetem esmentar Manuel Sotomayor.²⁴ Amb posterioritat a aquest estudi hem intentat recopilar la major part de textos antics referents al tema, motiu pel qual tampoc no tindria sentit repetir-los aquí.²⁵ No obstant això, paga la pena proposar l'estat de la qüestió, talaiada des de l'horitzó insular.

Diverses tradicions

Dit això, consider clarificador recordar la classificació que vaig proposar dels textos referents al viatge de Pau, ja que per si mateixa contribueix a clarificar i a calibrar l'abast del valor informatiu que tenen.²⁶ D'una banda, vam

(23) ESTRABÓ, *Geographiká Yponemata*, 2,5,19, i III,2,5, *Strabo, Geography*, (vol. I), (ed. H. L. JONES, Loeb Classical Library, 49, 1960), pàg. 468-471 i Loeb Classical Library, 50 (1960) pàg. 32-33. BLANES I BLANES, Coloma, i cols., *Les Illes a les fonts clàssiques*, (Col·lecció Alicorn, 5. Miquel Font Editor), Mallorca, 1990, pàg. 22.

(24) Manuel SOTOMAYOR, "La iglesia en la España romana", dins Ricardo GARCÍA-VILLOSLADA, *Historia de la Iglesia en España*, I, (BAC Maior 16), Madrid 1979, pàg. 149-156.

(25) AMENGUAL I BATLE, *Els orígens*, I, pàg. 37-55. Al costat dels textos originals, grecs i llatins, donam la traducció al català dels punts més significatius.

(26) AMENGUAL I BATLE, *Els orígens*, I, pàg. 40.

apreciar un interès de la comunitat cristiana de Roma a conservar la memòria històrica del viatge paulí fins a l'extrem del món. No és altra cosa que sancionar la tendència de Pau a convertir-se en l'anunciador de l'Evangeli en regions cada vegada més occidentals.

La segona tradició podria tenir arrels en l'Orient, sense que n'hàgim d'excloure una possible influència romana. Consider que els autors dels segles IV i V depenen d'aquestes dues tradicions. Especialment de la segona. Els autors dels segles VI i posteriors, com és sabut, manquen d'originalitat, si bé la seva aportació històrica és incalculable, puix que són els autors que basteixen el pont entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana. Per altra banda, crida l'atenció que en l'interès per una qüestió occidental predominin els autors orientals, al mateix temps que siguin dos bisbes de Roma els que consideren que Pau no va viatjar a Hispània. Per descomptat, hem d'arribar al segle VI avançat per a trobar un autor hispànic que s'interessi per aquesta qüestió. Vegem la classificació proposada.

A) La primitiva tradició romana

Climent de Roma (ca. 96).

El Fragment de Muratori (anterior a l'any 200).

B) La tradició siropalestina

a) Fets dels Apòstols apòcrifs: Àsia Menor; Roma? *Actus Petri cum Simone* (ca. 180-190). *Passio Sanctorum Petri et Pauli* (segles VI-VIII).

b) Autors dels segles IV-V :

Sant Atanasi d'Alexandria (295-373), sant Ciril de Jerusalem (ca. 313-387), sant Epifani de Salamina (ca. 315-403), sant Jeroni (344/354-407), Teodorete de Cir (393-444).

C) Els compiladors

Actus Xantippae et Polyxenae (segle VI), sant Gregori Magne (ca. 540-604), sant Isidor de Sevilla (560-636).

D) Els autors que exclouen el viatge

Orígenes (185-254), sant Innocenci I (401-417), sant Gelasi I (492-496).

La tradició romana

Des de Roma, en època molt pròxima als fets que pretén recordar, devers l'any 96, la Carta als Corintis, 5,7, de Climent de Roma, mostra la seva continuïtat amb la narració dels Fets dels apòstols, que presenta Pau com el capdavanter de la tendència del cristianisme a expandir-se cap a l'Occident, ja que, "després d'haver ensenyat la justícia a tot el món, d'haver anat fins als confins d'occident i de donar testimoniatge davant les autoritats, se'n va anar

així del món i va marxar al lloc sant, convertint-se en el major exemple de paciència”.²⁷

Que l'extrem del món per a un romà fos Hispània, no hi ha dubte. Quant a la intenció de l'autor, hem de reconèixer que no cercava oferir una informació històrica, sinó que tenia una pretensió moral o pedagògica, la d'exaltar la lluita i la fidelitat dels herois jueus i cristians. En realitat, l'autor de la carta va conèixer la realització d'un viatge de Pau fins a Hispània? L'objecció major que podem aixecar és la dificultat d'encaixar-lo en la cronologia de l'apòstol. Però tampoc aquest argument no és decisiu, per la senzilla raó que en la trajectòria de Pau queden molts buits. Tampoc no podem dirimir els problemes que presenta el judici que va aturar Pau.

L'autor de l'anomenat Fragment de Muratori 37-39²⁸ diu que Lluç es va limitar a narrar aquells esdeveniments dels quals va ser testimoni; ometent-ne d'altres, com la mort de Pere i el viatge de Pau a Hispània. L'autor apareix com a testimoni d'una tradició romana sobre aquest viatge. D'aquí que ens tornam a preguntar sobre el fonament d'aquesta tradició, que es mantenia al cap de segle i mig després de la realització del viatge en qüestió.

La tradició siropalestina

Diguem, abans de res, que dos grans tipus d'escrits formen la tradició siropalestina. El grup que té representants més antics és el que engloba els

(27) F. X. FUNK, *Patres Apostolici*, 1 (Opera Patrum Apostolicorum 1), Tübingen 1905, pàg. 107, Daniel RUÍZ BUENO, *Padres Apostólicos*, BAC 65, Madrid, 1967, pàg. 182; *Clemente de Roma, Carta a los Corintios. Homilía anónima (Secunda Clementis)*, Introducción, traducción y notas de Juan José AYÁN CALVO, (Editorial Ciudad Nueva), Madrid, 1994, pàg. 76-77. A la nota 28 afirma que “el dato confirma el viaje de san Pablo a España de cuyo proyecto habla el Apóstol en Rm 15, 28.” Una postura més matisada és la de Jaume SIDERA, a *Pares apostòlics*, Introduccions de Josep VIVES. Traduccions de Vicenç ESMARATS, Jaume SIDERA, Ignasi RICART, Miquel ESTRADÉ, Josep VIVES i Montserrat CAMPS I GASET. Amb col·laboració de Sebastià JANERAS, (Clàssics del Cristianisme 81.- Proa), Barcelona, 2000, pàg. 52, nota 13, el qual es demana si l'autor es referiria a l'esmentat viatge paulí.

(28) L. A. MURATORI, *Antiquitates Italicae Medii Aevi*, II, Mediolani, 1740, ps. 851-854:

34 *Acta autem omnium apostolorum*

35 *sub uno libro scripta sunt. Lucas “optimo Theophi*

36 *lo” comprehendit, quae sub praesentia eius singula*

37 *gerebantur sicuti et semota passione Petri*

38 *evidenter declarat, sed et profectioe Pauli ab ur*

39 *be ad Spaniam proficiscentis.*

Hi ha edicions més assequibles en seleccions de textos fetes per a ajudar l'estudi de la Bíblia. Per exemple, J. DÍAZ, *Enquiridion bíblico bilingüe*, Segovia s.d., (1954), ps. 36-39, amb traducció castellana.

Fets dels Apòstols apòcrifs, mentre els testimoniatges dels Pares orientals dels segles IV-V constitueixen el segon bloc.

a) Els apòcrifs Fets dels Apòstols

No és aquest el lloc d'inventariar la quantitat de detalls que perviuen encara avui dia en els costums eclesiàstics que depenen dels apòcrifs del Nou Testament. No cal insistir que l'art, la litúrgia i la literatura cristianes foren molt influenciats per la literatura apòcrifa. Penosa ha estat la pràctica eclesiàstica de prohibir llibres. Amb tot, la idea tan difosa en els nostres dies, per una literatura poc científica i fins i tot per pel·lícules cinematogràfiques, segons la qual ha existit una sistemàtica hostilitat de l'Església Catòlica als Apòcrifs del Nou Testament és una exageració flagrant. En l'antiguitat es van llegir públicament fins en les esglésies, i fa decennis que les millors edicions d'aquests textos les preparen professionals sovint eclesiàstics catòlics i els publiquen editorials dependents d'institucions eclesiàstiques. Per això, no seria correcte identificar els llibres apòcrifs amb els llibres herètics o condemnats per l'antiga Església. Sí que és cert que hi van haver apòcrifs que van caure sota sospita, especialment quan les tendències d'alguns llibres eren de caràcter gnòstic, és a dir, camuflaven la corporeïtat de Jesús, amb la qual cosa es diluïa l'aportació radical del missatge cristià, que és l'Encarnació del Fill de Déu. Llavors els bisbes van prevenir els cristians contra la seva lectura i els van condemnar. Però la prevenció, convé reiterar-ho, es dirigia contra uns determinats apòcrifs, no contra tots, motiu pel qual aquelles mesures no van arribar per igual a tots els components d'aquesta literatura. I aquí rau la seva importància per a la nostra qüestió.

El primer d'aquests llibres són els *Actus Petri cum Simone*, 1-3,²⁹ (Fets de Pere amb Simó) no tenen pàtria unànimement acceptada. Alguns autors els adjudiquen a Roma, no obstant això, la tendència més acceptada els suposa

(29) *Hechos apócrifos de los Apóstoles*, I, *Hechos de Andrés, Juan y Pedro*, Edición bilingüe preparada por Antonio PIÑERO y Gonzalo DEL CERRO, (BAC 646), Madrid 2004, pàg. 546-549. *Acta Apostolorum Apocrypha*, post Constantinum TISCHENDORF, denuo ediderunt R. A. LIPSIUS et M. BONNET, Pars prior, Lipsiae 1891, ps. 45-47: *Et ieiunans triduo Paulus et petens a Domino quod aptum sibi esset, uidit itaque uisionem dicentem sibi Dominum: Paule, surge et quae in Spania sunt corpori tuo (compariturus?) medicus esto". [...]; Lucebant autem fratres Paulum per aduentum Domini nostri Iesu Christi ut annum plus non abesset, dicentes: Scimus tuam dilectionem circa tuos fratres ne nos obliuiscaris cum perueneris (in Spaniam [...] III-[...] (fratres) descenderunt in portum, et perstabili per fidem diebus tribus et quarta die usque in horam quintam, orantes inuicem cum Paulo, oblationes offerentes, et quaecumque opus erant in nauigio imposuerunt et tradiderunt ei duo iuuenes fideles qui cum eo nauigarent et ualefecerunt illi in domino et reuersi sunt Romae. Edgar HENNECKE-Wilhelm SCHNEEMELCHER, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, II, *Apostolisches Apokaplypsen und Verwandtes*, Tübingen 1971, ps. 191 i 193.*

elaborats a l'Àsia Menor.³⁰ Encara que la redacció actual ens hagi arribat en llatí, sembla que el seu autor els va escriure en grec a la fi del segle II.³¹

Aquest llibre sobre la història de Pere presenta el viatge de Pau a Hispània en un context carregat d'emocions. Els cristians romans supliquen, fins i tot amb llàgrimes, Pau, de sortida cap a Hispània, que no deixi òrfena la comunitat romana. No menys emocionants són les oracions que eleven perquè l'apòstol durant la seva absència no tingui contratemps. Quan, després, Pere va arribar a Putèoli, dirigint-se a Roma, Aristó es lamentava amb ell que, des que Pau havia sortit cap a Hispània, no havia pogut consolar-se amb cap germà.

També esmenten el viatge de Pau a Hispània, però aquesta vegada amb anterioritat a un retorn a Grècia, per a trobar-se amb l'apòstol Andreu, els *Acta Xanthippae et Polixenae*, que van poder ser composts en el segle VI, a l'Orient.³² No deixa de ser cridaner que el viatge que ens ocupa fora un pretext del qual es van servir els cristians orientals per a expressar la seva adhesió als apòstols Pau i Pere.

b) Testimoniats dels segles IV-V

Sorprenentment, a l'Orient, començant pels escrits de sant Atanasi d'Alexandria (295-373),³³ amb molts contactes amb el món siropalestí, s'inaugura una sèrie de testimoniats sobre l'arribada de Pau a Hispània, com a manifestació de la fidelitat de l'apòstol al seu projecte d'evangelitzar tots els pobles. Possiblement els seus comentaristes pensaven de la mateixa manera. Més que en una evangelització que arribàs a les persones singularment, pretenien una evangelització que fes present Crist en tots els pobles. Quant al gènere literari dels testimoniats que ens brinden aquests autors, vam notar que els documents que ens afecten pertanyen, en general, a la interpretació bíblica, produïda en la predicació homilètica o en l'exegesi professional, com seria el cas de sant Jeroni.

Els autors coneixien molt bé les llengües bíbliques i culturalment eren més a prop de la vida del segle I que no nosaltres. Van viure en les terres que va transitar Pau, i havien arribat a una cultura literària i bíblica envejable. Els autors coincideixen en un punt important, i és que també donen per descomptat que l'apòstol no sols va anar a Itàlia i a Hispània, sinó que també va anar a Il·líria (cf. Rm 15,19), o sigui el nord-oest de Grècia, segons consta en la seva carta als romans. Els Fets dels Apòstols i altres informacions de les cartes paulines no mostren un acostament tan pròxim a Il·líria; amb tot hem

(30) *Hechos apócrifos de los Apóstoles*, I, PIÑERO-DEL CERRO, pàg. 521-522, amb acurades matisacions.

(31) *Hechos apócrifos de los Apóstoles*, I, PIÑERO-DEL CERRO, pàg. 514-519.

(32) *Hechos apócrifos de los Apóstoles*, I, PIÑERO-DEL CERRO, pàg. 514-519.

(33) *Ep ad Dracontium* (ca. 354-355), PG, 25,528.

d'acceptar la veracitat de la seva informació, de manera que cal concloure que va arribar a contactar amb alguns dels pobles il·lírics,³⁴ o que almenys va voler assenyalar la frontera nord dels seus viatges.³⁵

Per a no carregar aquestes pàgines, solament donarem les referències precises en uns pocs casos en els quals l'aportació del text és més rellevant.³⁶

Sant Ciril de Jerusalem (ca. 335-387),³⁷ sant Epifani de Salamina (Xipre, ca. 315-413)³⁸ i, amb més profusió, sant Joan Crisòstom,³⁹ al·ludeixen al viatge paulí. Epifani pondera la missió de Pere, fent-lo arribar al Pont i Bitínia, sobre la qual cosa no tenim dada alguna. Per la seva banda, Crisòstom manifesta que en el seu temps i a Antioquia i Constantinoble s'ignorava una tornada de Pau a Roma.⁴⁰ No obstant això, siguin o no autèntiques les homilies sobre la carta als Hebreus atribuïdes a Crisòstom, ell o el redactor final del text, considera que després de dos anys de presó a Roma, Pau va ser alliberat, d'allí va passar a Hispània, va regressar a Judea i després va retornar a Roma, on va morir condemnat per Neró.⁴¹ En realitat se suposa un pla de viatges massa ambiciós per la durada que caldria assignar-li. No es tracta que per aquesta nova informació necessàriament hàgim de negar la paternitat de Crisòstom per a aquestes homilies. No té res d'estrany que hagués conegut més informacions sobre l'apòstol Pau durant els anys que varen transcórrer entre les primeres predicacions i les darreres.

(34) Paul ALTHAUS, *Der Brief an die Römer*, übersetzt und erklärt von, (Das Neue Testament Deutsch, 6.- Verlag Vandenhoeck & Ruprecht), Göttingen 1959, pàg. 133.

(35) Otto KUSS, *Carta a los Romanos, Cartas a los Corintios, Carta a los Gálatas*, comentadas por, (Biblioteca Herder. Sección de Sagrada Escritura, 97.- Editorial Herder), Barcelona 1976, pàg. 165.

(36) Cf., AMENGUAL I BATLE, *Els orígens*, I, pàg. 47-55, on hi podreu llegir tant el text original com la traducció catalana.

(37) CIRIL JERUSALEM, "Catecheses de Spiritu Sancto", PG 33,369-1060.

(38) EPIFANI DE SALAMINA, "Panarion", 27,6,5-6, GCS, 25 (K. HOLL 1915), p. 309- PG, 41,373.

(39) JOAN CRISÒSTOM, "De laudibus Scti. Pauli", VII, PG, 50,512, "Homiliae in Matth.", 75, PG 58,589; "Homiliae in Act", 55,2, PG, 60,382; "Homiliae in Rm", 29,3, PG, 60,657; "Hom. 30,1", col.662; "Homiliae in 1Cor", 13,3, PG, 61,111.

(40) "Homiliae in 2Tm", PG, 62,659.

(41) "Homiliae in Hb", PG, 63,11.

L'únic occidental que va conèixer aquesta tradició és sant Jeroni (347-420),⁴² el qual va residir molt de temps a Palestina. I, finalment, hem d'esmentar el cultíssim Teodoret de Cir (393-466).⁴³

Jeroni, en una de les seves referències al viatge paulí, parla del fet que va predicar en diverses illes, que possiblement caldria considerar orientals, ja que les esmenta abans de parlar de la seva estada a Itàlia.⁴⁴ En canvi, la navegació, unida a l'arribada a unes illes occidentals, es troba esmentada per Teodoret, en el seu comentari al salm 116 (117),1, quan explica que Pau va realitzar la seva promesa escrita a Rm 15,24: "Va arribar fins a les Hispànies i va dur assistència a les illes que jeuen en la mar."⁴⁵

Aquests escriptors procedeixen de l'ambient siropalestí o, almenys, els que són d'un altre origen van tenir contactes amb aquesta zona i amb els representants de l'Església d'aquell espai. Els seus escrits, en referir-se a la nostra qüestió, semblen construïts a la llum de la carta de sant Pau als Romans. Els nostres autors hi manifesten la seva creença que la promesa feta va tenir el seu compliment. No té res d'estrany aquesta forma de deduir un fet d'una promesa anterior. Era en joc el prestigi i la credibilitat del pare de la major part de les comunitats cristianes. Tot amb tot, una promesa pot quedar sense compliment per moltes i molt justificades raons. Pau va poder no viatjar a Hispània per impedir-ho la salut, per falta de temps disponible, per raons econòmiques, per haver estat detingut per les autoritats romanes, etc. De fet, queda un període de temps sobre el qual mancam de notícies precises, i coincideix precisament amb l'etapa de la seva vida durant la qual hauria d'haver visitat l'extrem occident del món romà. Afegim un altre argument que apunten aquests autors: el promès viatge de Pau cau dins la trajectòria que s'aprecia en ell. En efecte, arrancant a Jerusalem, tendeix de cada vegada més cap a l'Occident. El seu conegut projecte era el d'anunciar l'Evangeli a tot el món, no trepitjant els peus a cap altre apòstol. L'horitzó cap a ponent, en aquest sentit, quedava expedit.

(42) JERONI, "Commentarium in Amos", II V 7-9, CCL, 73 (M. ADRIAEN 1963), 282-PL, 25,1043: *Paulus apostolus quasi turbo uiolentus et saeua tempestas, et tumentis maris gurges persequebatur, et opprimere nitebatur Ecclesiam Dei. Qui vocatus a Deo, effusus est super faciem uniuersae terrae, ut praedicaret euangelium de Ierosolymis usque ad Illyricum, et aedificaret non Super alterius fundamentum, ubi iam fuerat praedicatum, sed usque ad Hispanias tenderet et a mari Rubro, immo ab oceano usque ad oceanum curreret imitans Dominum suum et solem iustitiae [...]* (cf. Ps 18,7). "Liber de viris illustribus", 5, PL, 23, 615-617; "Ad Helvidium", 4, PL 23,186; "Ep ad Lucinum Baeticum", CSEL, 55, p. 1- PL, 22,669.

(43) TEODORET DE CIR, "Interpretatio in Psalmos, Ps 116,1", dins PG, 80,1805; "Interpretatio in quattuordecim epistolas Scti. Pauli: Ep Rm", 15,24, PG 82,213; Ep Philp, 2,25.26, PG, 82,568; "Ep 2 Tm", 4,17, PG, 82,856.

(44) "In Esaiam", IV, XI, CCL, 73 (M. ADRIAEN 1963) 155-PL, 24, 150-151: *et diuersas insulas et prouincias, ad Italiam quoque [...] ad Hispanias, alienigenarum portatus est nauibus.*

(45) "Interpretatio in Ps 116,1", dins PG, 80,1805.

Importància i límits d'aquesta tradició

No basta tenir present el nombre d'autors siropalestins esmentats. Hem d'afegir que els passatges que pertocuen a la tradició sobre aquest viatge és bastant superior al nombre d'autors que la testifiquen, com hem vist. Però encara la importància d'aquest corrent és major, perquè la representen persones llunyanes de la Hispània i sense particulars interessos per aquesta terra. Més encara, es tracta en general d'autors molt crítics, atesa l'època que van viure i van escriure. Per altra banda ens atrevim a llançar la hipòtesi que tots ells depenguessin d'una font comuna, que serien els esmentats Fets dels Apòstols apòcrifs. No podem confirmar amb proves fefaents aquesta hipòtesi; però creiem que hi ha indicis suficients per a sostenir-la. Més encara, no arribam a trobar una explicació satisfactòria al fet que siguin gairebé només orientals o moradors de l'Orient els que al·ludeixen al viatge paulí.

De fet, Carl Schmidt,⁴⁶ Edgar Hennecke i Wilhelm Schneemelcher,⁴⁷ Antonio Piñero i Gonzalo del Cerro,⁴⁸ que han estudiat i editat aquests documents, destaquen com la lectura d'aquests textos no herètics va tenir un públic molt ampli. A. de Santos Otero,⁴⁹ editor i traductor dels evangelis apòcrifs, recalca com la difusió d'aquesta literatura va ser molt major del que estam acostumats a pensar. I, en el nostre cas, l'influx d'aquests fets dels apòstols va tenir com a radi d'acció l'Orient.

Una tradició amb llacunes cronològiques i geogràfiques

Arribam a un moment en què modestament hem de dissentir del P. Zacarías García Villada.⁵⁰ És molt cert que la seva història de l'Església a Hispània va marcar una fita importantíssima i àmpliament reconeguda. Més encara, el seu esforç per situar en les degudes proporcions aquesta qüestió va ser notable. Amb tot, al nostre entendre, la suposició que va manifestar, que sobre el viatge paulí hi havia una tradició general i ininterrompuda, necessita matisar-se notablement.

No es tracta d'una tradició comuna, perquè, de fet, en la teoria d'escriptors que hem registrat, no apareixen representats els autors d'Itàlia. Més

(46) "Die alten Petrusakten im Zusammenhang mit der Apokryphen Apostelliteratur. Nebst einem neu entdeckten Fragment", *Texte und Untersuchungen*, 24 (1903) 151 i "Studien zu den alten Petrusakten", *Zeitschrift zur Kirchengeschichte* 43 (1924) 333.

(47) *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, II, Tübingen 41971, pàg. 178-179, 183.

(48) *Hechos apócrifos de los Apóstoles*, I, pàg. 4-6.

(49) *Los Evangelios Apócrifos*, (BAC 148), Madrid 31975, pàg. 5-11; cf., també, Armand PUIG, dins *Apòcrifs del Nou Testament*, (Clàssics del cristianisme 17), Barcelona 1990, pàg. 21-24.

(50) *Historia Eclesiástica de España*, I/1, Madrid 1926, pàg. 143.

tost el bisbe de Roma Innocenci I (402-417), que va tenir diverses intervencions en les Esglésies hispàniques, per afirmar la seva autoritat, nega que fora de Pere i els que van enviar ell i els seus successors, ningú no va fundar Esglésies a Itàlia, Gàl·lia, Hispània, Sicília i illes adjacents.⁵¹

Per tant, un contemporani de Crisòstom i de Jeroni contradiu la tradició, encara que sigui perquè vol defensar la primacia romanopetrina, amb el que s'allunya d'una altra tradició romana, que apel·la a l'autoritat dels apòstols Pere i Pau, i no solament de Pere. Les mateixes benediccions papals actuals en són un ressò. Pel que es refereix a la Gàl·lia, vam observar una absència total de testimoniats sobre aquesta tradició, sabent que en els segles IV-V hi va haver una estreta relació entre ambdues vessants pirinenques. Tampoc a Hispània, on els seus bisbes podien estar més interessats a presidir unes seus amb orígens apostòlics, no es van ocupar d'aquest esdeveniment. Coneixem bé les relacions de sant Cebrià de Cartago (+258) amb les Esglésies hispàniques. Però ni ell ni cap autor d'Àfrica no va fer memòria de la vinguda de Pau fins a Hispània. Sant Agustí, amic i corresponsal de sant Jeroni, igualment ben relacionat amb personatges hispans, un d'ells, Consenci, resident a Menorca, no s'uneix al monjo que va habitar a Betlem. Més aviat creiem que a Àfrica es pensava de manera diferent, com ho manifesta el papa africà Gelasi I (492-496). Aquest argumenta, com la resta d'autors, des de l'horitzó de la moral. Si uns admiren Pau per la seva constància i tenacitat apostòlica, Gelasi pretén defensar-lo, ja que segons ell no hauria complert la promesa d'arribar a Hispània perquè causes majors ho van impedir. Pau no va mentir, perquè li faltava la intenció d'enganyar.⁵²

De l'Il·l·líric i d'Egipte tenim sengles testimonis, Jeroni i Atanasi, respectivament; però ambdós van poder rebre la seva informació a Orient, com hem dit. De tota manera, pel que acabam d'indicar, no sembla que la tradició del viatge paulí a Hispània tingui ni l'amplitud, ni la solidesa, ni la continuïtat que sovint hom li ha atribuït.⁵³

(51) "Epistola" 25, 2, (13-03-416), dins PL, 20,552.

(52) GELASI I, "Epistula" 103, 24, a *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, 35/1, (O. GÜNTHER, 1885), pàg. 483, i PL, 59, 154.

(53) Cf. Demetrio MANSILLA REYO, *Geografía eclesiástica de España. Estudio histórico-geográfico de las diócesis*, I, (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Monografías. Núm. 35), Roma 1994, pàg. 64-65. No encertam a veure què vol dir l'autor, pàg. 65, nota 4, quan afirma que les fonts que al·ludeixen al viatge de sant Pau "son independientes de la carta a los Romanos". Tampoc no sembla adequat introduir el terme "diócesis", quan vol descriure els grups als quals hipotèticament s'hauria adreçat l'apòstol. Prescindim del que Manuel de SOTOMAYOR, "Los primeros tiempos del cristianismo en Andalucía", a *XX Siglos* 3-4 (1990) 20, qualifica de "leyenda de los llamados varones apostólicos". MANSILLA dedica més de vint pàgines a l'estudi de les Esglésies fundades per aquests barons. Segons la seva opinió, l'arqueologia i l'epigrafia vindrien a confirmar aquesta suposada antiguitat, cf. pàg. 84, quan no es confirma ni de lluny.

Vists aquests testimoniatges, no sembla que s'hagi d'excloure tallantment una interpretació dels textos que postuli el viatge paulí a Hispània i, per tant, el seu pas per les illes Balears i per la Tarraconense. Els dos testimoniatges més antics del viatge, la Carta de Climent de Roma i el Fragment de Muratori, encara que s'expressin molt breument, donen per fet que el viatge es va realitzar. Però no ens permeten descobrir quina informació tingueren sobre la realització del fet, per a poder afirmar que realment esdevingué el viatge.

Els Fets dels apòstols apòcrifs, contemporanis del Fragment, introdueixen un element important, massa oblidat pels historiadors, atesa la seva mentalitat continental. Es tracta de la precisió que el viatge de Pau, segons aquests escrits, es va realitzar per via marítima. Llavors, l'escala gairebé obligada era la que es realitzava en alguna de les illes Balears. De la mateixa manera que, en el cas que Pau hagués vingut per terra, seria improcedent situar la fita del seu començament a la Jonquera, car abans hauria hagut de travessar Itàlia, la Narbonesa, etc., també és una simplificació no prou justificada suposar que va arribar a Tarragona, Barcelona, o Gadir, directament, sense escales. El mateix argument serveix com a hipòtesi per a començar a parlar dels orígens del cristianisme al món hispànic. Tot començament d'aquest trajecte que no tingui presents les illes mediterrànies occidentals és simplificador, perquè ignora les vies de comunicació comercials, que eren les mateixes que transmetien les idees, els costums i les modes. També les formes religioses. Que les illes són petites, ningú no ho dubta. Però són allà on són, i al llarg de la història hispànica hom les ha conquistades per qualque cosa.

Cronològicament hem de fer un salt de dos segles per a enllaçar amb la següent baula d'aquesta tradició. Són els pares de l'Església orientals, o que van viure a Palestina, com Jeroni. Aquest i Teodoret de Cir tornen a recordar el caràcter marítim del viatge paulí, que per a ells va ser un fet.

La feblesa d'aquesta aportació és que no arribam a trobar el suport ferm que aquells autors van tenir per a sustentar-la. Tal vegada avui pretenem aplicar als autors antics un rigor documental que a ells no els va preocupar. Amb tot, aquesta manca deixa sempre insatisfet l'historiador del segle XXI.

Com a conclusió, podem dir que, amb els elements documentals disponibles, no és possible afirmar ni descartar el viatge de Pau a Hispània i, de passada, a les Balears, perquè els textos posteriors al Nou Testament no desfan el nus amb què ens tenen fermats les expressions genèriques d'Act 28,30-31, que hem esmentat. Hi ha un judici pel mig, que ens impedeix saber si Pau tingué o no llibertat de moviments, o si la llibertat vigilada possible li permeté arribar a Hispània.

SANT PAU EN L'ART DE MALLORCA

per Pere Fiol i Tornila

Tot celebrant enguany l'any de sant Pau (29.06.2008-29.06.2009) se'm demana una col·laboració i tot d'una vaig pensar en un treball que havia fet l'any 1963, tot recordant també l'aniversari de la vinguda de l'Apòstol sant Pau a Espanya.

Era evident que els actuals superiors del Seminari i més de dos professors del CETEM no en tenien ni idea, però la feina estava feta, jo en tenia la meua còpia i en la Biblioteca Diocesana, partint de l'obra publicada l'any 2005 sobre els Certàmens pel P. Gabriel Seguí, hi figurava. Bon començament. He de dir que aquell any (1963) jo estava embarcat en dos altres temes del LXV Certamen: el tema XII, historiant el període de 1891-1948 del nostre Seminari, i en el tema XXIII sobre la institució dels Seminaris pel Concili de Trento. Quan Parets i Sancho em cercaren pel tema VIII no em va fer gaire gràcia, però vaig acceptar fer el capítol primer, que seria presentar la part històrica sobre si Sant Pau havia vingut o no a Mallorca, i el culte, art i folklore serien per a ells, i així vam partir i així vam arribar a port. Ara, quan se'ns demana aquesta altra col·laboració, hem trobat adient que el capítol tercer "Devoció, culte i folklore paulí a Mallorca" sortís així com fou redactat l'estiu de 1963, sols retocant alguna modificació lèxica, atès el moment que vivia la nostra llengua aleshores i el moment juvenívol dels autors. Jo havia acabat el segon de Teologia i Parets i Sancho el primer. El capítol segon "Art religiós paulí a l'Illa de Mallorca" sí que l'he estructurat d'una altra manera, suprimint la descripció de les imatges, però fonamentat en la base de dades que foren recollides en aquell moment.

En la convocatòria del Certamen el tema VIII venia proposat com: "San Pablo en la historia, culto y arte de Mallorca. Premio ofrecido por el M.I.Sr. D. Lorenzo Tous, Lectoral y profesor del Seminario" (BOBM 1963 pàg. 195). El nostre treball, acabat el 25.01.1964, anava presentat amb el lema "Cum in Hispaniam proficisci coepero" Rom. 15,24.

Quan el prebost de Tarragona, Ferrer de Pallarès, l'any 1235, rebé del Papa Gregori IX (1227-1241), l'encàrrec de passar a Mallorca i arreglar, per a l'Església, totes les coses en el nou Regne, on hi tornava a brillar la fe que havia estat arraconada de 902 a 1229, començà a establir termes parroquials en una illa en què, malgrat estar dividida de 15 districtes sarraïns, sols era coneguda la ciutat de Mallorca. El resultat de la feina feta, el trobam en la butla de 14.04.1248, en la qual el Papa Innocenci IV (1243-1254) ens mostra les 35 parròquies que s'establiren a Mallorca: 16 de dedicades a Santa Maria, 5 a Sant Pere, 3 a Sant Joan Baptista, 3 a Sant Miquel, 2 a Sant Jaume i sengles a Santa Eulàlia, Santa Creu, Sant Bartomeu, Santa Margalida, Sant Llorenç i Sant Julià.

La tradició i devoció tarragonina a sant Pau sols hi quedà en la titularitat de la capella del Palau Episcopal, i en l'oratori a Santa Tecla, aixecat en les terres del mateix prebost tarragoní, en el terme de la parròquia de Sant Llorenç de Selva, en el lloc de Biniamar, oratori que dia 28.06.1804 esdevindria Vicaria in Capite i dia 23.01.1977 Parròquia, sempre conservant la titularitat d'aquesta santa tan vinculada a la figura de Sant Pau.¹

Per conèixer millor la presència de sant Pau a Mallorca, dividim l'estudi en aquests apartats:

1. Esglésies
2. Capelles
3. Imatges
4. Relleus
5. Pintures
6. Finestrals
7. Xilografies i Gravats
8. Orfebreria
9. Relíquies

1. ESGLÉSIES

1.1. La Capella del Palau Episcopal

Basta una simple ullada a l'edifici del Palau Episcopal per veure diferents estils i diferents escuts episcopals, que ens parlen d'un edifici aixecat i reformat en diferents estils i èpoques, cosa que també ens parla d'un edifici viu, emprat segons les necessitats pastorals de cada moment. És la casa i la Cúria del Sr. Bisbe, però també hi hem pogut veure la Biblioteca Episcopal,

(1) "Actes de Pau i Tecla". Obra apòcrifa de la segona meitat del segle II que, segons Tertul·lià, fou escrita a l'Àsia. Cf. Dom Miquel Estradé a *Apòcrifs del Nou Testament*. Col·lecció Clàssics del Cristianisme, núm. 17, pàg. 273.

l'Arxiu Diocesà, El Museu Diocesà, El Taller de Restauració i sense afeixugar la memòria també hi hem de posar il·lusions i projectes per a ubicar-hi el Seminari Conciliar (segle XVII), davant les pressions i urgències que arribaven de Roma. Sobre totes aquestes curulles sobresurt l'oratori dedicat a sant Pau. Té personalitat pròpia encapçalada per la façana que té la porta a l'exterior del Palau, oberta als fidels, on sens dubte hi participaven els veïns de cal Bisbe, en un moments que la Seu s'estava fent. Pens que ja estaria bastit l'edifici l'any 1238, any que Ferrer de Pallarès deixa Mallorca i s'estableix al recentment conquerit Regne de València com a Bisbe, i Ramon de Torrella és consagrat Bisbe de Mallorca, del qual sabem que ja tenia altres filiacions i devocions com a premostratenc que era.

La façana, amb porta d'arc redó, ens fa pensar en les esglésies dites de repoblament, com també l'arc interior que és de punta d'aglà, com tots els gòtics. La figura de Sant Pau, esculpida en la dovella que clou l'arc del portal, ens recorda la descripció del sant que surt en els Actes de Pau i Tecla: "Un home petit d'estatura, testa calba, camatort, cellajunt, un nas tirant a gros, ple de gràcia."²

El Bisbe Guiu de Terrena (1321-1332), sisè mitrat del nostre episcopologi, ja instituïa un benefici a l'altar d'aquesta església, i sabem que l'any 1565 era gaudit pel prevere Pere Joan Bibiloni.³

El retaule de Sant Pau que fou obrat per a aquesta capella fou encarregat pel primer bisbe mallorquí, Antoni de Galiana (1363-1375), al qui fins ara coneixem com Mestre del Bisbe Galiana, identificat recentment com Pere Marçol.⁴ Sabem que és aquest bisbe per les armes que hi ha pintades. Té tres cossos, predel·la i puntes. Sant Pau és al cos central i als carrers laterals hi ha escenes de la seva vida: la pedregada de Sant Esteve, Conversió, Predicant i Martiri. A les puntes hi trobam l'Anunciació als costats i al centre la Crucifixió. La predel·la és una referència eucarística o *imago pietatis*.⁵

1.2. Castellitx

"Sanctae Mariae et Sancti Petri de Montuiri" ens diu la butla de 1248. Sabem que Santa Maria quedà a Montuiri i Sant Pere passà a Castellitx,

(2) *Ibidem*, pàg. 280.

(3) Pérez Martínez, Lorenzo: *Las Visitas Pastorales de Don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*. Tomo I. Palma de Mallorca, 1963-1969, pàg. 68.

(4) Hi ha autors que l'atribueixen a Pere Marçol, obrat entre 1380 i 1384. Tina Sabater: *La Pintura Mallorquina del segle XV* UIB. Palma 2002. En canvi Carbonell a la *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, volum 3 (1996) i Gabriel Llopart a *Pintura Medieval Mallorquina*, Palma 1977, no l'identifiquen amb cap pintor.

(5) *Gran Enciclopèdia de la pintura i l'escultura a les Balears*, volum 3, pàg. 205-208. Passà per una acurada neteja, feta pel Taller de Restauració del Bisbat, l'any 2004, per passar a l'actual i renovat Museu Diocesà.

perquè en l'ordenació territorial que Jaume II fa l'any 1300, queden separades les dues viles. Castellitx i Algaida eren dues alqueries força importants en el *juz* aràbic de Muntui, la primera pertocà al rei i la segona als Hospitalers de Sant Joan, que també aixecaren una església dedicada a Sant Joan. En la tercera dècada del segle XV es determinà que la parròquia de Sant Pere passàs a Algaida perquè, per les carreteres, quedava més ben situada. També és el moment que l'antic nom de la parròquia de Sant Pere passa a ser compartit per l'Apòstol Sant Pau.

Aquest retaule, atribuït al Mestre de Castellitx, ha passat per una acurada restauració en el taller de J. M. Pardo (1997 a 1999). Consta de quatre carrers, dos de dedicats a Sant Pere, costat dret, i dos a Sant Pau, costat esquerre. En un hi ha la pintura de l'Apòstol i en l'altre passatges de la seva vida: Conversió, Predicació a l'Areòpag i Martiri.⁶

1.3. Oratori de Sant Pau a Cas Concos (Felanitx)

En el mes de maig de l'any 1722 Guillem Obrador, aleshores propietari de la possessió de Cas Concos, va obtenir, de les autoritats eclesiàstiques, el permís per a aixecar un oratori públic dedicat a sant Pau. Així consta en les Visites Pastorals del Bisbe Joan Fernández Zapata, juny de 1724, i en les del Bisbe Benet Pañellas Escardó, abril 1731. Per causes desconegudes aquest oratori romangué tancat al públic de 1737 a 1747, fins que Jaume Obrador, fill de Guillem, demanà al Bisbe Josep Antoni de Cepeda i Castro (1744-1749) poder-lo tornar a obrir, i així va ser, però ara mostra l'advocació de Sant Gregori el Gran. Sens dubte devocions o dels senyors o dels capellans que els orientaven.⁷

1.4. Església de Sant Pau a Manacor, ara Parròquia de Sant Pau

Les edificacions de la Parròquia de Sant Josep, erigida dia 27.05.1938, per a la ciutat de Manacor, obres que començaren l'any 1940 i foren beneïdes l'any 1946, havien quedat petites per a la nombrosa feligresia que l'envoltava i el solar no donava per a més, per això el nou rector (1961), Mn. Bartomeu Munar i Quetglas, pensà fer una nova edificació en el barri anomenat de la Torre. Sens dubte com a fruit de les celebracions jubilaris de l'aniversari de

(6) Resta sense identificar l'autor d'aquest retaule, si bé, les darreres publicacions tant l'atribueixen al Mestre de Castellitx com al Mestre de Santa Eulàlia. Sembla que fou fet entre 1400 i 1405. Tina Sabater, en l'obra citada, ens diu que podria ser de Narcís Bernat o de Guillem Arnau, atesa la influència que mostra de la pintura italiana i valenciana, cosa que es donaria en ambdós pintors, i no en Joan Pallisser, pintor que per la cronologia aniria bé, però per ara no se sap res sobre les seves relacions amb Itàlia o el Regne de València.

(7) FIOL i TORNILA, Pere. Parets i Serra, Joan. Sancho i Gili, Jaume: "Sant Pau en la història, culte i art de Mallorca", CERT-149 bis 1 en la catalogació feta recentment pel P. Gabriel Seguí a l'obra *Els certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*. Palma 2005, pàg. 23.

la vinguda de l'Apòstol a Espanya, es pensà posar-hi de titular Sant Pau. Dia 16.09.1963 Mns. Jesús Enciso i Viana (1955-1964) en posava la primera pedra. Seguint els plànols fets per l'arquitecte Josep Fortesa fou aixecada entre 1963 i 1965, convertint-se en la seu de la novella parròquia i prenent el nom de l'Apòstol, quedant el nom de Sant Josep per a l'edificació bastida entre 1940 i 1946.⁸

1.5. Parròquia de Sant Pau. Son Dameto, Palma

Per als serveis pastorals de les noves urbanitzacions de Son Dameto, Ses Cases Noves i Son Pisà fou erigida la Parròquia de Sant Pau dia 09.03.1971 i confiada als PP. de Sant Felip Neri. Són moltes les passes que s'han anat fent i ara s'aixecarà el nou temple parroquial, ja que fins ara ha anat emprant els baixos d'un edifici. Si bé ja té una Guarderia Infantil i un Col·legi, que també porten el nom de Sant Pau.⁹

1.6. Parròquia de Santa Tecla, Biniamar

Per ser aquestes terres del paborde de Tarragona sens dubte hi arribà la titularitat de Santa Tecla. Sabem que l'església ja estava aixecada l'any 1634 per la Visita que hi féu el Bisbe Joan de Santander (1631-1644) dia 27 de juliol. L'any 1804 fou erigida Vicaria *in Capite* i l'any 1977 Parròquia.¹⁰ A les darreries del segle XIX començà l'explotació de les mines de Son Odre, cosa que va fer duplicar els habitants del lloc, per això dia 25.09.1910 es posà la primera pedra d'un nou i grandíols temple parroquial, que resta inacabat.¹¹

2. CAPELLES

La part que ara començam he de dir que és un camp immens i que caldria molt de temps per a fer-ne una recensió, no vull dir exhaustiva, però sí significativa. La base de dades sobre la qual faig feina és el treball de certamen que vam fer, l'estiu de 1963, tot celebrant el centenari de la vinguda de l'Apòstol a Espanya: *Sant Pau en la història, culte i art de Mallorca*.¹² Llavors vam escriure a tots els rectors i als convents perquè ens donassin a conèixer la presència de Sant Pau en llurs temples. La resposta, record que no fou migrada, tampoc completa, però sobre aquesta base de dades treball.

(8) Fou erigida dia 27.05.1938 tenint com a titular Sant Josep. L'any 1961 el prevere manacorí Mn. Bartomeu Munar i Quetglas n'era nomenat nou rector. Dia 16.09.1963 el Sr. Bisbe Jesús Enciso i Viana posà la primera pedra del nou temple dedicat a Sant Pau.

(9) BOBM 1971, pàg. 35.

(10) BOBM 1977, decret de dia 20 de gener, pàg. 4.

(11) BOBM 1910 pàg. 324-326. la primera pedra fou posada dia 25.09.1910.

(12) *Vide* nota 7.

Malgrat que el mot “capella” pugui tenir diferents accepcions, aquí l’agafam com “recinte lateral d’una església, dedicat a contenir un altar i retaule de determinat titular”.¹³ Començaré per dir que sant Pau no és un sant “tradicional” per a les devocions de la nostra gent, i així com és normal trobar-nos, en moltes esglésies, amb capelles dedicades a Sant Josep, Sant Pere, Sant Antoni, Ànimes..., no és normal trobar capelles dedicades a l’Apòstol Sant Pau. Per ara podem parlar de:

2.1. Capella de sant Pau en el temple parroquial de Santa Maria dels Dolors (Manacor)

Aquesta imatge abans estava al retaule major de l’antic temple.

2.2. Capella de sant Pau i del Beat Ramon en la Casa Natal de Llull

Dins la primera capella de l’esquerra, quan s’entra a la capella fonda de l’Amor Diví, de l’església de Sant Felip Neri de Palma, s’hi troba avui un antic retaule que prové de l’antiga casa natal del Beat Ramon Llull. Aquest retaule presidia la cambra on es pretén que tingueren lloc les aparicions del Sant Crist al dit Beat. Aquesta habitació fou convertida més tard en capella. Dia 25.10.1609 era beneïda solemnement pel rector de Santa Eulàlia, aleshores el doctor Miquel Ferrer, en nom del Sr. Bisbe.

Al mig del retaule d’aquella capella s’hi col·locà una tela que representa l’adoració al Sant Crist pel Beat Ramon i Sant Pau. Aquesta tela del retaule, segons la ferma creença del P. Pasqual, és del segle XV, encara que els crítics d’avui li concedeixen més llarga avior, ja que la suposen anterior a la data de construcció de la mateixa capella.¹⁴ Consta positivament que els dies 25 de gener i 30 de juny, ambdós festivitats de Sant Pau, es deien misses a la tal capella i que hi anaven “llargues processons de ciutadans”.¹⁵ Això era l’any 1963.

Quan l’any 1864 va desaparèixer, enderrocat, aquell venerable edifici per fer lloc a l’actual Plaça Major, el darrer propietari de la casa, D. Ramon de Cererols, va voler donar aquest retaule al P. Francesc Molina, que acabava de restaurar la Congregació de l’Oratori a l’antiga església del Sant Esperit (avui Sant Felip Neri) i allà fou col·locat en el lloc abans descrit.¹⁶

2.3. Retaule de l’oratori del Palau Episcopal, ja descrit.

2.4. Retaule de Sant Pere i Sant Pau de Castelltix, ja descrit.

(13) ALCOVER-MOLL, *Diccionari Català Valencià Balear*, volum 2, pàg. 964.

(14) CAPÓ, Josep CO, “La casa natal de Ramon Llull”. A *Ponent*, primavera (1958) pàg. 8. A LXV Certamen científic literari (1963), TemaVIII, pàg. 30.

(15) *Ibidem*.

(16) *Ibidem*.

3. IMATGES

Dues són les maneres que normalment ens presenta la iconografia paulina. Una predicant, la manco freqüent. L'altra aguantant un llibre amb la mà esquerra i una espasa amb la mà dreta. És la imatge més estesa. A més d'aquests atributs he de dir que, sobretot en el segle XVIII, període al qual pertany la immensa majoria dels retaules dels nostres temples, és molt comú fer retaules de tres carrers, posant el titular del temple en el carrer central i els Apòstols Pere i Pau als carrers laterals. Aquesta reiteració escultòrica sens dubte té una significació ideològica, ja que tenim moltes parelles de màrtirs que bé podien acompanyar el titular del temple: Abdon i Senèn, Cosme i Damià, Crispí i Crispinià, Perpètua i Felicitat.... Pere i Pau, a més d'estar units pel martiri, són emblema de Roma, de l'autoritat pontificia, i no podem oblidar que els corrents jansenistes d'una part i el gal·licanisme de l'altra, en el segle XVII, menyspreaven l'autoritat papal i cercaven la manera d'enfortir més les Esglésies locals, fins i tot defensant la teoria conciliarista i reivindicant que és l'Església la que és infal·lible, no el Papa. Teories que es concretaren l'any 1682 en els quatre articles gal·licans presentats pel Bisbe Jacques Benigne Bossuet (1627-1704) en la *Declaratio cleri gallicani*:

1. Independència completa del rei de França respecte a l'autoritat romana en matèries temporals.
2. Superioritat dels Concilis Generals sobre el Papa.
3. Inviolabilitat dels drets i costums de l'Església gal·licana.
4. Consentiment de l'Església universal per donar valor als judicis pontificis en matèria de fe i costums.¹⁷

Aquestes idees fomentaren fort ferm la mollor en la disciplina eclesiàstica, contra la qual els papes Climent XI (1700-1721) amb les Butlles *Vineam Domini* (14.07.1705) i *Unigenitus* (08.09.1713). Innocenci XIII (1721-1724) amb la constitució *Apostolici Ministerii* (13.03.1723) alertava el clergat espanyol, i el seu successor Benet XIII (1724-1730), qui convocà un concili provincial en el Laterà l'any 1725, per estendre la reforma en la vida dels clergues, exigint una conducta exemplar i maneres de vestir pròpies de l'estat eclesiàstic, mentre declarava que la butlla *Unigenitus* era norma de fe per a tots els catòlics. El fet senzill de voler estendre la missa i ofici del papa sant Gregori VII a tota l'Església, enfurismà fort ferm les Corts Reials europees, ja que era ben coneguda i recordada l'actitud d'aquest pontífex en la lluita contra les investitures.

Un altre punt de forta controvèrsia era la discussió entre el Dret General de l'Església, no oblidem que no hi ha cap Codi de Dret Canònic, i el Dret

(17) VILANOVA, E., *Història de la Teologia Cristiana*. Facultat de Teologia de Catalunya. Barcelona, 1986, volum II, pàg. 565.

Particular de cada Església, afavorint, des de Roma, la implantació del Dret General sobre els drets particulars, com també la implantació del Ritu Romà sobre els altres ritus encara existents. Pensem que Sant Joan Maria Vianney (08.05.1786-04.08.1859) no va celebrar mai la missa en ritu romà, sempre en gal·licà, per això posar patent la figura de Pere i Pau en els temples i façanes de les esglésies, a més de ser una solució artística força fàcil, era també una manera d'enfortir i donar unitat a l'Església.¹⁸

Entre les imatges més significatives podem presentar:

- 3.1. Façana de l'oratori del Palau Episcopal (segle XIII).
- 3.2. Portal del Mirador de la Seu, tallada per Sagrera en el segle XIV.
- 3.3. Façana del temple parroquial de Sant Miquel (Palma). Obra feta per Miquel Tomàs (1730-1809)
- 3.3. Façana del temple parroquial de Felanitx.
- 3.4. Façana del temple parroquial de Muro (segle XVIII).
- 3.5. Capella de Sant Pau, parròquia de Sta. Maria dels Dolors de Manacor.¹⁹
- 3.6. Altar major de la parròquia de sant Pau. Manacor.
- 3.7. Altar major de la parròquia d'Algaida (segle XVIII).
- 3.8. Altar Major de la parròquia de Campanet (segle XVIII).
- 3.9. Altar major de la parròquia de Santa Maria del Camí (segle XVIII).
Obra de Pere Joan Obrador (1720-1792)
- 3.10. Altar major de la parròquia de Sencelles.
- 3.11. Altar major de la parròquia d'Alcúdia.
- 3.12. Altar major de la parròquia de Sant Joan Baptista de Calvià.
- 3.13. Altar major de la parròquia de Sant Bartomeu de Sóller.
- 3.14. Altar major de la parròquia de Sant Nicolau (Palma). Obra de Bartomeu Juan i Vaquer (+1723)
- 3.15. Altar major de la Casa de la Missió (Palma).
- 3.16. Altar major de la parròquia de Llubí.
- 3.17. Altar major de Sant Llorenç des Cardassar.
- 3.18. Altar major de la parròquia d'Andratx.
- 3.19. Altar major de la parròquia de ses Salines.

Ara seguirem presentant imatges de Sant Pau, però ja no les trobam al retaule major de l'església, sinó en altres indrets, però també posades a la pública veneració dels fidels.

(18) "Il suivit toute sa vie le rite particulier à l'église de Lyon" (la Diòcesi de Belley, que era on estava incardinat el sant, va adoptar el ritu romà l'any 1867). Trochu, Mng. Francis: *Le Curé d'Ars. Saint Jean Marie Baptiste Vianney*. Edit. Résiac 1983, pàg. 369.

(19) Ja s'ha dit que aquesta imatge pertanyia a l'antic retaule barroc del temple anterior.

3.20. Església parroquial de Sant Marçal, Marratxí, retaule de la Mare de Déu de Fàtima.

3.21. Església parroquial de Gènova (vora la font de Baptisme).

3.22. Església parroquial de Santa Creu (cor de la parròquia, abans a l'altar major).

3.23. Església parroquial de Selva (capella de Sant Antoni).

3.24. Església parroquial d'Artà (capella de Sant Antoni).

3.25. Pas del Sant Crist a Santa Maria la Major, Inca. Obra del segle XX.

3.26. Llit de la Mare de Déu. Campos.

3.27. Talla de pedra, al Museu Diocesà, sens dubte de la façana d'alguna església. Potser sigui provinent de l'antic temple parroquial de Manacor.

3.28. A la Seu, a l'entrada al presbiteri per la part de l'Evangelí.

3.29. A la Seu, a l'entrada plateresca de l'antic cor, ara a l'entrada de la sagristia dels Vermells.

3.30. Seminari Vell, ara casa de l'Església, a la capella, al començament del presbiteri. A la part de l'evangelí (segle XX).

3.31. Felanitx, monument escultòric de Sant Salvador. Talla feta per Tomàs Vila i allà posada l'any 1934.

4. RELLEUS

4.1. Museu Diocesà. Sens dubte provinent de la façana d'alguna església.

4.2. Basílica de Sant Francesc, retaule de la capella del Beat Ramon, obrat entre 1600 i 1611, episodi de la Conversió de Sant Pau.

4.3. Seminari Nou. En el retaule que obsequià (1960) Mn. Guillem Puigserver i Munar (1881-1960), obra de Tomàs Vila, situat en la capelleta que hi ha entre el portal segon i el presbiteri, hi ha els Apòstols Pere i Pau, un a cada part del Sant Crist.

4.4. Clau de volta del temple parroquial d'Artà.

4.5. Clau de volta del temple parroquial de Petra.

4.6. Clau de volta del temple parroquial de Felanitx.

5. PINTURES

Les escenes que es van reiterant ja sigui sobre taula o sobre tela són: la Conversió, Sant Pau predicant, el martiri, el sant en actitud contemplativa. Referent a la ubicació de la tela, les podem subdividir en

5.a pintures col·locades en algun retaule.

5.b les que formen part d'algun absis.

5.c quadres exposats a la veneració dels fidels.

5.d pintures que actualment romanen a les rectories.

- 5.e pintures que pertanyen a col·leccions particulars.
- 5.f pintures i medallons de difícil catalogació.

5.a pintures col·locades en algun retaule

- 5.a.1. Una sola vegada trobam l'Apòstol abans de la seva conversió. Quan és testimoni del martiri d'Esteve, tot recordant Actes 7,58b: "Els testimonis havien deixat els seus mantells als peus d'un jove que es deia Saule." Pintura en el retaule del Bisbe Galiana de l'oratori del Palau Episcopal.
- 5.a.2. Retaule del Bisbe Galiana (Conversió).
- 5.a.3. Retaule de Castellitx.
- 5.a.4. Retaule de l'ermita de Sant Miquel (Montuiri) (Conversió). Abans estava en el temple parroquial.
- 5.a.5. Retaule de l'altar major de Maria de la Salut.
- 5.a.6. Retaule de l'altar major de Mancor de la Vall (abans al Convent de Sant Domingo de Palma).
- 5.a.7. Retaule de la capella de la Puríssima de Mancor de la Vall.
- 5.a.8. Retaule de l'altar major de Santa Eugènia.
- 5.a.9. Convent de Sant Bernadí de Petra, retaule de la primera capella a la dreta.
- 5.a.10. Temple parroquial de Petra, a l'altar major.
- 5.a.11. Sant Domingo d'Inca, retaule on es guarda la Mare de Déu d'Agost, obra dels Oms (1592-1593).
- 5.a.12. Capella de sant Blai a la parròquia de Santa Eulàlia.
- 5.a.13. Oratori de sant Pere i sant Bernat. Palma.
- 5.a.14. Predel·la del retaule de l'altar major d'Algaida.

5.b pintures que formen part d'alguns absis

- 5.b.1. Absis del temple parroquial de Crist Rei de Manacor. Obra de Mn. Llorenç Bonnín (segle XX).

5.c quadres exposats a la veneració dels fidels

- 5.c.1. Sóller. Capella de l'Hospici.
- 5.c.2. Sant Domingo d'Inca, en el presbiteri, a la Cort Celestial, tot contemplant la processó de l'enterrament de Santa Caterina de Sena.
- 5.c.3. Seu de Mallorca, taula pintada que porta un papa no identificat. Capella lateral a la part esquerra de la basílica, pintura gòtica presentada per J. Post, pàg. 123.
- 5.c.4. Santa Eulàlia, Palma, quadre sobre el portal de la sagristia.
- 5.c.5. La Vileta, medalló a la capella de Sant Sebastià.
- 5.c.6. Sant Jordi, a l'absis del temple parroquial, obra de Mn. Llorenç Bonnín (segle XX).

5.d pintures que actualment romanen a les rectories

- 5.d.1. Rectoria de Sencelles.
- 5.d.2. Rectoria de Muro. Abans devia estar a la capella de Sant Pere, ara Sagrat Cor de Jesús (1902).
- 5.d.3. Rectoria de Llubí.
- 5.d.4. Rectoria d'Andratx.
- 5.d.5. Rectoria de Montuïri. Porta d'un antic sagrari. Obra probablement del segle XVI.
- 5.d.6. Rectoria de Sant Joan.
- 5.d.7. Rectoria de Randa.

5.e pintures que pertanyen a col·leccions particulars

- 5.e.1. Casal del Marquès de ca la Torre.
- 5.e.2. Palau Episcopal. Sant Pau i Sant Pere acompanyant Sant Benet.
- 5.e.3. Col·lecció del Cardenal Despuig número 132 del catàleg de Bover.
- 5.e.4. Ibídem núm. 227, que representa la Conversió de sant Pau.
- 5.e.5. Capdepera. Medalló al Centre de Joves d'Acció Catòlica.

6. FINESTRALS

- 6.1. Manacor, parròquia de Santa Maria dels Dolors.
- 6.2. Sóller, parròquia de Sant Bartomeu.
- 6.3. Felanitx, parròquia de Sant Miquel (1928).
- 6.4. Algaida. Temple parroquial (1958).
- 6.5. Inca, temple parroquial de Santa Maria la Major.
- 6.6. Inca, temple parroquial de Jesucrist Rei.
- 6.7. La Seu, capella dels Reis.

7. XILOGRAFIES I GRAVATS

- 7.1. Núm. 703 de la Col·lecció de Can Guasp. Conversió (1767).
- 7.2. Xilografia d'estampa, també de Can Guasp.
- 7.3. Missal mallorquí. Festivitat de sant Pere i sant Pau (1506).²⁰
- 7.4. Breviari mallorquí. "Del Breviari de la Santa Mallorquina, que es conserva com a relíquia al convent de Santa Magdalena de Palma, havem

(20) "Sabem que el Bisbe de Mallorca, Antoni de Rojas (1496-1507) va fer estudiar els manuscrits del missal diocesà, així com el breviari, a Mn. Joan Font i Roig, amb intenció de fer-los imprimir. Aquesta revisió, que es limità tan sols als manuscrits de la Seu, fou impresa a València als obradors de N'Antoni de Giunta, i acabada el dia 16 setembre de 1506. L'exemplar que havem consultat es conserva a la biblioteca del Marquès de Ca la Torre" Fiol, Parets, Sancho, Certamen citat, pàg. 52-53.

tret còpia de les pàgines més característiques: la primera, on es representen les figures dels prínceps dels apòstols Pere i Pau, un gravat d'importància per la seva peculiar faïçó; a la segona, que correspon a la festa de "in natali apostolorum Petri et Pauli" és una preciosa manifestació gràfica. Els tres gravats del costat són tres representacions paral·leles d'ambdós sants, amb la sola variant dels símbols distintius: a la part superior trobam els emblemes més comunament usats, les claus per sant Pere i l'espasa per sant Pau, a la central pareix que ambdós porten l'instrument del seu martiri, i, finalment, a la part baixa és el mateix símbol universal del martiri que porten amb les seves mans: la palma. Les altres dues fotografies ensenyen un nou gravat: l'encontrada de l'apòstol Pau amb Ananies a les afores de Damasc, després de la conversió del Sant."²¹

7.5. La Seu. Antifonari. Inicial gòtica amb què comença l'introit del dia de la Conversió.

8. ORFEBRERIA

Aquest gènere d'art, tot i ser d'expressió poc coneguda, ens ha proporcionat també el seu petit tribut al culte paulí a la nostra illa.

Deim petit tribut perquè, en conjunt, només havem pogut assabentar-nos d'un conjunt d'orfebreria paulina: el de l'església parroquial de Mancor de la Vall.

Els joiells en qüestió formen un conjunt que vulgarment anomenam de "quaranta hores", això és: una custòdia i 18 canelobres.

A la custòdia de plata, que pesa 50 kg i en cada un dels canelobres podem veure, al peu, un "alt relleu" que representa el cos de l'Apòstol com a motiu principal. La causa d'aquest especial motiu artístic en tal joiell ens és desconeguda. Només sabem que fou regalat tot el conjunt per don Sebastià Mateu, metge de Turixant, l'any 1923.²²

9. RELÍQUIES

a. La Seu. Ara de l'altar major hi ha pols dels ossos de sant Pere i de sant Pau.

b. La Seu. Ara de l'altar de la capella de Sant Martí.²³

(21) *Ibíd*em, pàg. 53.

(22) *Ibíd*em, pàg. 53-54.

(23) "Los primeros documentos, empero, de absoluta autenticidad, que poseemos acerca de este interesante punto [autenticitat de les relíquies] son los dos cortos pergaminos que tuvimos la suerte de descubrir en 28 de Noviembre de 1907, y se refieren a las consagraciones de los Altares Mayor y de San Martín de la presente Iglesia, en 29 de Septiembre de 1269 y 11 de No-

- c. La Seu. Reliquiari De ossibus Beatorum Petri et Pauli.²⁴
- d. Santa Maria del Camí. Can Conrado, a l'antic Convent de Mínims (tres relíquies).
- e. Pina, temple parroquial, duta per Mn. Gabriel Marià Ribes de Pina.
- f. Llubí, en un rústec reliquiari.
- g. Galilea.
- h. Monestir de Santa Maria Magdalena (Palma).

viembre de 1271, respectivamente, por el segundo Obispo de esta Diócesis D. Pero de Muredine; en los cuales pergaminos se habla de que el Prelado depositó en dichos altares reliquias de la Túnica o Camisa de la Virgen, de polvo de los huesos de los Apóstoles San Pedro y San Pablo, de los cabellos de Santa María Magdalena, y de algunos otros santos cuyos nombres no se puntualizan.” Miralles Sbert, José. “Las Reliquias y Relicarios de la Catedral de Mallorca”, a *Monumenta Maioricensia*, vol. I, Palma de Mallorca, 1961, pàg. 11.

(24) Íbidem, amb el número 156, pàg. 140, ens diu: “Reliquias del Apóstol San Pablo. A En la estatua de Santa María Egipcíaca, en la parte anterior de la base, hay unos huesos con inscripción: “Sant Pablo Apostol.” Seguint també en la mateixa dinàmica podríem posar la relíquia de Santa Tecla, que és descrita en el número 190, pàg. 155: “En el templete exagonal existe una reliquia con la inscripción “Os de Santa Tecla.”

DEVOCIÓ, CULTE I FOLKLORE PAULÍ A L'ILLA DE MALLORCA

per Joan Parets i Serra i Jaume Sancho i Gili

Unes lletres proemials

Després de prop de cinquanta anys ha tornat a caure en les meves mans un text que ja tenia completament oblidat. Un treball que tres bons companys, estudiants aleshores, carregats de millor voluntat que de la preparació científica adequada avui exigible, vàrem elaborar l'estiu de 1963 per presentar el curs vinent al Certamen que anualment es convocava en el Seminari Conciliar de Sant Pere, de Mallorca. Potser en el seu moment fóra adient, fresc i actual. Ara em sembla procedent d'un altre món..., d'un món que ja no és només història, sinó que ja em sembla prehistòria!

Però potser sigui precisament això el que encara avui li pot atorgar aquesta engruna d'interès necessari per a llegir-lo amb complaença: aquells llambreros d'un món que fou i que ja no serà mai més.

Això em mena, però, com a primera conseqüència, que aquell treball admeti ara poquíssims retocs i molt manco "actualitzacions", si no és en els aspectes més formals, de redacció o de simple presentació, a més d'adaptar-lo a la normativa ara vigent.

La resta s'ha de veure com el que fou...

I això és gairebé l'únic que hi hem fet.

Introducció

Tot el que hem vist fins ara es pot dir, en certa manera, paulinisme "estàtic" i representa aquell aspecte permanent i durador del mateix.

Volem ara, en aquest breu capítol, donar un esguard –ni que sigui molt succintament per l'escassetesa de materials– al paulinisme “viu”, movedís com la vida, al paulinisme popular que és bellugadís i canviant, fet vida en els costums i en la parla nostrada, la de les nostres tradicions expressives.

Com es podrà apreciar també, no parlarem només del culte i la devoció al sant, sinó que ens ha semblat adient ajuntar-hi també l'aspecte folklòric, en el sentit gairebé literal de “vida del poble”, és a dir, en les seves manifestacions més populars. Perquè, si és ver que la devoció popular es converteix adés en culte, resta sempre quelcom que no es tradueix exactament en aquest llenguatge de per si genuïnament religiós: hi ha una mena de devoció o d'encobiment del poble que té una tendència a expressar-se en costums, dites, refranys, cançons, gloses, llegendes..., un tant extrareligioses i, a voltes, fins i tot una mica xocants... Tot aquest bagatge paulí que hem pogut anar arrelgant pels nostres pobles, tot maldant copsar-ne el fons emotiu, intentarem ara exposar-lo amb un cert ordre i per matèries complementàries.

Veritablement no ens podem gloriejar d'unes tradicions molt abundoses en aquest sentit, ni tan sols d'una coneixença molt arrelada del nostre Sant. Malauradament el nostre poble quasi “desconeix” la figura pròcer de l'Apòstol. I quan diem “desconeix” ens volem referir al fet constatat de l'escassa penetració que el culte i la devoció al Sant Apòstol ha aconseguit assolir entre els mallorquins de tots els temps passats; probablement, entre altres causes, per la seva habitual conjunció amb la figura senyera de l'apòstol Sant Pere, que tanta rellevància ha assolit dins el nostre poble i que, en certa manera, ha eclipsat la festa de Sant Pau.

Per a adonar-se que aquest coneixement i, per tant, també la devoció popular de que parlàvem són prou esquifits dins el nostre poble, basti dir que, a la pregunta de l'enquesta que, per tal de fer aquest estudi, presentàrem a un centenar de persones ben coneixedores de la matèria, formulada amb els següents termes: “*Creu que la devoció a S. Pau està arrelada en el nostre poble?*”, aproximadament un vuitanta per cent ens va respondre amb una clara negativa i, quant als restants, es conformaren en afirmar que no ho podien assegurar...

Però el cert és que no hi va haver cap resposta clarament afirmativa.

Ens atrevim a dir que aquest desconeixement va molt lligat al desconeixement bíblic que ha patit el poble cristià d'aquestes illes durant molts segles, i aventuram que un aprofundiment en el coneixement del Nou Testament per part del nostre poble cristià duria amb tota seguretat a una valoració de l'obra de l'Apòstol i, ensems, de la seva persona.

Una volta establertes aquestes afirmacions generals, passam ja a concretar el que hem pogut arrelgar sobre aquesta qüestió.

* * *

Culte i devoció

Ajuntam aquí els dos termes de *culte* i *devoció* perquè no és la nostra intenció referir-nos primordialment al culte litúrgic que, com a imperat, celebren indistintament les nostres esglésies els dies que pertoca. Aquest és un culte universal i comú de l'Església. Ens volem referir aquí especialment a la participació que el poble pren o prenien en tals actes litúrgics, com també al culte específic que algunes esglésies dediquen o dedicaven al Sant.

És o era costum d'alguns pobles (i així consta de Sant Llorenç des Cardassar, Santa Maria del Camí, l'església de la Missió de Palma, etc.), encendre el dia 25 de gener, festa de la conversió de Sant Pau, dos ciris davant les imatges o les figures del Sant, i solia succeir que aquell mateix dia la seva capella o figura fóra visitada per aquell grupet de persones piadoses més afectades de visitar sants...

Pel demés, el que resta del poble no se n'adonava ni del sant ni de la festa.

A altres llocs, en canvi, ha succeït que celebracions particulars feren que la festa de l'apòstol fos reemplaçada per altres commemoracions: tal era el cas de Felanitx, per exemple, que tal diada celebrava amb especial solemnitat la conversió del Beat Ramon Llull, així com també ho fan des de temps enrere a l'església de Sant Francesc de Palma, on els Claustres de Professors i un considerable grup d'alumnes del Seminari Conciliar de Sant Pere i dels Instituts d'Ensenyament Secundari de Palma hi acudien per tal d'honorar el Beat mallorquí.

També, com hem fet notar abans, el fet que la festa de Sant Pau del 29 de juny vagi litúrgicament unida a la de Sant Pere i que aquest darrer sigui el patró de moltes confraries marineres com també d'algunes poblacions, com és el cas de la Colònia de Sant Pere d'Artà o també del Port d'Alcúdia, etc., ha fet que, a efectes populars, la festivitat conjunta quedi solapada i s'ha produït una dissociació entre ambdues figures amb preponderància gairebé exclusiva del primer dels apòstols. Malgrat això, hi ha pobles que han mantingut la celebració conjunta dels dos sants, com és el cas d'Algaida que té per patrons ambdós apòstols i el dia 29 de juny de cada any se celebren les festes patronals de la forma acostumada a la nostra illa: festes cíviques i religioses "*amb Completes solemnes, Ofici major, amb assistència de les autoritats, i amb sermó d'un 'predicador extern'*" com resa una resposta a l'enquesta que allà hi vàrem fer.

Finalment cal dir que a la Seu de Mallorca, segons resa la consuetud vigent almenys fins l'any 1963, el dia 25 de gener hi ha "Eloi Menor", això és, que el cant de Tèrcia i de Vespres el presideix un Beneficiat, el qual presideix també l'Ofici Conventual. El dia 30 de juny, commemoració de Sant Pau, hi

ha “Eloi Major”, és a dir, Prima, Tèrcia i Vespres presidides per un canonge, que també celebra l’Ofici Conventual.

Aquestes són les principals manifestacions específiques del culte paulí que hem constatat que se celebren a Mallorca.

Pel que fa a manifestacions civils d’honorança al sant sols cal donar compte de la dedicació d’un carrer a l’Apòstol a la petita Colònia de Sant Pere, d’Artà. Aquest idíl·lic raconet de Mallorca és l’únic, al nostre saber, que té un carrer dedicat a Sant Pau. La seva proximitat a l’ermita de Betlem, fundada i regentada pels ermitans de Sant Antoni i Sant Pau, ens podria fer pensar que, tal volta, aquest carrer fos en honor del sant ermità i no de l’apòstol. El fet, però, que alguns altres carrers paral·lels o confrontants estiguin dedicats a Sant Pere i a cada un dels quatre sants evangelistes ens fa pensar decididament el contrari.

Folklore

Hi ha encara unes altres manifestacions que, sense ésser de caire religiós, demostren un cert coneixement i encobeïment del Sant o de la seva festa i que es tradueixen en refranys, dites, cançons, gloses, llegendes, costums... De cada una d’aquestes manifestacions populars procedirem tot seguit a parlar-ne un poc.

Refranys

El nombre de refranys referents a sant Pau que hem pogut arrebregar és així mateix considerable. En alguns casos, però, no resulta gens fàcil discernir si estan referits al sant apòstol o al sant ermità. Especialment dificultós resulta fer-ho en aquells casos que fan referències a qüestions del *temps* i de *l’agricultura*: la proximitat temporal entre les festes de la Conversió de Sant Pau apòstol (25 de gener) –la més coneguda a Mallorca– i la festa de Sant Pau ermità (15 de gener) fa que els contextos dels refranys no proporcionin en molts de casos gaire indicis al respecte.

De Sant Pere i Sant Pau

Hi ha, però, alguns trets que sí que permeten palesar la clara referència al sant Apòstol. En primer lloc, queda prou clara l’atribució a l’apòstol en tots aquells casos en què en el mateix refrany es fa també referència a l’apòstol Sant Pere. Vet-ne aquí alguns exemples:

“Si no ho té sant Pere, ho manlleua a sant Pau”

que es diu pel pla de Mallorca (a Manacor especialment) i que significa la compenetració entre dues persones o famílies que s'ajuden mútuament en tot el que poden.¹

A altres parts de Mallorca es coneix també el següent refrany:

“Amb excuses d'en Pere, en Pau s'escalfa”,

volent significar el fet d'aprofitar-se alguna persona d'uns avantatges que no li pertanyen per si, sinó tan sols per la seva relació amb algú altre.²

Un altre n'hi ha encara de molt antic i d'una curiosa explicació. Aquest refrany que ja trobam emprat en el segle XV³ es refereix sens dubte a l'anomenat “privilegi paulí” respecte al matrimoni, i encara és en ús en alguns pobles de Mallorca en un sentit un tant maliciós i quelcom anticlerical, ja que atribueix en general al clero la interpretació i aplicació de tal privilegi de forma arbitrària i segons les pròpies conveniències.

El refrany diu així:

“Si els lliga sant Pere, els dispensa sant Pau”

L'antiga escriptura a què ens hem referit abans diu així:

“Si'ls lliga sent Pere, dispense-y sent Pau”⁴

Del temps

Així com aquests refranys que uneixen els dos noms de Pere i Pau no presenten cap dificultat a l'hora de constatar que el nom darrer està clarament referit a l'apòstol, no passa el mateix quan els refranys fan referències a qüestions del *temps* o de *l'agricultura*, ja que la proximitat entre les dues festes de Pau ermità i Conversió de Pau apòstol fa que el que es pot dir d'una d'elles escaigui també per aproximació temporal a l'altra.

De la major part dels refranys que sobre aquestes qüestions aportam com usuals a Mallorca ens hem pogut cerciorar d'alguna manera del seu sentit genuí o del que li sol donar el poble. D'una petita part, però, no queda massa clara la seva referència. Tot i això, els hem volgut incloure també en aquest recull per tal de donar constància del seu ús.

(1) El DCVB d'Alcover/Moll també el recull amb el següent significat: “Vol dir que si no trobam protecció a un lloc, cal cercar-ne a un altre” (Alcover/ Moll, DCVB. Vol. 8, pàg. 462).

(2) Aquest refrany el recull també amb la seva variant “*Amb l'excusa d'en Pau, en Pere s'escalfa*” el DCVB d'Alcover/Moll, que li atribueix aquest sentit de “aprofitar-se del nom d'un altre per a obtenir beneficis”. (Alcover/Moll, DCVB, vol 8, pàg. 340).

(3) “Lo procés de les olives e disputa dels jouens hi (sic) dels vells”. València, 1497. Obra de diversos autors valencians (Mn. Bernat de Fonollar, Joan Moreno, Mn. Jaume Gaçull, Narcís Vinyoles i Baltasar Portell) que està reproduïda i inclosa dins el *Cançoner Satiric Valencià* de R. Miquel i Planes. Pàg. 5-80.

(4) *Ibidem*.

A Mallorca, almenys a la part rural, se solen agrupar uns determinats temps o èpoques de l'any amb una denominació comuna i genèrica de “*Ses Festes*”. Així diem, per exemple, “*davant festes*”, “*per ses festes*”, “*passat festes*”... i amb aquestes denominacions no volem indicar solament una determinada diada o una data concreta de l'any, sinó un conjunt de celebracions ciutadanes, religioses i cíviques, ben conegudes de tothom. Així quan s'acosta Nadal es parla de “*Ses Festes*” referint-se a tot el temps nadalenc i això, de més, en un sentit molt ample: no sols referit estrictament a les diades de Nadal, Cap d'Any, els Reis... S'allarguen fins aquelles diades de gener que són especialment populars, com és el cas de Sant Antoni Abat a la pagesia o la de Sant Sebastià especialment a Palma. Passades aquestes, aleshores han “*passat festes*”..., però no abans!

Per això creim que el refrany popular que diu:

*“Sant Pau / tanca ses festes amb clau...
manco la Candellera / que li ve darrere”*

s'ha de referir necessàriament a la festa del 25 de gener, altrament no es tendrien en compte les festes de Sant Antoni o Sant Sebastià, que en quedarien excloses si el refrany es referís a sant Pau ermità de dia 15.

També són característiques les dites populars que fan al·lusió a l'avançament o el retard de la claror dels dies, per exemple: “per Nadal, una passa de gall / per Sant Antoni, una passa de dimoni” vol significar que per aquestes saons el dia s'ha allargat ja un grau ben coneixedor. Així també el nostre refrany:

“Per Sant Pau / una hora hi cau”

fa referència que el dia, per a final de gener, s'ha allargat prop d'una hora.

És sabut també per tot pagès que “ses calmes de gener” solen fer crisi cap a finals del mes, i aleshores és quan també pareix decidir-se la curta o llarga durada de l'hivern que encara resta:

*“Per sant Pau es dia s'atura, s'ho pensa...,
i recula o avança”*

“Per sant Pau / s'hivern se'n va..., o s'hi ajau !”

Perquè ja se sap que:

“Sant Pau / obri s'hivern..., o el tanca amb clau!”

Si les dites “calmes de gener” s'allarguen desmesuradament, és ben segur que els darrers i definitius freds de l'hivern vendran amb retard i així es deturará considerablement l'arribada de la primavera i també l'estiu, perquè ja

se sap de sempre que “*es temps no queda mai penjat en el cel...*” i que “*si no plou de prest, plourà de tard!*”, de tal manera que diuen els pagesos mallorquins que:

*“Si plou per sant Pau / hivern, adéu-siau !
i si fa sol / ve un hivern nou.”*

Amb aquest mateix significat trobam també un altre proverbi que es refereix a la Candelera (festa de dia 2 de febrer),⁵ per la qual cosa resulta prou evident que aquest sant Pau a què fan referència els esmentats refranys és el de finals de gener i no el de mitjan mes.

Agrícoles

Adesiara no resulta gens fàcil destriar clarament aquelles dites o refranys referents al *temps* d'aquelles altres que són clarament *agrícoles*, atès que durant molts de segles el poble mallorquí ha estat un poble primordialment pagès i que l'agricultura està sempre, sempre pendent del bon o del mal temps.

Gairebé totes les dites o els refranys referents a l'agricultura i relacionats amb l'apòstol Pau cuiden sempre de fer notar la necessitat que per aquelles saons de finals de gener el temps sigui temperat, sense vent, ni neu, ni gelades..., i millor encara si no hi ha excés d'aigua:

“Sant Pau mullat / tot l'any esbarriat!”

“Sant pau ras / de collita omple es cabàs!”

“Sant Pau ventós / fam, guerra (?) i plors...”

“Sant Pau nevat / any de fam assegurat!”

N'hi ha d'altres també que, referint-se a la mateixa festa de gener, donen bons consells sobre el que és o no oportú fer en el camp per aquella temporada. Tal és el cas del següent:

“Per sant Pau / es sembra s'all”

I ja se sap que els alls sembrats aquest dia són bons “*per a un necessari*”.⁶

Expressions i locucions

Diu Miguel de Unamuno a una de les seves obres que l'esperit d'un poble es coneix per les seves interjeccions. Els sentiments, el temperament i les característiques d'una comunitat humana tenen tendència a expressar-se en

(5) “Si la Candelera plora, s'hivern és fora / i si riu, lluny és s'estiu!”

(6) Respecte a la creença popular sobre les virtuts curatives dels alls sembrats el dia de Sant Pau (25 de gener), en farem més avant una més extensa referència.

els seus proverbis i en les seves exclamacions. Nosaltres hi afegiríem que també la seva cultura i el seu moment històric donen un o altre contingut a aquestes manifestacions de l'ànima d'un poble.

La seva història i la seva cultura han fet que el poble de Mallorca hagi viscut des de segles arrere embolcallat dins unes creences religioses que gairebé constituïen de manera preeminent el seu *weltanschauung*, la seva comprensió total del món. No és estrany, doncs, que moltes de les expressions dels mallorquins vagin molt sovint tenyides d'elements també religiosos. Entre aquelles n'hi trobam a bastament que fan referència a sant Pau. Són, però, tan múltiples i amb tantes variants que sols en podem fer una mena d'esquematzació que podríem sintetitzar més o manco així:

- “*Jesús, Sant Pau...!*” (emprada a la part de llevant de Mallorca)
- “*Sant Pau gloriós!*” (emprada gairebé a tot Mallorca)
- “*Ai, Sant Pau gloriós!*” (variant de l'anterior a parts de llevant)
- “*Ai, Sant Pau!*” (emprada gairebé a tot Mallorca)

I a algunes contrades de parla popular tradicionalment més barroca:

- “*Oh gloriós Sant Pau, assistiu-nos!*” (Manacor)
- “*Sant Pau gloriós, assistiu-nos!*” (variant)

Etc.

Per altra part, tenim també algunes expressions o frases fetes que anomenen el nostre sant i que volen significar –no arribam a copsar-ne els motius– coses ben diverses i àdhuc paradoxals.

Vet-ne aquí algunes d'elles:

A una persona alta i ben plantada, paradoxalment amb el que se suposa de la figura de l'Apòstol, se li diu que és

“alt com un Sant Pau”.

Tal volta succeeix la mateixa paradoxa que hi trobam en el que fa referència a Sant Cristòfol, que la tradició contempla com a gegantí i, en canvi, la dita popular li diu “*Sant Cristòfol nan*”...

Així com també tenim que d'una persona un poc curta de gambals i d'enteneniment un tant obtús se'n diu que és un “*pur*” o un “*betzol*”, etc., així també a Mallorca se li diu que és “*un Pau*”; i a un qui “*fa es beneit*” li diuen que “*fa es Pau*”.⁷ El motiu de tals expressions no el sabem copsar.

Una altra expressió hem trobat encara usada arreu de Mallorca –i d'aquesta sí que sembla que en podem trobar una explicació adient– que fa clarament referència a l'Apòstol. És el nom que se solia donar antigament a l'epilèpsia:

(7) Així també es troba recollit en el DCVB d'Alcover/Moll, vol. 8, pàg. 339.

“El mal de Sant Pau.”

És sabut que hi ha bastants d'escriptoristes, almenys entre els antics, que solien atribuir, amb més o manco fonaments, aquesta malaltia a l'Apòstol. Tal volta es basaven en aquell verset de la Carta als Gàlates on diu que davant la prova de la seva malaltia no el depreciaren els gàlates ni “*escopiren*”⁸ davant d'ell. Aquest costum d'escopir, demostrant repulsió, la tenien, segons conta J. Holzner,⁹ els supersticiosos orientals davant un atacat per la “*infermetat sagrada*”, o sia, l'epilèpsia. No és estrany, doncs, que indirectament se sospitàs que l'apòstol sant Pau patia aquest mal i d'aquí que s'anomenàs amb el seu nom tal malaltia.

Cançons i gloses

Cançons i gloses se'n troben a Mallorca que fan referència a les més diverses i insospitades qüestions. La nostra terra és terreny de sentiments i aquests brosten molt sovint en forma de cants i altres manifestacions líriques de faïçó ben diversa. Aquests sentiments es poden manifestar poèticament en formes cultes i elegants –com en el cas dels poetes de l'Escola Mallorquina– com també es manifesten molt sovint i extensament dins uns paràmetres humils o elementals, com en el cas de les “gloses” o les cançons populars. A la nostra terra mai no hi han mancat aquests poetes populars –anomenats també “glosadors”– que, sense massa pretensions literàries, han palesat aquesta vena lírica tan pròpia de la nostra gent.

Hom podria dir, fins i tot, que dins cada mallorquí hi dorm un glosador.

De tot es fan cançons a Mallorca...¹⁰

Així, doncs, tampoc no podien faltar algunes gloses que, directament o indirecta, fessin referència a Sant Pau.

Malgrat això, com que aquesta vena poètica de què parlam s'alimenta sempre de la vida pròpia del poble, quan aquest poble no ha arribat a cop-sar plenament una idea o no ha assolit uns determinats sentiments, tampoc no es pot suposar lògicament trobar-hi una esponerosa manifestació artística que els tenguí com a base.

A Mallorca, ja ho hem enutjosament repetit, no han calat mai molt profundament i extensa ni els coneixements ni la devoció d'aquest sant. No calia, doncs, esperar-hi abundoses expressions poètiques al respecte.

(8) Gal. 4, 14. Algunes altres versions ho tradueixen simplement com a “mostrar repugnància” o “mostrar repulsió” (v. més ampla explicació en el llibre de la nota següent).

(9) HOLZNER, Josef, *San Pablo, heraldo de Cristo*. Barcelona 1961, pàg. 122.

(10) Vegi's el que manifesta en aquest aspecte el P. Rafel Ginard Bauzà en el pròleg d'*El cançoner popular de Mallorca*. Ed. Moll. Bib. “Les Illes d'or” n° 76. Palma, 1960.

Vàrem consultar, en el seu moment, els més destacats folkloristes mallorquins per tal de poder establir l'abast del tema paulí dins els cançons populars de la nostra terra..., amb uns resultats no per esperats manco decebedors: a Mallorca no hi ha cançons o gloses paulines...

Tan sols a força d'escorcollar i de preguntar a gent vella vàrem poder finalment recollir només tres cançonetes o gloses que anomenen sant Pau. D'una d'elles no cal dubtar que es refereix a l'apòstol, pel seu sentit implícit. De les altres dues, pel que es diu del sant, no sabem amb certesa a quin sant Pau es puguin referir, però sí que ens permeten conjecturar-ne algunes probabilitats.

La primera d'aquestes cançons té les traces típiques de la glosa mallorquina de sis versets consonàntics de vuit síl·labes mètriques (set síl·labes, amb la final aguda) aparellats el primer amb el quart i el cinquè, i el segon amb el tercer i el sext.

Diu així:

*“Sant Pau va anar predicant
voriu, voriu (sic) de la mar,
per sa muntanya i pes pla,
per tot arreu batiant,
predicant i confessant
el món sencer va voltar.”*¹¹

Com es pot apreciar, tot el seu contingut dóna un esguard a la noció que té el nostre poble de l'apòstol Pau. Tot i essent una visió una mica ingènua, no li passa per alt l'essencial missió i els treballs de l'incansable apòstol de Jesús.

Les altres cançons a què ens referíem abans són de quatre versets i de distinta faïçó. A totes dues s'atribueixen a Sant Pau unes virtuts curatives distintes, i una d'elles ens sembla més fonamentada que l'altra. Les dues gloses són del gènere anomenat “de picat”, és a dir, cançons que volen –i ho aconsegueixen, per cert– tenir “esperons”... Ataquen maliciosament persones o costums amb una mena de ressentiment que no és tampoc el verí de l'odi:

*“M'han dit, perla preciosa,
que de mi queixosa estau.
Comanau-vos a sant Pau,
que no torneu rabiosa...”*¹²

Com es pot veure, en aquesta glosa s'atribueix a sant Pau una virtut especial per a guarir de la “ràbia”, malaltia que se sol contreure per una mossegada d'animal. Quan parlem de les creences populars direm que s'atribueix

(11) La transcrivim com ens la digueren.

(12) Aquesta glosa ens la va dir D. Andreu Ferrer Ginard, gran folklorista i músic.

també a l'Apòstol la mateixa virtut contra el verí o picades verinoses d'animal. Potser això sigui degut al passatge dels Fets dels Apòstols on es conta que Pau fou picat per un escurçó sense sofrir-ne cap dany?¹³ Nosaltres ens inclinam a pensar-ho així, sense poder, però, donar-ne més arguments.

La darrera cançó diu així:

*“Comanau-vos a sant Pau,
que cura de mal-de-ventre;
jo en tenc en es meu carrer
de dones que en tenen sempre.”*¹⁴

Aquesta virtut de guarir de dolors intestinals no sabem certament per quin concepte s'atribueix a sant Pau ni podem sospitar tan sols quina relació pugui tenir una cosa amb l'altra. I aquesta observació és vàlida en relació amb qualsevol dels dos sants Paus.

* * *

Abans de passar a descriure les creences populars paulines a Mallorca hem de dir que d'aquelles cançons del gènere folklòric/religiós anomenat “goigs”, amb referència a Sant Pau i que fossin pròpies de Mallorca, no en vàrem trobar cap ni una, per bé que ho malavejàrem.

Altrament, sí que se'n troben bastants a Catalunya i a València.

D'ells no en farem referència perquè cauen fora de l'àmbit d'aquest estudi.

Creences i costums

Les creences generen costums i els costums reforcen les creences.

I ve un punt, després de molt de temps, que ja no es pot destriar molt bé qui ha engendrat a qui... Les tradicions mantenen unes pràctiques de les quals ja no se sap molt bé quins en foren els orígens ni en què es basen realment. Aleshores aquestes pràctiques o costums molt sovint poden esdevenir en simples supersticions... I entre les creences, els costums i les supersticions, tot alhora, és on hem de situar aquestes pràctiques de les quals ara volem parlar perquè mantenen una connexió clara amb la figura, la festa o la diada de Sant Pau apòstol.

(13) Ac 28, 3ss.

(14) La canten a Artà. Ens la va dir també D. Andreu Ferrer amb la següent explicació: Allà, “tenir mal de ventre d'alguna cosa” ho diuen d'una persona que vol borinejar, xafardejar, tafanejar, o posar-se amb les coses dels altres...

Creences, costums o supersticions...

El cert és que, per una causa o per l'altra, algunes d'aquestes pràctiques "funcionen"! I això fa que es reforci el costum o la tradició, i que, d'una manera acrítica, ho faci també la "creença" que d'antuvi els sustentava, i que s'estableixi així una suposada connexió causa/efecte que es pot mantenir i reforçar durant molt de temps, mentrestant no arribin unes explicacions més raonades i acurades dels fets.

Però no ens pertoca a nosaltres fer-ne ara i aquí una anàlisi crítica d'aquest aspecte de la qüestió, sinó tan sols donar-ne constància de l'existència.

Un dels costums que trobam a la nostra pagesia es basa en la saviesa antiga d'aquell refrany esmentat: "*Per Sant Pau / es sembra s'all*". És costum antic i freqüent entre la gent del camp que el dia 25 de gener, dins els baixos de l'hort o més sovint en el petit tancat de vora "ses cases", se sembrin cada any un grapat d'all. La madona de la casa els sembra i en cuidarà fins que el dia de Sant Joan (24 de juny), de bon matí, en farà la collita i els guardarà després amb especial cura per tal que durin frescs fins l'any que ve, ja que aquests alls "*són bons per a un necessari*", és a dir, que tenen uns determinats i provats poders curatius: tenen l'especial virtut de guarir els "*grans*", com també la tenen per a "*matar els cucs*" que afecten els minyons. Si fos necessari –o en el cas poc probable que alguna madona s'hagués oblidat i li hagués passat per alt en aquella diada sembrar els seus propis alls– els veïnats s'assisteixen sempre entre ells proporcionant-se aquests remeis tan apreciats.

Els pagesos miren sempre d'haver de passar poc per l'apotecaria.

Alguns n'hi haurà que pensaran que aquests efectes curatius tenen molt a veure amb el sant... D'altres, però, molt més empírics, pensaran que són aquestes dates hivernenques les que determinen els resultats..., i tots plegats donarien per ben cert que, si algun dia s'intercanviassin les festes de sant Pau i sant Joan, a cap pagès o pagesa mallorquins se'ls passaria pel cap sembrar els alls pel mes de juny... És curiós, però, que aquesta virtut curativa no s'atribueixi al comú dels alls hivernencs que se sembren pocs dies després, a principis de febrer, i segons el vell aforisme:

*"Per Sant Blai / es sembra s'all."*¹⁵

Altres costums hi ha també relacionats amb l'agricultura que prenen com a fita aquesta diada de gener, com és ara el temps de podar les parres. Els entesos en la matèria afirmen que per Sant Pau és el temps propici per a deixar-les ben coronades o per a esmotxar-ne les sarments i llevar-li les so-

(15) ALCOVER/MOLL, o.c., vol. 1, pàg. 570, recull un aforisme semblant, a Catalunya.

breres, perquè “els pàmpols no n’engreixen i els raïms se n’inflen” i com ja se sap: “curta sarment / verema llarga”...

Es diu també, i es dóna per ben cert, que els ous posts aquesta diada “aguanten tot l’any”.

Finalment, hi ha una altra creença o costum popular, tal volta la més coneguda i extensa a Mallorca respecte a la diada de Sant Pau, i és la que fa referència a una especial virtut curativa que tenen els “paus”.

El DCVB posa tres entrades de la paraula Pau i la segona d’elles és la referent al nom propi de persona. En la segona accepció d’aquest nom diu el següent: “*Home nat i batejat el dia de sant Pau i considerat com a posseïdor de virtut meravellosa contra certes malures, i especialment contra els efectes del verí (Mall.). Hi ha dones que tenen aquesta virtut i són anomenades ‘paués’. Diuen que un ‘pau’ és capaç de guarir una ferida verinosa sense fer altra cosa que xuclar-ne la sang.*”¹⁶ Aquesta és la definició més comuna i general dels anomenats “paus” però, com veurem, hi podríem ajuntar molts més matisos, segons el poble o la contrada a què facem referència, car damunt aquest fons general s’hi ha brodat tota una gamma de variants i explicacions complementàries que van des de la manera o “ritual” d’aplicació de la cura fins a la possibilitat d’adquirir una persona aquest do mitjançant el que es coneix per “*dejuni de sant Pau*”.

Aquí sí que s’ha desplegat tota la fantasia popular que ha elaborat amb afany una quantitat immensa de variants sobre aquest tema, de tal manera que es podria dir que gairebé a cada poble de l’illa se n’ha fet una versió nova i pròpia, cada cop més rica en matisos.

Hi ha indrets o pobles de l’illa que aquest privilegi o do dels “paus” el fan extensiu a totes aquelles persones que han nascut dins l’octava de la Conversió de Sant Pau, anterior i posterior a la festa, i de tots ells diuen igualment que tenen la “*saliva paua*”. No s’ha sentit contar mai de ningú que posseeixi aquest do que hagi volgut treure’n mai cap profit en benefici propi: *El que he rebut de franc, de franc us ho don...*

Quan una persona ha sofert una picada d’abella o d’una espina de peix o de qualsevol altre animal verinós es presenta a casa d’una d’aquestes persones que tenen la tal virtut per a “*fer-se senyar*”. El virtuós, amb tota la serietat que cal donar a un ritu solemniat, es banya el dit pols de la mà dreta amb la pròpia saliva i curosament hi fa tres vegades la creu sobre la part ferida o danyada, tot deixant-hi els rastres de la saliva.

Això és un favor que mai no es paga..., i, per estrany que pugui semblar, funciona!

(16) ALCOVER/MOLL, o.c., vol. 8, pàg. 339.

No acaben aquí, però, aquests poders insospitats dels “*paus*”: n’hi ha hagut d’ells, tan fiats estan de la seva pròpia virtut, que s’han atrevit públicament a posar-se una serpent del camp dins la faltriguera sens cap mena de temor a les possibles picades de les quals se’n consideren escàpols. “*Mori non possumus*”...

Conten també en alguns llocs que els qui nasqueren el dia de la Conversió de Sant Pau no sols tenen els poders esmentats contra les picades d’animals verinosos, sinó que, de més, tenen tant de poder sobre ells que, si encerclen qualsevol d’aquests animals enmig d’un rotlle fet amb un dit banyat de la pròpia saliva, aquests no s’atreveixen mai a passar per damunt i moren allà dintre com dins una presó.

Aquest cas pareix haver-se comprovat en reiterades ocasions...¹⁷

A algunes contrades de Mallorca es diu també que els “*paus*” tenen com un senyal, una petita creueta davall la llengua.¹⁸

Abans de concloure aquest apartat ens manca encara consignar una altra variant que es dona també sobre aquest tema a alguns pobles: el “*dejuni de Sant Pau*”.

Es diu en aquests indrets que aquest do de la “*saliva paua*”, que els afortunats nascuts en el dia o el temps apropiat reben directament, es pot adquirir també durant la infància mitjançant aquest dejuni especial.

Aquest original dejuni, fet la mateixa diada de Sant Pau pels infants un pic abans de complir els set anys, els aconsegueix per a tota la vida aquesta mateixa virtut. Aquest especial dejuni consisteix a no menjar ni beure en aquell dia res que hagi passat pel foc ni per cosa alguna que hagi passat pel foc: mengen, tres voltes durant el dia, tan sols fruita; beuen aigua del pou treta amb una carabasseta, car no la poden treure amb un poal perquè aquest ha tocat foc, etc.

Aquesta creença, però, no és comuna en el conjunt de l’illa, sinó tan sols en determinades contrades, especialment per la serra de Tramuntana. No sabem ben bé si aquesta és només una variant d’aquella més coneguda i estesa en el conjunt de l’illa i que s’anomenava “*dejuni de Sant Llorenç*”. D’aquest dejuni, el DCBV en diu el següent: “*A Mallorca hi ha gent que fa practicar als seus infants el dejuni de Sant Llorenç, al qual s’atribueixen virtuts màgiques contra les cremades. Sant Llorenç morí cremat damunt unes graelles, i per això se’l considera advocat contra el mal de cremat. El dejuni de Sant Llorenç l’han de fer durant tres anys els infants menors de set anys, i consisteix en l’abstenció de menjar res cuit ni en què hagi intervingut l’acció directa o indi-*

(17) Ens ho contà el mateix folklorista D. Andreu Ferrer Ginard, que hem citat anteriorment.

(18) D’aquesta qüestió ens va assabentar D. Francesc de B. Moll, que l’havia recollida, ens digué, trescant de jove pels nostres pobles.

*recta del foc; així és que no poden menjar pa ni guisats, sinó solament fruita, i encara aquesta no poden tallar-la amb ganivet (perquè el ferro s'ha treballat al foc); l'aigua que beuen ha de ser pouada de set pous i l'ha de beure amb un carabassot, perquè els recipients usuals de llauna o de vidre o terrissa també han estat elaborats amb l'acció del foc. Els infants que han fet oportunament aquest dejuni, tenen la virtut de guarir les cremades amb el contacte de llur saliva, i si ells es cremen, la ferida no els pren malament i es guareix ben aviat.*¹⁹

Com es pot apreciar, les semblances són evidents, sense que es pugui dir quina de les dues procedeix de l'altra, encara que aquesta darrera, per ser més elaborada i recarregada que la primera, podria ser-ne ben bé una elaboració posterior.

Darrerament ens queda consignar també un darrer costum –aquest arrelat principalment als àmbits costaners de Mallorca i sense que en puguem copsar l'antiguitat, car els nostres avantpassats no eren gaire afectats de tirar-se a l'aigua, “*que fa forat i tapa*”– que tenien els al·lots quan anaven a nedar. En el moment ja de fer les acaballes de la nedada i donar-la per finida, solien encara fer el que anomenaven “*ses darreres*”, o sigui, pegar tres capficades, tirant-se des de l'altura i senyant-se abans de cada una, tot dient:

“La primera, per Sant Pere”;

“La segona, per Sant Pau”;

“La tercera, per Sant Nicolau”

“I que en tornar-hi no ens neguem! Amén!”

Aquests són, en resum, els costums i les creences més populars i més destacades que tenen una relació amb Sant Pau o amb la seva diada; costums i creences fetes, com es veu al simple esguard, mig de pietat, mig de superstició, però que tenen tot l'interès i la conspicuïtat que els atorga la seva indiscutible i augusta avior.

JOCS

Només dos jocs hem pogut trobar que es diguin “*de sant Pau*” o que facin referència a aquest nom. El primer és un joc de prestidigitació que consisteix a aferrar-se dos trossets de paper blanc, un a cada dit central d'ambdues mans, i amb agilitat fer-los aparèixer i desaparèixer de la vista dels espectadors al temps de dir: “*ves-te'n, Pere*”, “*ves-te'n, Pau*” i “*torna, Pere*”, “*torna,*

(19) ALCOVER/MOLL, o.c., vol. 4, pàg. 96.

Pau". L'èxit del joc està en saber canviar amb rapidesa i dissimulació el dit que es mostra en cada cas sense que l'espectador tingui l'oportunitat d'adonar-se del canvi.

El segon joc, anomenat "*de sant Pau*", és un joc de cartes antic a Mallorca i consistent a donar tres cartes a cada un dels jugadors i posar-ne una enmig per a saber si va "*per alt*" o va "*per baix*", és a dir, si el número de la carta és superior o inferior al 6. El jugador que tira la més alta o la més baixa (depenent de la direcció del joc) guanya la mà. Cada jugador pren després una altra carta del caramull i es continua el joc fins acabar tot el menat. Qui al final hagi aconseguit reunir el major nombre de cartes és el guanyador del joc.²⁰

* * *

Amb tot el que hem dit fins ara donam per acabat aquest petit aplec de tradicions, dites, costums, cançons, jocs, etc., que hem pogut arreplegar i que fan referència a la figura, la festa o la diada de Sant Pau, que s'han guardat i usat durant segles a tot Mallorca.

Els nostres avantpassats els bastiren i nosaltres els hem volguts conservar i recordar aquí en memòria seva. "*Que Déu els hagi en la seva glòria!*"

(20) Aquest joc està també recollit en el DCVB. ALCOVER/MOLL, o.c., vol. 8, pàg. 339.

SANT PAU, UN PROCÉS

per Maria Salleras Juan

Comunicació em convida a escriure quatre mots sobre Sant Pau. Sorpresa, por, inseguretat en un primer moment.

Ocasió per a acostar-me, una vegada més, a Sant Pau; però aquesta vegada amb uns ulls nous, amb una actitud distinta. Pau és sempre present a les celebracions eucarístiques i molt sovint les seves cartes inicien moments de trobada o de pregària. Però són texts seleccionats, triats a posta per a la circumstància. N'hi ha per a tots els gusts.

Entenc que avui em conviden a acostar-me a Sant Pau d'una altra manera: a la seva persona, anant una mica més enllà dels seus escrits; tenint ben present que és des d'aquests i des de la comunitat cristiana des d'on el conec. Per tant, una trobada amb ulls i cor de pregària, sense prejudicis, des del propi procés personal. Però, també, llevant-li de davant l'etiqueta de "sant" que, durant molt de temps de la meua vida, ha estat sinònim de "tot d'una peça", tot perfecte, sense ombres; per tant, llunyà, inabastable. Vull acostar-me al Pau creient jueu que es troba amb Jesús, amb la seva comunitat, i fa procés, n'aprèn.

Em resulta proper l'origen de Pau. Una família benestant que li tramet uns valors, uns motius per a viure i actuar. Des d'aquests valors naix una militància i una radicalitat que passa per la fanatització i la intransigència. Malgrat tot, sembla que no viu sols del "tinglado", es guanya el pa fent feina. Hi veig una persona que viu "a tope", fins al fons, amb totes les conseqüències. Aquest mateix fet el du més enllà del que podia imaginar: la llei no l'omple, no el deixa aturat i satisfet; cerca, actua. I arriba allà on no podia imaginar. Troba una persona, Jesús i la seva comunitat, que el fa anar molt més enllà d'on mai s'hauria pensat.

Guaita a un altre món, a una altra vida. La seva inquietud el fa sortir fora del clos. Descobreix un altre món fora de les barreres on el mantenia tancat i segur la Llei i es dóna permís per deixar-se dur per l'Esperit. Inicia un procés de nova fidelitat a Jesús de Natzaret i de diàleg amb el món plural que l'enrevolta.

Em captiva aquest Pau que romp el marc de joc que li havien marcat i en el qual ho tenia tot a punt per a esser-hi un triomfador prestigiós. I inicia un llarg procés ple de sorpreses i situacions imprevistes. També en aquest nou camí haurà d'optar entre la comoditat i la seguretat del que s'ha fet sempre o li diuen els altres (Pere, Jaume), i el risc de l'autonomia, de la resposta personal i comunitària a les noves situacions que se li presenten. No queda tancat dins els petits corralets que es van creant també dins la primera Església (supòs que és un fenomen humà això dels corralets tancats i segurs). El món grec, el món romà, el món jueu no els viu com uns mons hostils a l'Església, sinó com a oportunitats per a un nou naixement de Jesús que salva i allibera; aprofita les eines noves que aquestes cultures li ofereixen. I qüestiona seguretats a dedins i defora.

Sant Pau no és una persona de despatx, que dóna receptes des d'enfora. Visita la gent, conviu, comparteix, "con-sofreix", treballa. I així ha d'anar assumint que la realitat no és sols la que es veu des de Jerusalem o des de Palestina, ni tan sols la que varen veure Jesús i els seus deixebles. La realitat és molt més plural, més complexa, i Pau no la defuig, sinó que la llegeix fiat en l'Esperit i arriba on faci falta. Quina diferència entre l'ús que fa sant Pau de la paraula de Jesús i el que de vegades en feim en acostar-nos a aquesta mateixa Paraula!

Em resulta proper un Pau que més de dues vegades és contradictori. Que em fa tremolar quan parla de la dona (que bé l'han seguit en això, sobretot en alguns versets, els nostres legisladors!). Que és fill del seu temps i de la seva cultura per a bé i per a mal. Però que, molt sovint, la depassa quan la revisa des del seu procés de seguiment de Jesús. De vegades amb les paraules, moltes altres amb els fets.

No em sent preparada per a fer una anàlisi del procés de Sant Pau a través de les distintes cartes, però crec que les realitats que es va trobant a les comunitats i a les quals ha de donar respostes, els problemes amb les autoritats religioses i civils, la presó, les fallides internes, el mantenen en un camí d'evolució constant. Com m'atrau en Pau que es descentra pels altres! Que ha de deixar tantes coses estimades i bones de la seva vida i de les seves creences per a mantenir-ne el bessó, l'essencial. Perquè, amb comptes de seguir Jesús, els qui l'escolten no s'hagin d'empeçolar com volgudes per Jesús moltes coses que sols són afegits culturals o locals.

Quan llegesc la carta als Efesis enyor àmbits de la nostra societat i de la nostra Església on pugui assaborir la tendresa, el coratge, l'esperança, la mirada bondadosa i alliberadora sobre el nostre món i així pugui percebre la delicadesa amb què parla de la dona.

Quan unesc la carta als cristians de Corint amb la carta a Filèmon, no puc estar de pensar en el fenomen migratori que estam vivint. No sé si hauríem de donar un exemplar de la carta a Filèmon a cadascun dels nostres

germans i germanes migrants que van a cases o empreses de cristians, a cercar-hi feina o a treballar, perquè l'entreguin com a presentació. Seré una exagerada?

No vull acabar sense plantejar un altre element de pregària i acompanyament de procés que em dona Sant Pau. Malgrat les diferències, aspres i notables, amb altres membres destacats de les primeres comunitats cristianes, malgrat les decepcions i els fracassos, no romp amb l'Església. Canta santa Clara on faci falta, però no romp. Em sembla que hi ha una diferència molt notable amb la nostra realitat actual: entre les mateixes comunitats de Sant Pau, i entre aquestes i les altres, hi havia moltíssimes diferències, però en totes trobam un procés de creació, de recerca, de diàleg, de contrast, de força de l'Esperit.

Tant Pau, com Pere, com Jaume, com molts altres cristians anònims hi donaren la vida. Sant Pau tramet vida i ganes de procés, ho dona tot; no defuig el conflicte, l'acull i és fidel a Jesús, sentint-se acompanyant i acompanyat per la comunitat que prega i es compromet amb la societat des dels valors de Jesús.